

Национална и универзитетска библиотека
"Св. Климент Охридски" – Скопје

PC II 17/1942

11961127028

COBISS 0

Rp. II-17/1942

Народна и университетска
библиотека Скопје
R. p. 1177/1942
40 VI 2469 1942

МИНАЛО

БЪЛГАРО-МАКЕДОНСКО НАУЧНО СПИСАНИЕ

Редакторъ

† Г. Д. БАЛАСЧЕВЪ

(Подъ редакция на П. Делирадевъ)

ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — СОФИЯ
1942

т. 6 957/1942

им. др. К 27028/61
шт. 96

РСЦ 17/1942

МИНАЛО

БЪЛГАРО-МАКЕДОНСКО НАУЧНО СПИСАНИЕ

Редакторъ

† Г. Д. БАЛАСЧЕВЪ

1942 г.

27028/61

(Подъ редакция на П. Делирадевъ)

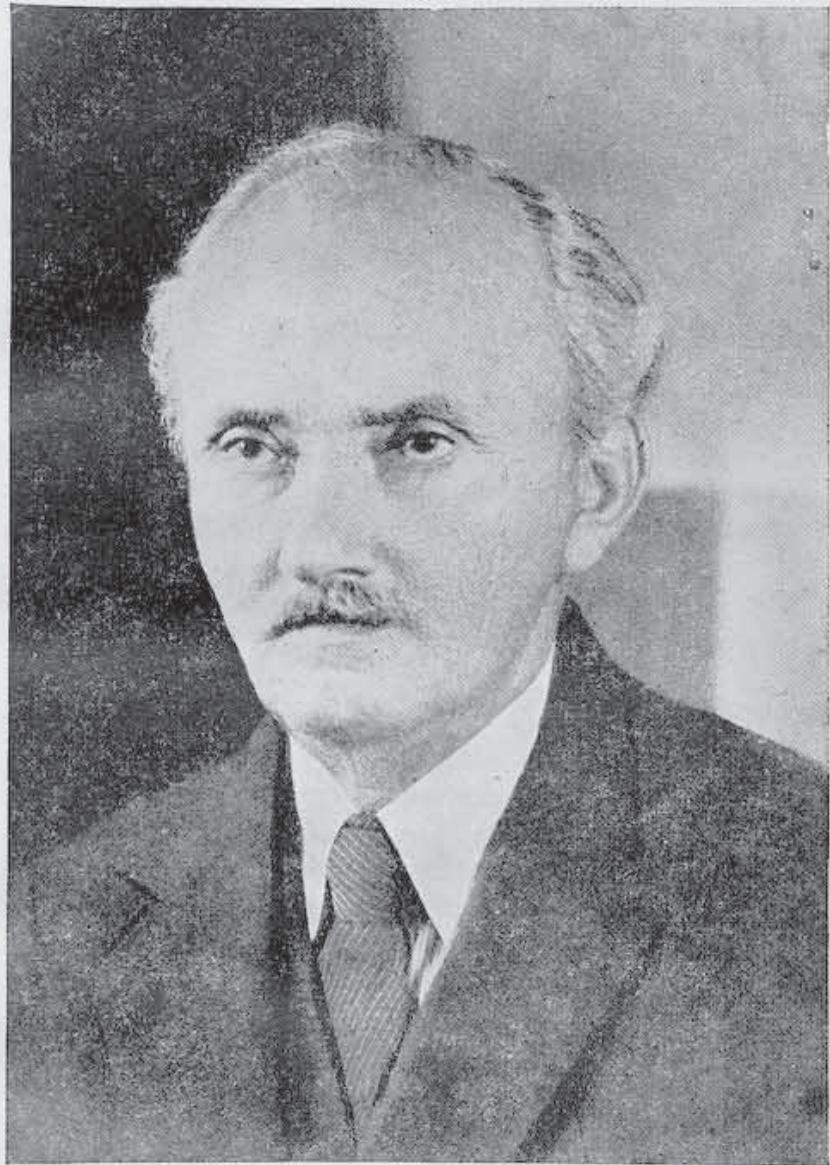
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — СОФИЯ

1942

БИБЛІОТЕКА Університетська Бібліотека

скопіє

K 19.10 27028/61

Георги Баласчевъ

СЪДЪРЖАНИЕ

Стр.

1. П. Делирадевъ — Георги Баласчевъ, Историкъ—археологъ	11
2. Г. Баласчевъ — Градъ Дръстъръ (Силистра).	16
3. Г. Баласчевъ — Новооткритъ паметникъ отъ времето на Бориса I — 866 година	24
4. Г. Баласчевъ — Какъ се появила Българската държава въ Македо- ния презъ Х вѣкъ	26
5. Г. Баласчевъ — Кремиковскиятъ манастиръ „Св. Георги“ и древнитѣ му християнски останки	29
6. Г. Баласчевъ — Една историческа книга за България подъ тур- ското иго	39
7. Г. Д. Баласчевъ — Архивата на гр. Котелъ	45
8. Г. Д. Баласчевъ — Старотракийското с. Сестримо	48
9. Г. Д. Баласчевъ — Римски подземенъ ходникъ при Траяновите врати	52
10. Г. Баласчевъ — Веръдъ развалините на римското и старобългарско градище Мория (Серсемъ-кале)	55
11. Г. Д. Баласчевъ — Момина баня	60
12. G. D. Balastchev — Momina bania (bain de la vierge) dans le „Solou- dervent“ (passage d'eau) dans l'antiquité	63
13. G. D. Balastchev — L'emplacement de l'ancienne citadelle romano- bulgare „Moria“, assiégée par Basile II, le Tsar de Bulgares	66
14. Г. Баласчевъ — Бележка върху пренасянето мощите на св. Кръль въ София	70
15. Г. Д. Баласчевъ — По въпроса за Мадарския конникъ	72
16. Г. Д. Баласчевъ — Античната баня между с. с. Горно и Долно Васи- лица въ Водения проходъ (Сулу-дервентъ)	75
17. Г. Д. Баласчевъ — Предизвиканъ отговоръ	79
18. Г. Д. Баласчевъ — Новонайдениятъ надписъ отъ храма Св. Кръль въ София	88
19. Научните трудове на Георги Баласчевъ	91
20. Конгресътъ на византологите въ Атина	97
21. Малки бележки	98

Отдавна е казано, че времето хвърля черната си плащеница на забвението върху паметта и на най-великите личности. Но дългата, правени за народъ, наука или изкуство, оставатъ дълголѣтни, а понѣкога и вѣчни.

И всрѣдъ неситетата, при която бѣ поставенъ да живѣе и работи Георги Баласчевъ, той пакъ успѣ да остави много ценни и рѣдки по своята оригиналностъ трудове изъ областта на младата ни историко-археологка наука. Списъкътъ на тѣзи трудове е скжпъ низъ отъ проникновени издирвания. Но тѣзи трудове сѫ така много разпилѣни, че ставатъ, по тази причина, мжчнодостъпни не само за обикновения любознателенъ читателъ, но и за учения историкъ и археологъ.

За да улеснимъ поне отчасти интересуващите се отъ духовното наследство на нашия ученъ, издирахме, събрахме и отпечатваме въ настоящата книжка на „Минало“ — неговото любимо списание — част отъ трудовете му, печатани изъ вестници и списания, които сега мжчно се намиратъ. По-нататъкъ, когато успѣемъ да намѣримъ и другите му така прѣснати статии, ще отпечатимъ въ новъ свитъкъ и тѣхъ. А по-късно може да се помисли и за общо издаване на всички Баласчеви трудове въ нѣколко подредени томове.

За издаването на настоящата книжка, грижитъ и разходитъ пое пакъ Баласчевиятъ приятелъ и почитателъ г. Петъръ Глушковъ, като изпълнение на единъ мораленъ дългъ къмъ паметта на нашия голѣмъ ученъ, по случай шестгодишнината отъ смъртта му.

П. Д.

**Послуженъ списъкъ
на
Георги Димитровъ Баласчевъ**

Роденъ на 10. IV. 1869 год. въ гр. Охридъ

Родители: Димитрия Баласчевъ и Филица Стефова

Служилъ:

Отъ 15. I. 1899 — 30. VI. 1902 — III степ. у-ль I Соф. м. нар. гим.
и командировка въ Цариградъ презъ 1901 г.

„ 1. VIII. 1902 — 31. XII. 1903 — зав. Етногр. сбирка въ Арх. муз.

„ 15. II. 1904 — 31. VIII. 1906 — III ст. у-ль III Соф. нар. прогим.

„ 1. IX. 1906 — 31. XII. 1906 — III ст. у-ль I Соф. м. нар. гим.

„ 1. I. 1907 — 31. VIII. 1908 — III ст. у-ль III Соф. м. нар. гим.

„ 5. XI. 1919 — 12. VIII. 1920 — уредникъ Народ. етногр. музей

„ 13. X. 1920 — 14. V. 1921 — „ „ „ „ „

„ 16. IX. 1923 — 31. III. 1931 — учителъ I Соф. м. нар. гимназия

„ 1. IV. 1931 — 31. III. 1934 — „ „ „ „ „

„ 2. V. 1934 — 11. I. 1936 — писателъ въ услуга на Министер-
ството на просвѣтата

Уволненъ по болесть на 11. I. 1936 год., а починалъ на 7. X. 1936 г.

П. Делирадевъ

Георги Баласчевъ

Историкъ — археологъ

(Откъслекъ отъ животописни бележки)

За последенъ път го сръщахъ въ сръдата на месецъ септемврий 1936 г. Бързаше, но, както винаги, съ бавна крачка. Бързаше повече духомъ. Защото и въ походката и въ говора му биеше въ очи тромавостта на Пенча Славейковъ, безъ да имаше неговия неджгъ. Носеше въ ръка първия екземпляръ отъ отпечатания му рефератъ за Византоложкия конгресъ, който ония дни се откриваше въ Римъ. Като ме зърна, спръ се и заприказва:

— Ето го! Готовъ е! Нареди се! Днесъ отивамъ. Като се върна, ще приказваме. Хайде, довиждане! — И сърдечно подаде за сбогомъ слабата си и студена дълница.

И повече не се видяхме. Следъ завръщането си отъ Римъ, той почина още същия денъ въ ръцетъ на своя близъкъ приятел Петър Глушковъ и на лъкаря д-ръ Стефановъ.

Десетилътия бъ край на съ — и свой и чуждъ единовременно. Сърдеченъ и страненъ. Внимателенъ и жлъченъ. Засмѣнъ и хапливъ. Страненъ духъ, напомнящъ твърде много на Анатолъ Франсовия отецъ Адони Дони отъ „Извора на света Клара“.

„Странноститъ на неговата мисъль и нравъ, които го бѣха отдѣлили отъ свѣта и покитили въ самотността, казва Ан. Франсъ, бѣха за менъ предметъ на приятна забава. Той бѣше много остроуменъ. Липсаше му само чувство къмъ общеприетото и обикновеното. Той живѣше съ виденията на миналото и блѣна за бѫдещето. Днешното бѣше съвършено чуждо за него“ (по превода на Димчо Дебеляновъ).

— Липсаше му чувство къмъ общоприетото и обикновеното! — същото може да се повтори буквально и за Г. Баласчева. Но неговото понижено чувство къмъ „общеприетото“ и „обикновеното“ се дължеше преди всичко на пониженото съдържание на тѣзи две относителни и сродни понятия. Той не можеше и не искаше да върви въ кракъ съ днешното съдържание на „общеприетото“ и „обикновеното“ и се почувствува на страна, вънъ отъ храма на официалната, така да се каже, наука и нанейната иерархия. Тукъ се прояви „страничността на неговата мисъль и нравъ“. Отъ това противоречие, отъ този конфликтъ трѣбва да излѣземъ, когато искаме да си обяснимъ нѣкои странини черти въ неговото научно творчество.

— Той живѣше съ виденията на миналото и блѣна за бѫдещето, а днешното бѣ съвѣршено чуждо за него...

Тази особеност на Баласчевия начинъ на мислене усили още повече драматичния конфликтъ въ неговото научно поприще и задръсти пътя му къмъ професорската катедра, за която имаше всички качества, освенъ чувството къмъ „днешното“, „общеприетото“ и „обикновеното“.

Роденъ и подготвенъ за кабинетенъ ученъ работникъ, той остана презъ всичкото време на научните си занятия при несгодитъ на „амбулантина обстановка“. Донѣкѫде, той се мерѣше съ тази съвсемъ непригодна за сериозната научна работа обстановка, като смѣташе, че само по такъвъ начинъ ще запази своята независимостъ. Но, отъ друга страна, тѣзи несгоди и тази отчужденостъ усилиха ржбоветъ и драскотинитъ въ неговия и безъ това самобитенъ и ржбестъ характеръ, които се отразяваха и въ него-витъ съчинения.

Наистина, той не можа да получи едно подходяще място, което да му позволи да разгърне всички свои дарби, знания и морална мощь, каквото място очакваха да заеме неговите учители, като К. Иречекъ, М. Дриновъ, Т. Ив. Успенски, Вр. Ягичъ, при които и отъ които той почерпи неизмѣрими знания и опитъ въ изследването. Всички, които познаваха Баласчева, съмѣтхаха, че той е роденъ за жрецъ на науката и за университетски професоръ.

Покойниятъ писателъ Кр. А. Дзивговъ, който съ право минаваше за единъ отъ рѣдките българи съ много широки врѣзки всрѣдъ чуждестранните учени и писатели, разказа въ едно свое интервю предъ сътрудника на „Литературенъ гласъ“ Коста Георгиевъ следния правдоподобенъ, но неподлежащъ на провѣрка фактъ:

— „Слушай, Коста, съ менъ частъти е сигуренъ. Но има други хора, много по-заслужили отъ менъ. Ти трѣбва непременно да отидешъ при тѣхъ и да ги интервюирашъ. Ето напримѣръ, ти трѣбва да побѣрзашъ и да отидешъ при Георги Д. Баласчевъ, човѣкътъ е боленъ и всѣки денъ може да умре. На менъ самиятъ Иречекъ ми е казалъ: „Ако въ България има двама историци — първия е Баласчевъ. А вториятъ, кой е не искамъ да го кажа, за да не скарамъ 7—8 души, които идвашъ следъ него“ (Литературенъ гласъ, бр. 327 отъ 4. XI. 1936 г.).

Дали точно така се е изразилъ именитиятъ познавачъ на българската история и на нейните учени работници не знаемъ, но общоизвестно е, че Иречекъ, както въ лекциите си, така и въ частните си разговори, отъ български историци най-често е споменувалъ името и цитиралъ изследванията на Баласчева.

Мжно е да се каже, че лично Баласчевъ е държалъ много за професорската катедра. Поне сериозни опити да придобие такава нѣма на лице. Пѣкъ и не бѣ въ неговия нравъ да се бори

за кариера. Катадневните задължения на една професорска катедра не можеха много да го съблазняватъ. Нито пък щъше да ги изпълнява споредъ повелите на правилниците. Същественото за него бъха самите исторически и археологически издирвания, а не катедрата. Затова той отклони поканите на някои съседни университети да постъпи като лекторъ или професоръ. Баласчевъ предпочете скромното учителско място, въпреки дългогодишната си специализация въ Цариградъ, Виена, Мюнхенъ, Парижъ, Римъ и Атина и все при първостепени учени. За да има повече свободно за научна работа време, той отказа да приеме и предлаганото му директорско място въ Народния археологически музей, при все че бъ общинопризнатъ археологъ.

Георги Баласчевъ бъ откровена и сърдечна душа. Но той не желаеше да подсладява своята сърдечност съ условностите, ето защо неговата откровеност жилъше, вместо да гали, а сърдечността му разхладяваше, вместо да топли.

Каквото имаше да ни каже—казваше го право въ очите ни. Но задъ гърба никому пакость не правъше. И той нѣмаше никаква вина за това, че ние предпочитаме лицемѣрните похвали въ очите ни и козните задъ гърба ни.

Мнозина осъждаха неговия начинъ на спорене: лошъ тонъ, дръзки изрази, бодлива истина, неспазване общеприетото. А за тази възискателност къмъ учения ето какво казва Пушкинъ:

„Учениятъ човѣкъ, заетъ съ своята работа, потъналъ въ мислите си, нѣма време да се явява въ обществото да придобива навика къмъ суетното приличие, като празниятъ жителъ на голѣмия свѣтъ. Ние сме длъжни да бѫдемъ снизходителни къмъ неговата простодушна грубостъ, залогъ за добросъвестност и любовъ къмъ истината“.

Невъзискателенъ къмъ външността на всѣка работа, Баласчевъ бъ такъвъ и къмъ външната страна на своите научни работи. Неизискани бъха трудоветъ му и въ граматическо отношение и съ това често пожи критиката подценяваше и вътрешната научна стойност на изследванията му.

Въ диренето на историческата истина той бъ неумолимъ. Неумолимъ бъ и когато бранъше тази истина, както той я схващаше. Като оспорваше чуждото мнение или защищаваше своето, винаги правъше това отъ сърдце и съ жаръ, съ непринудено увлѣчение. И на тази основа понѣкога прекаляваше въ отношенията си съ спорящите. И самъ съжаляваше, но не можеше да върви въ разрѣзъ съ своя собственъ, съ баласчевския нравъ.

Може би, вътре въ себе си той да се чувствува пренебрегнатъ отъ учрежденията на българската официална наука и затова нѣкои сѫ склонни да си обяснятъ неговите отношения къмъ доста наши учени съ чувството и съзнанието на пренебрегнатост и отриннатост. Но неговите „закачки“ въ научните спрове бъха отъ случай на случай, а не принципални—при всички случаи

и противъ всички. При това, Баласчевъ не отричаše, а поддържаše основните положения на българската историческа наука и къмъ повечето отъ нейните представители проявяваше нескривана и искрена почтъ. И тъ му отговаряха съ същите чувства и разбираха правилно особеното въ неговия начинъ на мислене и въ неговия нравъ.

Много правилно схващаše Баласчевъ днешното състояние на българската историческа наука, което не се различава много отъ състоянието на всички останали наши домашни науки, които изискватъ непосредствени домашни изследвания.

Има науки универсални. Такива съ математиката, астрономията, физиката, химията. Знанията по тъхъ могатъ да се взематъ и преподаватъ наготово, защото нѣма френска, нѣмска или американска астрономия, физика или химия. Но речемъ ли „българска геология“, „българска география“, „българска история“, развитието и степените на всеобщата геология, на всеобща география, на всеобща история могатъ само отчасти да ни ползватъ при съответните наши домашни науки.

Домашните науки могатъ да се разработятъ предимно съ наши домашни сърдства и отъ домашни учени работници. За да имаме пълна и точна българска геология, ще тръбва предварително да проучимъ отдѣлните части на българските земи и върху тъзи отдѣлни (регионални) проучвания може да се изгради общата геология на България; отъ геологията на България, Югославия, Гърция, Турция (европейска) и Албания – общата геология на Балканския полуостровъ и т. н.

Същото е и съ географията на България. Точна и пълна география нѣмаме и не може да имаме, докато отдѣлните дѣлове не съ проучени основно.

Също е и съ българската история. Върна и подробна история на българския народъ ще се създаде, само когато бѫдатъ предварително изучени отдѣлните моменти и страни на тази история. И Баласчевъ препоръчваше тъзи отдѣлни изследвания като належаща задача на българската историческа наука. И той се отдале на такива проучвания и написа само отдѣлни студии и статии, които да послужатъ като градивъ материалъ за бѫдещата голѣма, пълна и точна български история. Той много допринесе за разясняване на най-тѣмните страници отъ нашето историческо минало, но се отказа да пише внушителни многотомни съчинения.

Благодарение на тъзи свои особени качества и на правилно осъзнатите нужди на българската историческа наука, Г. Баласчевъ израства, живѣ и работи беззаветно въ полза на тази наука. На него той посвети цѣлия си животъ, всичките си знания и способности.

И съ право можемъ да го причислимъ къмъ първите талантливи изследвачи на тѣмното още българско историческо минало.

Упоритъ, своенравенъ, дързакъ и самоувъренъ, той същевременно бѣ и потиснатъ отъ много житетски материални и морални несгоди. Винаги съ недостатъчни срѣдства, а нерѣдко и безъ хлѣба нашъ наскъщи, безъ родина и безъ домъ, всрѣдъ бохемската несрета, той чувствуваше, че не можа да даде всичко, което при малко по-добри условия би могълъ да даде за родъ и родна наука и това съзнание го често измъчваше. Тъзи свои съкровени преживѣвания той повѣряваше много рѣдко и само предъ най-близките си приятели.

Когато къмъ многото несгоди се притуриха тежката болест и лихата старост, положението му стана още по-мъжително, но той го понасяше безъ да охне и умрѣ, като храбъръ войникъ на своя постъ. Макаръ и сериозно боленъ, той замина за Византология конгресъ въ Римъ и, веднага следъ завръщанието си отъ умрителното пътуване, склони очи съ съзнанието, че каквото е могълъ да даде, го е далъ.

Склони очи безъ да се „улегне“ и „погоди“ съ „общеприетото“ и „обикновеното“. Както не се е „улегналъ“ и „погодилъ“ съ историческите неправди и българскиятъ народъ, на който Баласчевъ бѣ въренъ синъ.

Улегналитъ, спокойнитъ и плодовититъ писатели и учени съ голѣмъ даръ за нашия народъ. Но не бива да приспиваме и неспокойния и дирящъ духъ на Паисиевци, Софрониевци и Миладиновци.

Носителъ на такъвъ неспокоенъ и неулегналъ духъ бѣ покойниятъ Георги Баласчевъ.

Градъ Дръстъръ (Силистра)

Племето мизи, сродно съ многолюдния тракийски народъ, преди хиляди години обитавало мѣстността по долното течение на р. Истъръ (Дунавъ). Каква е била сѫдбата на тази мѣстност въ предисторическото време? За съжаление имаме засега незначителни научни сведения. Но отъ туй, което се вижда около тази мѣстност, може да се допусне, че тя е била населена и ѝколко вѣкове преди Рождество Христово. Още въ новокаменния периодъ наоколо се срѣщатъ селища отъ тѣзи далечни времена (2500—2000 преди Христа). Презъ тракийското, тѣй както и презъ македонското владичество, въ тази мѣстност се забелязва доста напреднала веществена култура, защото тракийските племена презъ и въ хомеровия епосъ (около 1200 преди Хр.) се явяватъ съ умствена и материална култура, която не стои много по-долу отъ оная на южните народи въ полуострова. Между туй отъ римското време започватъ точни известия и вещественини данни. Така, отъ сведенията на Птоломея узиваме вече, че римската крепость Durostorum или Дуросторумъ била е твърде силна въ военно отношение и имала предназначение да предпазва частъ отъ дѣсния дунавски брѣгъ отъ честитъ нахлувания на съседните народи: гети, даки и пр. По-късно въ тази крепость е лагерувалъ римскиятъ „Legio I Italica“; а споредъ пжтепоказателя на Антонина и известията въ Not. Imp., въ гр. Доростолъ се намирала щабъ-квартирана на Leg. XI Claudia. Мѣстните пѣкъ случаини разкопки и градската музейна сбирка потвърждаватъ, че крепостта Durostorum била разположена на източната частъ отъ сегашния гр. Силистра и върху поляната „Волна“.¹⁾

Готскиятъ писателъ Иорданъ ни съобщава, че всесвѣтскиятъ военачалникъ Аеций, който разби Атила, билъ родомъ отъ гр. Дуросторумъ. Презъ нахлуванията на хуните въ византийската империя значението на нашата крепость се чувствува доста добре; сѫщото се забелязва и при нашествието на аварите и словените.

1) Остатки отъ нея се виждатъ и сега при разкопването [на дунавския брѣгъ малко по-надолу отъ градската градина. Тукъ на западъ до брѣга се съглеждатъ и следи отъ кръгла кула, построена отъ тухли. Въ частни кжщи вжtre въ града сѫ намѣрени старинни гробове съ релефи и римски тухли съ надписи Leg. VII Cl(audiae) p(iae) f(idelis) и още съ марка XI CLFD. Тухли съ подобни печати се намиратъ и въ арменската черква при гробищата. Въ Дерментабия въ 1877 г. били найдени развалини отъ здание, построено отъ камъни и тухли, на които личела марка „Legionis XI Cl.“. Каменни надписи се пазятъ въ градския музей.]

Въ нея византийските отряди намирали пълно прибъжище. Византийското ѝ название е било Доростолосъ и отъ него е произлъзло словенското име Дръстъръ, както и турското Силистрия. А когато ханътъ Аспарухъ се настани отсамъ Дунава въ 679 г. въ крепостта Дръстъръ се бѣ съсрѣдоточилъ българскиятъ жегълъзенъ държавенъ животъ. Дръстърската крепость презъ Крумовото и Борисовото време е служила като стражъ на българските владения оттатъкъ Дунава, въ така наречената заддунавска България (Булгария екитенъ ту Истру). Свети царь Борисъ I въ Дръстъръ настани Иосифа, първия архиепископъ на българския народъ. А великиятъ царь Симеонъ оставилъ въ сѫщата крепость първия български патриархъ Дамяна и отъ тамъ започна и се завърши черковната организация на българския народъ. Отъ всичко туй ясно личи, че той градъ е билъ свещенъ за българитѣ. Нѣщо повече, въ Дръстъръ царь Симеонъ, когато, по подстрекателството на Византия, бѣ нападнатъ ненадѣйно отъ маджаритѣ, намѣри спасителенъ подслонъ. Отъ сѫщата крепость той се опожти въ 892 г. срещу маджаритѣ и съ помощта на печенегитѣ нанесе имъ смъртоносенъ ударъ въ Аталкуза, т. е. старитѣ имъ жилища въ Бесарабия.

Презъ 967 г. и царь Петъръ, когато рускиятъ князъ Свѣтославъ, подкупенъ отъ Калокира, византийски пратеникъ, нахлула въ България и превзелъ 80 града отвѣдъ Дунава, се скрилъ въ стените на крепостта Дръстъръ, която не е паднала въ руски рѣже. Въ Манаисиевия лѣтописъ на листъ 178 се съдѣржа въ миниатюръ изображение съ цвѣтове на тази яка крепость съ надписъ: Роуси идже въ Дръстъръ.

Всичко до тукъ ясно показва, че тази твѣрдина е играла твѣрде важна роля и въ сѫдбините на I-вото българско царство. Отъ стените на тая твѣрдина се борилъ упорито подиръ две години и рускиятъ князъ Свѣтославъ противъ византийците, които не сѫ могли да я превзематъ.

Въ началото на византийското ни робство на Дръстърския митрополитѣ, по традиция, сѫ били отстѣпни важни черковни привилегии отъ византийските императори. Но Дръстъръ става столица на новото българско добруджанско царство, което сѫществувало презъ времето, когато останалата България влечела тежко византийско иго. И презъ Търновското царство Дръстъръ не си губи значението; той тогава става стражаръ на северо-източна България и виденъ центъръ за просвѣщението на „мизийските народи“ (та етни тои мисонъ), отъ които власитѣ, язичниците кумани, узитѣ, частъ отъ татаритѣ и пр. били даже покръщавани. Тогава сѫ играли завидна роля митрополитите дръстърски: Кирилъ, Аверкие, Теодоулъ, Иосифъ, Дионисие, Калиникъ, които се наброяватъ въ Софийския синодикъ, и имъ се чела вѣчната паметъ въ българските черкви. Между туй крепостта Дръстъръ или Дристра (по византийски) презъ първата половина отъ XIV в. намираме подъ властьта на огуския вла-

дътель Балъкъ, чиято столица била Карбона, днешния Балчикъ Братътъ на Балъка Добротицъ продължавалъ да владѣе и Дристра. Кога е била отцѣпена тази крепость отъ владенията на Търновскитѣ царе, не е достатъчно известно. По туй време Дристра и въ църковно отношение е била отдѣлена отъ Търновската патриаршия, заедно съ кастелитѣ, които принадлежали на Добритецевото деспотство и била подчинена на Цариградската патриаршия.

Изпърво и наследникътъ на Добротича, деспотъ Иванко, продължава да владѣе крепостта Дрѣстъръ. Отъ тукъ нататъкъ сведенията относително владението на тази крепость сѫ разбѣркани. Едни приематъ, че още презъ 1388 г. амирътъ Мурадъ превзель съ пристжпъ Дрѣстъръ. Други пъкъ сѫ на мнение, че въпросната крепость владѣель влашкиятъ господарь Мирчо войвода, още презъ 1387 г., когато той прѣвъ пѣть заемалъ върховната власть. Но дали е туй истина, не е още достатъчно исторически установено (*wurde bisher historisch nicht genügend nachgewiesen*).

Не е напълно потвърдено даже, дали Мирчо войвода е владѣль Дрѣстъръ презъ 1390 г., ако и да има документъ, защото деспотъ Иванко е билъ живъ и къмъ 1395 г. и върху крепоститѣ отъ „двата брѣга на Дунава“, както и на Силистра сѫ господарували турцитѣ (1393). Има документъ, който свидетелствува, че Мирчо е владѣель на сѫщата дата само върху Влашко „отъ планините до границите на Татария“. Тъй че неприемливо остава твърдението, какво ужъ Мирчо войвода е могълъ да владѣе гр. Дрѣстъръ до сѫществуването на българскитѣ владѣтели, т. е. до 1394—1395 год., даже до 1397 год.

Напротивъ, имаме основание да вѣрваме, че деспотъ Иванко, който е билъ живъ и презъ 1395 г., трѣбва да е владѣель напълно деспотството на баща си Добротича, като васалъ на Баязизда, толкозъ повече, че и баварецътъ Шилтбергеръ, който миналь за Цариградъ около 1397 г., нарича бившата дѣржава на Добротича съ името „Бѣлгaria“, а столицата ѝ назовава Kallacerka. Сѫщиятъ авторъ казва, че земите между Дунава и Черно море се дѣржатъ отъ турския господарь, а не отъ влашкия войвода. Що се отнася пъкъ до завладяването на тази крепость отъ Мирчо войвода подиръ горната дата, когато вече Бѣлгaria бѣше паднала подъ турцитѣ, то въпросътъ за владѣнието ѝ отъ власитѣ подиръ 1395 г. получава съвсемъ другъ характеръ, стига само даси спомнимъ следнитѣ обстоятелства, които не подлежатъ на никакво съмнение. Всеизвестно е, че при окончателното завладяване на Бѣлгaria отъ турцитѣ, по-голямата част отъ българското население забѣгна въ Влашко, само и само да спаси живота си. Него последва и духовенството: Тогда архіереиство изъ гражданства изгонимо бѣвааше, оумиленъ въ моукъ и же и облаганія многообразно издаваеми, и обѣдъ! (тѣ пише видинскиятъ митрополитъ Иоасафъ за 1395 г.). Вследствие на такова масово изселване отъ Северна Бѣлгaria, не само влаш-

кия елементъ по течението на Дунава бѣше въ началото на XV в. удушенъ, но и цѣлия културенъ животъ заедно съ книжнината се намираше въ рѣдътъ на стотиците хиляди български бѣжанци въ Унгровлахия. Естествено е било, щото тогава Мирчо войвода да може вече съ помощта на туй българско население да владѣе крепоститъ по „двата брѣга на Дунава“ и да се величае съ титлата: „и оба пола по въсему Подунавию даже до великаго морѣ и Дрѣстру града владелецъ“.

Но въ такъвъ случай Мирчо войвода не се явява вече като частенъ господарь на Унгровлахия, а като християнски владѣтель и на българитъ, които чрезъ неговата помощъ се надѣвали да възобновятъ изгубената си държава, толкозъ повече, че тогава нѣмало вече български царе.

Следъ пропадането на българското царство въ 1398 г. и влашкиятъ войвода Мирчо биль принуденъ да се признае втори путь за васалъ на Баязидъ. Дали Мирчо тогава, като подчиненъ на султана, държалъ Силистренската крепость или пѣктъ я е отстѫпилъ на турцитъ, не знаемъ положително. По за вѣрване е, че я изгубилъ, но когато султанъ Баязидъ заминалъ за Мала-Азия, за да закрепи положението си, Мирчо войвода, навѣрно подбужданъ отъ българитъ, предприелъ походъ въ скоро завоеваната отъ турцитъ България. Баязидъ схваналъ опасността и се опѫтилъ срещу Мирчо. Тогава между турската войска, като помощница е взела участие и оная на християнскитъ владѣтели Константина Кюстендилски, на сърбина Стефана Лазаровичъ и македонската на Крали Марка. Съюзната турско-християнска войска преминала Дунава и на полето Ровине, при Крайово, до с. Ровинари се срѣщнала съ влашко-българскитъ войски, между които имало и срѣбъски (1394 г.).

Съвременникътъ на тѣзи събития, сподильтъ-историкъ Константинъ Костенецки, родомъ българинъ, пише, че християнскитъ владѣтели придружавали Баязидъ не по своя воля, а по принуждение. Затова и кралъ Марко рекълъ на Константина Драгаша (Кюстендилски) преди битката: „Азъ говоря и моля Бога, щото да помогне на християнитъ и азъ прѣвъ нека падна между мрѣтвите на този бой. „Ибо въси сись Исмаилиты бѣхоу, іако и не вольею, иъ по ноужди, іако же глаголуть о блаженѣмъ Маръцѣ рекъшоу къ Конъстанъдиоу: Азъ глаголю и молю Господа іеже християномъ быти помощникъ, азъ же прѣви въ „мрѣтвихъ на рати сеи да боудоу“.

И наистина, когато се задали християнскитъ войски на Мирчо войвода съ кръстове и икони по тѣхъ, дожалѣло много на Марка и на Константина, но нѣмало що да сторятъ! Неприятелскитъ войски се ударили, настапалъ мракъ, „въздухътъ не се виждалъ“, защото слънцето потъмнѣло отъ множеството стрели:... де ноу, се ведѣ въздоухулъ де моулци мъ съцѣтелоръ, пише влашкиятъ лѣтописецъ. Турскитъ войски съ спомагателнитъ християнски на видъ били ужъ поразени: осъмъ хиляди войска, нѣ-

колко беглер-бегове, паши и трима войводи паднали мъртви. Въ лето съг (1394 г.) разби Мирче-та войвода влашки цара Паизита на Ровинахъ. И ту погибе Марко Кралевикъ (убиго Иовань Докмановичъ) и Костадинъ Драгашъ мца октомвриа i (10) днь.

Тъй стои въ сръбския лѣтописъ. Мирчо (ужъ победителъ) избѣгалъ въ Маджарско. Султанъ Баязидъ I поставилъ на негово място синът му Владъ войвода, безъ обаче да се знае дали му оставилъ да владѣе укрепенитѣ градове по дѣсния дунавски брѣгъ заедно съ Силистра. Но изглежда, че не: защото имаме положителни известия, че въ Видинъ на 1396 г. имало турски гарнизонъ, сѫщо и въ укрепеното съ дѣлбоки окопи Орѣхово, както и въ сегашния Никополъ. На идната година изгонениятъ Мирчо съ помощта на маджарския крал Сигизмундъ, комуто станалъ васалъ и плащаъ данъкъ, успѣлъ да завземе напомъ престола си.

При обсадата на Никополъ отъ маджарите и сюзниците имъ билъ и Мирчо, който, като видѣлъ катастрофата, избѣгалъ на време отъ Никополъ съ войската си, понеже се научилъ, че синъ му Владъ, подпомогнатъ отъ поляците, въстаналъ противъ него, но не успѣлъ. Баязидъ не простиъ на Мирча за измѣната, а на 1398 год. изпратилъ орда да опустушава Влашко. Въ сѫщата година Баязидъ „иззвѣлъ царь Сракимира отъ Бдинъ“. Но сега щастие се усмихнало на Мирча. Той разбилъ турския отрядъ не далечъ отъ Каларашъ и съ тази победа вече го виждаме на 1399 год. да се титулира като войвода и господинъ „въ сей земи унгровлахинской и запланинскимъ странамъ и оба пола по въсему Подунавию даже до великаго морѣ и Дрѣстру граду владѣлецъ“.

При туй и появяването на грозния монголски завоевателъ ханъ Тимуръ, който разби и плени Баязида при Ангора въ 1402 г., послужило много за повдигането на Мирчо. Борбите пѣкъ на Баязидовите синове: Сулейманъ, Мохамедъ, Муса и исса, били и отъ Мирча слабо използвани. Защото съ заемането на върховната власть отъ Мохамеда I (1413—1421 год.) трѣбвало пратениците на Мирча да дадатъ клетва за вѣрностъ въ гр. Одринъ. Но при все туй Мирчо не искалъ презъ тия години да плаща данъкъ на турцитѣ и едва на 1416 година съ силата на меча билъ заставенъ да се подчини на Мохамеда. Навѣрно, тогава Мирчо изгубилъ бѣлгарските градове на дѣсния брѣгъ на Дунава, които окончателно преминали въ владение на турцитѣ. Мохамедъ скоро завладѣлъ даже и Гюргево, което до 1819 г. се намирало подъ властта на турцитѣ.

Въ сѫщата година нашата Силистра паднала въ рѣцетѣ на турския еретикъ, законоведътъ Махмудъ Бедрединъ. Той билъ поддержанъ отъ Мирчо войвода, като старъ привърженикъ на Муса, но веднага и Бедрединъ билъ наказанъ съ смърть въ Сѣресъ. Сѫщата участъ сполетѣла и Лъже-Мустафа 1419 год., който на мѣрилъ поддръжка пакъ у Мирча. Обаче, въпрѣки всичко туй, на

влашкия войвода не спомогнало да си повърне българските градове по Дунава. Мирчо умреълъ на 1419 г. Презъ султануването на Мурада II България се ползвала съ спокойствие, но вече като турска провинция.

Приемникът на Мирча Дракулъ войвода нахлуълъ два пъти въ България, но безъ нѣкакво значение. Подиръ сѫдбоносното поражение на християнитѣ при Варна въ 1444 год., следъ падането на Цариградъ 1453 г. и на сръбската държава въ 1459 г., турцитѣ вече здраво се настаниха въ полуострова. А по мирътъ сключенъ въ Сегединъ 1444 г. Влашко оставало подъ върховната властъ на Маджарско, а България оставала на султана и била подраздѣлена на санджаци. На силистренския санджакъ главенъ градъ останалъ Силистра, който заживѣва спокоенъ животъ. Тукъ почва да се развива търговията. Турцитѣ открили даже и монетенъ домъ (дарбhana). Досега сѫ намѣрени сребърни акчета, съчени въ Силистра презъ султануването на Мурада III (1574—1594 год.). Надписътъ имъ гласи:

Аззунасъре	Султанъ бенъ
Зарби-и-фи	Мурадъ бенъ
Силистра	Селимъ
сene 984	ханъ

Но, ако се обърне нужното внимание, ще бѫдатъ открити несъмнено монети и отъ други султани и по тѣхъ ще се сѫди за много нѣща въ Силистра.

Презъ XVII в., споредъ Хаджи Калфа, въ Силистра е живѣла Дубровнишката търговска колония. Границите на Силистренския санджакъ на северъ достигали до Акерманъ, а на югъ се сключвали земи, които лежали на югъ отъ Балкана. Беглербегътъ на околнитѣ санджаци ималъ столицата си въ Силистра. Значи, военниятъ комендантъ на цѣлата покрайдунавска областъ пребивавалъ въ нашата Силистра.

Въпрѣки важността на Силистра като главенъ воененъ центъръ, тя не била тогава много по-пространна отъ сега. Споредъ Хаджи-Калфа, „градътъ се състоялъ отъ една незначителна крепость съ петь джамии, две бани и множество градини“. Но при все туй гр. Силистра още презъ 1773 г. могълъ е да защищава, когато е биль за прѣвъ пѫть нападнатъ отъ руситѣ, освенъ укреплението, но още и бастиониранъ окопъ, който обикалялъ цѣлия градъ, както туй се вижда отъ два ржкописни плана на гр. Силистра отъ 1774 г. Тѣ сега се съхраняватъ при императорската библиотека въ Виена. Още тогава били направени и нѣкои отъ външнитѣ окопи. Събитията около гр. Силистра и близкиятъ Кайнарджикъ съставляватъ цѣлъ отдѣлъ отъ честитъ войни, които станали между Русия и Високата Порта презъ осемнадесетия вѣкъ. Затова може за тѣхъ да се каже нѣщо по нашироко.

Везирътъ Мисонъ заде Мехмедъ напразно се опитвалъ тогава да попрѣчи на фелдмаршала Романцевъ да премине р. Дунавъ. Обаче, следъ като рускиятъ генералъ Вайсманъ на 7 юни

1773 год. разби турцитъ при Карасу, руската войска се опожи къмъ Силистра, която се пазеше отъ сераскера Османъ паша. На 30 юни биде отблъснато енергически отъ турцитъ първото руско нападение на обсадената крепость, върху южните височини на която били разположени турските войски. Тогава русите изгубили 800 убити и 1000 ранени и единъ големъ обсаденъ топъ и били принудени да се оттеглятъ къмъ близкия Кайнарджикъ. На 4 юли турските войски отъ Силистра ненадейно нападнали маршала, който лично командвалъ центъра на руските войски. Отначало сражението излъзло съвсемъ несполучливо за русите. Когато на руската кавалерия, която излъзла отъ една дълбока низина и извършила сполучливо флангово движение, се удало да раздъли турските сили, разположени по височините, тогава турцитъ, поставени въ безизходно положение, ударили я на бъгство, като оставили на полесражението 25 топове. Но въпреки туй поражение, Силистренската крепость нито въ време на този походъ, нито на идната година 1774 е била завзета отъ русите. Къмъ края на XVIII въкъ Силистра се застрашавала отъ кърджалийското нападение; вече опасността идвала не отъ християните, а отъ възбунтувани турци-разбойници. Тръбвало да се пази градът и отъ тези неприятели, които раздрусаха отъ дънъ земя османската империя. Но по-серioзенъ врагъ се доближилъ до Силистра въ 1810 г. Единъ руски корпусъ подъ началството на графъ Каменски превзе Силистренската крепость, тъй като турцитъ по онуй време бъха напълно разнебитени и въ военно отношение. Но приготовленията на Наполеона срещу русите заставиха руския царъ да даде заповъдъ, щото руските войски да напуснатъ както покрайдуавските княжества, тъй и силната Силистренска крепость. Обаче, когато русите отстъпиха Силистра, нейните укрепления бъха отъ последните сринати до основите. Между туй Турция ценеше високо стратегическото значение на Силистра и въ скоро време се погрижи за повдигането наново на укрепленията около Силистра. И наистина, когато на 1827 г. русите минаха пакъ Дунава, за тяхна изненада тъ нямъриха възстановени Силистренските укрепления и то отъ чуждестранни инженери, почти въ същия денешенъ видъ. Обсадата на крепостта, украсена съ значителни инциденти, е описана доста живо отъ самия гениаленъ стратегъ Молтке. Силистра падна едва на 29 юни 1829 г. и то подиръ славна защита. Русите изгубиха предъ укрепленията ѝ 3000 борци. Загубите на защитниците ѝ не съ броили по-малко. Тогава паднали въ пленъ 9000 турци, 238 топове, които се намирали върху насипа, и 31 топове въ корабите, при туй и 40 знамена, като трофеи на победителите руси.

Подиръ тази катастрофа, за дълго време Силистра не е могла да се повдигне до предишното си величие, защото презъ 1836 г. намираме я съ 4000 жители, когато на 1829 г. броели 24000 заедно съ гарнизона. Къмъ туй време три четвърти отъ града, заобикалени съ вала, били пусти. Тогава Силистра образувала новъ

градъ и населението било поселено отъ руситѣ въ преградието „Волна“ на изтокъ отъ укрепленията по самата рѣкичка, а вътре въ градското пространство се намирали разпрѣснати кжнички и бараки, сградени отъ руситѣ; по длѣжъ пѣкъ на срѣднитѣ ровове били построени нѣколко улици, а укрепенитѣ постройки сж си останали тѣй, както сж били по-преди. Предъ видъ на голѣмото стратегическо значение на Силистра за Османската империя, самъ султанъ Махмудъ на 1836 г. посетилъ и тази крепость. Той заварилъ непоправени и четиретѣ проломи на бастионитѣ по име Орду и Мюфтиерехъ табия-си. Сжко и на близколежащите срѣдни ровове не били още възстановени повредитѣ; а следитѣ отъ нападението се виждали още напѣлно.

Нашата крепость интересувала и самия Молтке, който снѣль планътъ на укрепленията ѝ. Той пише: „Стратегическото положение на Силистра е толкова важно, колкото мѣстността въ фортификационно отношение е неудобна. Тази крепость, която следъ завладѣването ѝ на 1810 г. биде унищожена, скоро биде издигната на нейнитѣ развалини и при обсадата ѝ отъ руситѣ на 1828 г. броеше 24 хиляди жители“.

Силистра образува доста правиленъ полукрѣгъ, чийто радиусъ отъ 2000 крачки е обѣрнатъ къмъ Дунава.

Площадътъ ѝ се обгражда отъ 10 фортификационни фронтове, отъ които всѣки единъ е 550 крачки дѣлъгъ; тя има освенъ двата тѣсни окопи още и Лиманъ и Ченгель табия, които сж предназначени да се доближаватъ до брѣга на Дунава. Площадътъ на Силистра нѣма нито перманентни външни укрепени постройки, нито покритъ пѣтъ, а само нѣколко плитко изкопани ложементи предъ врататата на крепостъта, които отъ полето се виждатъ направо и могатъ да се обстрѣлаватъ. Бойниците били до 4 стжки високи, ровътъ пѣкъ билъ изкопанъ за дѣлбочина само отъ 8—10 стжки. Ескарпите и контраескарпите, т. е. откосите били реветирани на сжщата височина и споени съ хоросанъ. Следъ понататъшното подробно списание на Силистренските укрепления, които повече могатъ да интересуватъ само военните специалисти, Молтке завѣрши съ думитѣ: „Силистра може само тогава да се преобрѣне въ една добра крепость, ако се построятъ 4 силни самостоятелни табии и една мостова глава върху лѣвия брѣгъ на Дунава срѣщу града. На последното предприятие пречатъ сега сжществуващите трактати. Въ случай на война би могло да се постигне туй чрезъ привременни пристройки. Постройката на фортовете се предвижда отъ султанъ Махмуда. Но работата не се извѣршила поради липсата на парични срѣдства“. Това се осжиществило презъ Кримската война.

Г. Баласчевъ

Новооткритъ паметникъ отъ времето на Бориса I — 866 год.

Австроунгарските окупационни войски въ Албания презъ 1916 — 1918 г., както е известно, бѣха придвижавани и отъ разни научни мисии. Неотдавна археологическата мисия, която проучваше тѣзи окупирани земи, отъ стариинно гледище, обнародва въ Anzeiger'a на Виенската академия на науките, томъ LVI (56) своите научни резултати. Известниятъ археологъ С. Praschniker тукъ съобщава, между другото, и за единъ срѣдневѣковенъ гръцки камененъ надписъ съ дата 866 г. Той билъ намѣренъ въ с. Балши (Balši) между гр. Валона и Бератъ. Ний нѣмахме наржка самия докладъ на Прашника, защото отъ направената справка се указа, че списанието Anzeiger на Виенската академия не се получава у насъ, нито въ академията ни, нито въ университетската ни, нито пъкъ въ Народната ни библиотека. Нещастни, съ какво ли снабдяватъ библиотеките! Поради това си послужихме съ извлеченията, които, по указание на проф. г. Г. Кацаровъ, намѣрихме въ Philologische Wochenschrift, издавано въ Dresden, 41 Jahrgang, 2 Juli, 1921, № 27. Тамъ на страница 642 четемъ, че на декемврий 1917 г. въ с. Балши билъ намѣренъ надписъ на гръцки, „върху камененъ стълбъ (Steinpfeiler), въ който се говори за покръстването на българския ханъ Борисъ — Михаилъ I и е отъ година 866 подиръ Христа.“ При това тамъ сѫ приведени и следните гръцки думи: *Μαρίας Βόηνος ὁ μετονομασθεὶς Μιχαὴλ σὺν τῷ ἐκ θεοῦ δεδομένῳ αὐτῷ ἔθυει ἑτοὺς στοούς.* Тѣ, навѣрно, представляватъ остатъ отъ надписа и гласятъ: на Мария, Борисъ преименуваниятъ Михаилъ заедно съсъ отъ Бога боящия се или молящия се нему народъ, година 6379. Редоветъ на надписа сѫ били кратки и сѫ съдържали по 8—9—10 букви всѣки редъ. Запазени сѫ само 8 редовце, безъ началото, а може би, и безъ срѣдата на надписа, който билъ издигнатъ много скоро следъ покръстването на българите. За жалостъ, за сега не знаемъ, какви други подробни обяснения дава самиятъ издатель на надписа г. С. Praschniker. Тукъ нека споменемъ, обаче, че още въ XIII вѣкъ се знаело какво въ Албания се намирали каменни стълбове съсъ писма, издѣлани въ тѣхъ, които свидетелствували за приемането на христианството отъ българския народъ. Ето туй известие, което се намира въ краткото житие на св. Клиmenta.

Στήλας δὲ λόινους ἐν τῇ Κεφαληνίᾳ (μετονομασθεῖσα τῇ Βουλγάρων φωνῇ Γλαβενίτζαν) ἐστὶν ἵδεῖν ἄχρι καὶ εἰς τόδε χρόνου σωζομένας, ἐν αἷς γράμματα ἐγγειόλαπται τὴν εἰς Χριστὸν παρ' αὐτοῦ τοῦ ἔθυους

блou προσέλευσιν και οἰκείωσιν σημειούμενα. Стълпи же камене въ Кифални (именоуемоу Българскнмъ єзыкомъ Глакнца) и видети и до сихъ лѣтъ стояще. Еъ иихъ же слокъса начртанія иже въ Ха ѿ тогорѣ єзыка прихождение и сконстъко знаменоуютъ).

Etiā cippi lapidei Cephalenae quae lingua bulgara Glaveniza nominatur videri possunt ad hoc usque tempus servati, quibus titulus incisus est, gentis ad Christum adventum receptumque significans.

Сега се приема, че Охридскиятъ архиепископъ Дим. Хоматиянъ е написалъ горното известие презъ I-та четвъртъ на XIII вѣкъ. Той е ималъ възможность лично да види надписа върху *колонитъ*, за които говори въ краткото житие на св. Клиmenta. Стълбоветъ трѣба да сж се намирали въ манастира Св. Димитъръ или пъкъ въ епископската църква на Главеница, която подпадала подъ църковното ведомство на Охридската dioцеза. Значението на този, ако и откъслеченъ надпись, е голъмо : 1. Се снабдяваме съ сжински исторически източникъ (какъвъ досега нѣмахме, защото съществуващите носъха легендаренъ характеръ), отъ който се установява, че македонскитъ земи и голъма част отъ Албания до крайбрѣжието на Адриатическо море още при великия ханъ Бориса се намирали подъ властъта на българитъ. 2. Писменитъ паметници съ легендаренъ характеръ, като пространното житие на Клиmenta и краткото, а сж и списъкъ на охридскитъ архиепископи и житието на Тиверпуполскитъ мъженици, придобиватъ действителна научна стойност по отношение съдържанието за втората половина на IX вѣкъ и нататъкъ. Следъ това установява се съ положителностъ мѣстонахождението на Главеницката епископия, която до скоро се диреше несполучливо и отъ наши и отъ чужди учени*. А по-важно е, че се опровергава югозападната погранична линия на българската държава, начертана отъ проф. Златарски въ новия му трудъ на нѣмски „История на българитъ“ (1918 год.) и историческитъ ненаучни карти за презъ владичеството на Пресиама и Бориса I и пр. и пр.

в. Независимость, бр. 186 отъ 20 августъ 1921 г.

*) Проф. В. Златарски и Йорд. Ивановъ на дълго и широко дирѣха Главеница, кѫдето се простирала просвѣтителната дѣятелностъ на св. Клиmenta. Последниятъ, даже още на 1911 г. предлагаше да се направи научна екскурзия до Албания, а като заминаха австроунгарцитъ на 1916 г. той нѣма време да ги при друзи, при все че на разположение му бѣше главната квартира и й продаваше книги.

Г. Баласчевъ

Какъ се появила Българската държава въ Македония презъ X вѣкъ¹

Земите на Българската държава въ Балканския полуостровъ презъ времето на Аспаруха, увеличени презъ владичеството на Крума съ присъединяването на аварската територия (Моравско съ Бълградъ и Сръмъ), както и придобитите земи въ Македония, Епиръ и Арбанашката земя при Бориса I подъ име „Словѣния“, споредъ писателите Хинкмаръ и Дуклянския пресвитеръ, се подраздѣляли на десетъ комитати или окръжия въ голѣми размѣри. Съществуването на комитатския институтъ къмъ втората половина IX и X вѣкъ въ България се установява и отъ старобългарския пограниченъ камененъ надписъ, намѣренъ при Наришкъ около гр. Солунъ, и отъ византийските лѣтописци, а сѫщотъ и отъ легендарните сказания — житиетата, въ които се говори за онѣзи времена. Начело на комитатите стояли „комити“ или князе (principes), т. е. външни велики боляри, които заедно съ вътрешните, съставлявали висшия държавенъ съветъ. Комитатскиятъ институтъ продължилъ своя животъ и презъ царуването на Петра. Обаче, следъ смъртта на последния въ 969 г., преди да пристигне отъ Цариградъ Борисъ II и преди окупацията на североизточната част на България отъ руския князъ езичника Светославъ, въ 968—971, въ западните и южни комитати на Българското царство, които останали почти незасъгнати отъ византийския императоръ Ив. Цимиски, избухнало сериозно възстание, начело на което били застанали четирима синове на единъ български могъщъ боляринъ съ високия санъ „комитъ“, който споредъ най-стария славянски надписъ отъ 993 год., намѣренъ въ село Германъ (Прѣспанско) и споредъ виенския преписъ на Скилицовия лѣтописъ, се наричалъ Никола, а майка имъ — Рипсимия.²

¹ Настоящата статия представлява извлечение отъ една книшка, която скоро ще излѣзе отъ печать подъ заглавие: „Историко-археологико-етнографически излетъ изъ Дупнишко“, написана вследствие направените ми научни посещения и изследвания изъ разни мяста въ Дупнишко и специално въ красива котловина Размѣтаница, кѫдето предполагаме, че и презъ времето на царь Самуила тамъ ставало плавенето на златоносните пѣсъци при с. Палатово. Въ котловината Размѣтаница, както е известно, се извѣршило и убийството на Аарона съ цѣлото му домочадие отъ Самуила, който подиръ това станалъ единовластенъ владѣтель на западно-българското царство въ Македонските земи.

² Проф. В. Златарски въ книгата си: „Историята на българите“, 1918 год. (на иѣмски) на стр. 67 поставя невѣрно възстанието презъ 963 год. и то подъ ржководството на самия имъ баща Никола, както по-преди се приемаше отъ пок.

Като Комитъ великиятъ боляринъ Никола изглежда, че е управлявалъ силното и войнствено славянско племе въ Западна Македония, известно подъ името бързяци, навърно съ съдалище крепостта Прѣспа или пъкъ *Мокра*, която лежала б—8 километра южно отъ Охридското езеро, разположена върху единъ отсъченъ конусообразенъ хълмъ, недалечъ отъ селото *Пискуние*, съдалище на по-кжния *Горо-Мокренски* епископъ.

Четирмата комитски братя или комитопули, именно: Давидъ, Мойсей, Аронъ и Самуилъ, всички съ библейски имена, поради скорошното официално покръстване на българитъ (866 г.) успѣли тогава да отцѣпятъ западнитъ и южни комитати отъ източнитъ на цѣлокупното Българско царство, които вече сѫ били подпаднали подъ византийското неприятелско господство. Тѣ, като взели въ ръцетъ си властьта, се обявили за независими владѣтели и раздѣлили по между си обширнитъ земи. *Този е пътятъ, по който е вървѣло създаването на така нареченото Западно българско царство въ Македонските земи, начело съ четирима владѣтели.* Така че, вмѣсто предишното монархично управление съ комитати, се появила тетрархия или четверовластие, безъ да се знае точно дали братята се величаели съ високото прозвище *царь*³.

Най-голѣмиятъ братъ отъ комитопулитъ Давидъ, като първороденъ, ще да е получилъ бащинитъ наследни владения съ крепоститъ: Охридъ, Прѣспа, Мокра, Дѣволъ, голѣмия и малкия⁴,

М. Дриновъ и К. Иречекъ. Обаче последниятъ, следъ щателенъ прегледъ на историческите известия по този въпросъ, още презъ 1899 год. измѣни тоя си възгледъ (виж. Archiv fur slav. Philol. Bd. 21, стр. 348). Подиръ него д-ръ Б. Прокичъ въ статията си: „Постанак юдне словенске наревине“, обнародвана въ Глас Срп. Кр. Акад.⁵ кн. LXXVI разви тенденциозно теорията за отдѣлянето на Западното Българско царство отъ Източното, поради което трѣбва внимателно да се ползвуваме отъ тази му статия.

³ Проф. В. Златарски въ споменатата по-горе книга, въпрѣки ясното свидетелство на историците, че господството върху българитъ, т. е. властьта сѫ я засели четириимата братя, обявява бащата Никола за ржководителъ на възстанието и го титулира царь на българитъ. В. Златарски даже и славянското племе *бѣрзяци* поставя въ Северна Македония, вмѣсто въ Югозападната ѝ част, кѫдето по-късно се вършили най-главнитъ събития. Ние любопитствузваме да знаемъ, какви исторически документи и сериозни съображения ще наведе г. проф. Златарски за потвърждение на гореизложенитъ му твърдения!

⁴ Страшното име на крепостта, която отъ славянските писатели се нарича *Дѣволъ*, чисто тракоилирийско име е било *Диволя*, а у византийските *Деа-волъ*, е било поставено въ връзка съ *Деамполь* или *Деаполъ*. (Подобно име на градъ имало и въ Тракия, именно: *Диамполъ* — сега Ямболъ, наричанъ и *Диосполисъ*, по името на бога Зевса. *Деа* на тракийски значело богъ). Славянитъ отъ тази мѣстност въ сегашна Албания превели отдавна гръзнато име *Дѣволъ* съ *Божиградъ*, който и до днесъ сѫществува съ сѫщото име югоизточно отъ гр. Корча по първичното горно течение на р. *Дѣволъ*, която се влива въ езерото *Маликъ*. До *Божиградъ* въ сѫщата мѣжнодостъпна долинка се намира и село *Зелениградъ*, който ще да е представлявалъ малкия *Дѣволъ*. И до днесъ цѣлата мѣстност по течението на горния *Дѣволъ*, която извира отъ планината *Морага*, се нарича *Дѣволъ*. Кратки сведения за *Божиградъ* ни дава гръцкия полковникъ Н. Схима въ книгата си: Пътни бележки по Македония, Епиръ и пр. 1886 г. на стр. 217; а на български — Хр. Силяновъ въ книгата „Отъ Витоша до Грамоѣ“ стр. 113—214. проф. В. Златарски въ студията си „Де се намиралъ гр. *Деволъ*“,

Костуръ, Битоля, Прил-апа, Кичава, Дебъръ и пр. Но той следъ кратковременно царувание, както е известно, билъ убитъ между Костуръ и Прѣспа отъ скитници власи въ мѣстността „При красивите джрави“.

Вториятъ братъ Мойсей ще да е управлявалъ югоизточната част на царството съ крепостите: Мъгленъ, Воденъ, Сетина, кждето имало и царски палати, Просѣкъ, Струмица, Шипъ, Радовище и пр. Обаче и той насокро падналъ убитъ при обсадата на силната източноримска крепость Сересъ, отъ камъкъ, хвърленъ отъ стената на града. Третиятъ пъкъ братъ Ааронъ ще да е господарувалъ въ североизточната част на държавата, кждето сѫ се издигали крепостите: Срѣдецъ, Велбаждъ, Са-пара — Германия, Стобъ, Перникъ, Звене-апа (или Звѣнецъ—Трѣнско), Мороздвизъ и пр. И Царично, което се намирало въ прекрасната котловинка Размѣтаница около 8—10 километра западно отъ по-късния гр. Дупница. Тукъ, споредъ византийските лѣтописци Скилица-Кедринъ, които описали славната борба за животъ и смърть на царь Самуила съ императора Василий II Българоубиецъ, билъ убитъ Ааронъ, било за туй, както се казва, че съчувствуvalъ на ромеите (византийците) или за това, че искалъ да присвои за себе си властьта отъ брата си, съ цѣлото му домочадие на 14 юлий месецъ въ мѣстността Размѣтаница. Четвъртиятъ и най-малъкъ братъ, енергичниятъ Самуилъ, прекорванъ Мокрянинъ (отъ Ана Комнена) може би за туй, че се родилъ въ крепостта Мокра, или че тамъ се намирали бащините владения, ще да е управлявалъ северните области на царството съ крепостите Скопие, Велесъ, Хтетово, Призренъ, Липлянъ, Рашъ, Нишъ, Видинъ, Браницава, Бѣлградъ, Срѣмъ и пр. Но поради ранната смърть на братята, скоро изчезнало четверовластието на държавата и вмѣсто него се появило едновластие, подъ мощната ржка на царь Самуила „и става монархъ на всяка България Самуилъ“, пишатъ Скилица-Кедринъ.

в. „Независима Македония“, год. I, бр. 12 отъ 23 юни 1923 г.

обнародвана въ „Известия на Истор. Друж. кн. V, твърди, че Деволъ трѣбва да се намиралъ въ Елбасанско, въпрѣки ясните свидетелства на византийските писатели, че тая крепость лежала между Костуръ и Прѣспа.

Г. Баласчевъ

Кремиковскиятъ монастиръ „Св. Георги“ и древните му християнски останки.

На североизточната част отъ пространното Софийско поле, до полите на старопланинския върхъ Утиморъ, на около 16 км. далечина отъ гр. София, се намира селото Кремиковци. Двадесетина минути надъ селото върху продълговатия *Монастирски хълмъ* е билъ построенъ още въ сръднебългарско време самиятъ Кремиковски монастиръ Св. Георги. Въ София отдавна се мълвѣше, че въ библиотеката на тоя монастиръ се пази въ ръкописъ службата и житието на св. Филотея Търновска, въ които се съдържатъ нѣкои сведения за културно-религиозните връзки на българите и власите къмъ края на сръдните вѣкове¹. По поводъ на тази мълва, на 24 юни т. г., по покана на г. проф. Ст. Николаеско отъ Букурещъ, се отправихме за монастирия, толкозъ повече, че досега, погледнато отъ историко-археологическо гледище, твърде малко и то неточни нѣща се знаеха отъ учените за неговите стари християнски остатъци, въпрѣки че въ Народния ни музей отиреди много години се съхранява копие отъ стенната живопис на ктиторите на старата черквица, което има твърде важно значение за историческия облѣк на българския великолепие отъ края на първото столѣтие подъ турското ни робство².

Следъ едночасово умѣрено пѫтуване, автомобилътъ ни спрѣ предъ входните врата на монастира. Подиръ вежливия приемъ отъ

¹ Мъченица Филотея, родомъ отъ Търново, чиито мощи и до сега се измирят въ храма Св. Никола и св. Филотея въ Куртеа д' Аржешъ (Влашко), се празнува на 7 декемврий. Преподобна Филотея пъкъ отъ малоазийския градъ Моливотъ (пренесена отъ Тракия въ Търново), се празнува на 28 май; а преподобна Филотея отъ гр. Атина се празнува на 19 февруари.

² Покойниятъ К. Иречекъ въ „Пѫтувания по България“ на стр. 19 пише само следното: „Въ него сега живѣятъ калугерици отъ Македония“. П. Н. Кондаковъ пъкъ, ако и да проучваше този монастиръ преди 4—5 години, не ни оставилъ нищо печатано. А проф. Б. Филовъ въ книгата: „Старобългарското изкуство“ стр. 77. ни съобщава нѣвѣрни нѣща. Въ статийката на Н. Шандаровъ: „Нѣколко бележки за Кремиковския монастиръ при София“, обнародвана въ Сборн. на нар. просвѣщ., кн. XV, стр. 304—309, 1898 г., нѣма нищо научно, съ изключение на текстовете на нѣкои надписи и записи, които сѫ криво четени и датитъ имъ даже не сѫ правилно дешифрирани. Що се отнася пъкъ до постарата статия, която Шандаровъ не знаеъ, именно „Описание на Кремиковския монастиръ Св. Георги“, напечатана въ списанието „Религиозни разкази“ кн. 9—10, 1896 г., то и тя не се отличава съ необходимата научна строгость, но все пакъ въ нея сѫ събрани доста сведения за миналото на монастира. Отъ тѣзи статии ние използвахме онова, което счетохме за полезно да се съдѣржа въ нашата студия.

страна на монастирските сестри и кратка почивка, ние започнахме проучването на старата черквица на манастира (има и нова черква), построена още къмъ края на XV в. (1497 г.) отъ софийския митрополит Калевитъ заедно съ болярското семейство Радивоеви и то, навърно, въ паметъ на нещастието, което го постигнало презъ 1493 г. м. августъ, когато внезапно починали дветъ му малолѣтни дѣца Тодоръ и Драгана.

Архитектура. Храмът Св. Георги отъ архитектурно гледище представлява обикновенъ типъ, възприетъ отъ всички православни, защото той се срѣща почти навсъкѫде изъ балканските земи презъ срѣднитѣ вѣкове, а особено презъ турската епоха отъ 1453 год., когато султанъ Мехмедъ II разрешилъ на християните, между другото, и да подновяватъ разрушените черкви, което станало при покоряването на полуострова отъ турцитѣ¹.

Строежът на тоя най-обикновенъ типъ храмове продължилъ между християните въ земите на Османската империя дori до *Одринския миръ* 1829 г. и даже до 1839 г., когато султанъ Абдулъ Меджидъ съ издаването на *Гюлханския Хатишерифъ* изравни формално правата на християните съ ония на мюсюлманите въ империята, като се допустнало и издигането на високи куполи въ черквите.

Кремиковската черквица първоначално се състояла отъ две части: сжцински храмъ (наосъ) и притворъ или припратъ, нартика².

Абсидата ѝ е полукръгла. Първата част се отдѣля отъ втората посредствомъ стена съ вратичка. Черквата е дълга около шестъ (6) м., а широка до три м. Свѣтлината прониквала въ черквицата презъ трите окна (мазгали), които по-късно били преобрънати въ прозорчета. Тъмнината придавала на храма тайнственост, а богомолците разполагала къмъ религиозно настроение.

Манастирът биль разрушенъ между 1611—1750 г. Възстановители на опустѣлата обителъ били иеромонасите Христофоръ и Антоний, първиятъ умрѣлъ презъ 1799 г. Записътъ гласи:

¹ Възползуванъ отъ туй право и софийскиятъ велможа Радославъ въ 1476 г. разпоредилъ да се зографиса отново и драгалевската манастирска черква въ честь Пречистой Богоматери иже і есть въ Витоши, която българскиятъ царь Ив. Александъръ бѣ построилъ въ началото на царуването си и турцитѣ бѣха я повредили при покоряването на Софийско. Драгалевскиятъ манастиръ билъ повреденъ на 1469 год., ако не и по-рано. Отъ архитектурно гледище Кремиковската черквица прилича много, както на Драгалевската, тъй и на онай на Елешнишкия манастиръ, Илинския и пр. Османите отяли гр. София отъ куманите на Видинското царство, което съществувало отдѣлно много десетилѣтия преди царь Страцимира. Споредъ известието на патр. Евтимия, градъ Срѣдецъ влизалъ въ предѣлѣхъ Европейскыхъ. Територията на Видинското царство тогава е била известна подъ името Велика Европа, както за туй свидетелствува и житието на св. Никола Софийски, измъченъ до смърть отъ турцитѣ на 1555 година.

² Споредъ споменатите по-горе описания, къмъ черквицата сѫ били прибавени два припрати, отъ които крайниятъ е биль преправенъ въ XVII в., тъй като въ третото отдѣление на източната часть надъ вратата се чель надпись, отъ който се установява, че „третия предѣлъ се зографисалъ на 1611 г.“. Този притворъ сега е съборенъ, та останалъ само най-стариятъ.

Помени, Господи, ктитори егуменъ Христофоръ иеромонахъ и Антоніа иеромонахъ 1799.

Стенна живопис. Сѫщинскиятъ храмъ отъ глемище на срѣдновѣковната бѣлгарска христианска стена живопись представлява на ученитѣ малъкъ интересъ, защото голѣма част отъ зографията била повредена въ последно време поради невежество. А за да изглежда храмътъ по-спретнатъ, измазали стенитѣ съ бѣла тѣнка варова мазилка, която закрива повечето отъ образитѣ на светии¹.

Измазанъ е съ варь, тѣй сѫщо и надписа надъ входнитѣ врата на храма, както отъ вѫтре, тѣй и отъ вънъ. Всичко туй, може би, ще може да се възстанови, като се омиятъ стенитѣ съ слабъ стипцовъ разтворъ. Часть отъ съдѣржанието, обаче, на надписа надъ вратата на сѫщинския храмъ ни е предаденъ въ сп. „Религиозни разкази“ както следва: *† Обнови и созда си храмъ святаго и славчаго великомученика и побѣдоносца Георгіа . . . освяти прѣосвященни митрополитъ Софийски киръ Калевитъ . . .* (По-нататъкъ буквитѣ били изтрити и не могли да се четатъ). Подолу отъ тоя подпись има още тоя: *Прѣстави се прѣосвященни митрополитъ Калевитъ ЗАІ (7011—5508=1502)².*

¹) Понеже годѣма част отъ стенната живопись въ храма е повредена, то мжно може да се установи дали зографията е била изпълнена съобразно съ реда на годишния календаръ, както е било обичай да се постъпва тѣй при зографисването въобще на черквите.

²) Шандаровъ върху туй ни съобщава: „Надъ олтарната врата има надпись, отъ който се вижда годината, когато е основанъ манастиръ „Св. Георги“. Не копирахъ цѣлия надписъ, защото надъ него висѣше една дѣлговата икона, доста тежка. Отбележихъ само годината, тя е ЗАІ и името на митрополита Калевита, въ чието време е биль въздигнатъ тоя храмъ“. Това не е вѣрно. Той ни предава само датата на кончината на софийския митрополитъ-ктиторъ, именно 1503 г., а не преди смъртъта на митрополита. Между туй отъ изразитѣ на горенаведения надпись обнови и създа става ясно, че и храмътъ въ Кремиковския манастиръ е биль подновенъ върху по-стари основи, т. е. че той се отнасялъ къмъ онния четиринаесетъ черкви, които сѫществували още презъ времето на бѣлгарскитѣ царе, че той е биль разрушенъ при нашествието на турцитѣ въ Софийско и че следъ като султанъ Мехмедъ II позволилъ възобновяването на нѣкои отъ съборенитѣ черкви, била и черквицата обновена съ срѣдства на софийския боляринъ Радивой и митрополита Калевита, който на 1497 г. заповѣдалъ да се напише на славяно-бѣлгарски и едно тетраевангелие, което и до днесъ се съхранява въ библиотеката на манастира. Тази именно година ние считаме като дата на подновяването на черквата св. Георги, а не 1493 г., както въобще се приема, защото тогава, споредъ надписа, починали децата на Радивоя, вследствие на което ще да се замислила постройката на черквата. Проф. Б. Филовъ ето какво пише въ сп. Златорогъ на стр. 198, 1925 г. за датата на построяването на черквата: „Въ Кремиковския манастиръ и досега е запазена твърде добре външната живопись на западната стена на старата черква (XIV—XV вѣкъ)? Всичко туй е произволно и писано на посока. Въ кн. „Старобѣлгарското изкуство“ стр. 77 проф. Б. Филовъ, като не взелъ предъ видъ надписитѣ на черквицата, нѣма ясна представа и за образитѣ на ктиторитѣ. Той пише: „предната фигура въ дѣсно, която нѣма ореолъ около главата, представя, вѣроятно, игумена на манастиря“. (Това е митрополитъ Калевитъ). „Задъ него се намира единъ архангелъ“(?!) (Туй пѣкъ е св. Георги). — Относително пѣкъ софийския митрополитъ Калевитъ ще кажемъ, че не се знае собственото му име и не знаемъ кога точно засѣлъ престола Сардакийски (София въ римско време се наричала още и „Сардинъ Полисъ“, тѣй да знаять нашитѣ академици). Но той следъ 1486 г. се знае съ положител-

Въ олтаря сж изписани образитѣ на черковнитѣ светители, а въ сжцинския храмъ само върху единъ поясъ на северната стена с запазена древната живопись, гдето между образитѣ на нѣкои отци личи оня на Спасителя въ царско свѣтско облѣкло, съ корона на главата, отъ която висятъ надъ ушитѣ бисерни висулки. (Този образъ, като датиранъ, желателно е да се копира за колекцията на Народния музей). Бюстоветѣ пъкъ на пророцитѣ сж изобразени въ медалиони.

Притворътъ, обаче, въ туй отношение е много по-интересенъ отъ самия храмъ, защото върху северната му стена се намира тук-речи най-интересната сцена отъ стенната зография. Тя има особена важност и за историческата етнография на българския народъ въ началото на турското му робство. Одеждитѣ и на дветѣ свѣтски лица съдѣржатъ интересни подробности, които ни даватъ възможност да узнаемъ нѣкои особености на тогавашната болярска носия. Въ тоя именно притворъ на северната стена сж представени въ пъленъ рѣсть и почти естествена голѣмина соф. митрополитъ Калевитъ, отъ лѣво боляринъ Радивой и до него, малко по-надѣсно, лицътъ на неговата съпруга. Предъ тѣхъ стоятъ малолѣтнитѣ имъ деца: на лѣво синътъ имъ Теодоръ, а надѣсно дъщеря имъ Драгана. Радивой, въ поза на молещъ се, е обѣрнатъ на лѣво, като подпира съ дѣсната си ржка шапката, а въ лѣвата — дѣржи изобразената цѣрквица, която насрѣща му подържа съ дветѣ ржце тогавашниятъ софийски митрополитъ Калевитъ. Той е облѣченъ въ официално цѣрковно архиерейско облѣкло, съ тѣсна цѣрковна капа на главата, украсена съ едри бисерни зърна, каквито по онуй време се носили отъ висшето духовенство. И двамата поднасятъ въ даръ новопостроения храмъ на великожченика св. Георги Кападокийски, който въ поза сѫщо на молещъ се, облѣченъ като византийски велможа съ разкошна мантия и бисеренъ вѣнецъ на главата, стои надѣсно отъ митрополита, комуто поднася съ дѣсната си ржка лѣвото му рамо. Надъ всичкитѣ въ небесата е изображенъ бюстътъ на Иисуса Христа, който ги благославя съ дветѣ си протѣгнати ржци върху тѣхъ. Композицията е повече отъ добре нагласена и е доста сполучливо изпълнена. Одеждитѣ на всичкитѣ лица въ сцената сж пригответи отъ скжпи златоткани и копринени орнаментирани платове, въ разни нежни цвѣтове, каквито по ония времена се употребявали отъ велможкитѣ семейства изъ цѣлия полуостровъ. Интересни сж пояситѣ на ктиторитѣ, които носятъ

ностъ, по покана на Георгия Бранковичъ, се явилъ въ гр. Купеникъ (Срѣмско) и го ржкоположилъ за свещеникъ. По преди той се покалугериъ подъ име Максимъ, за да спаси живота си, а подире стана унгровлахийски митрополитъ. Понеже чичото на Георги Бранковичъ, преди смъртъта си станалъ калугеръ подъ име Иоанъ Калевитъ, то трѣбва да приемемъ, че и соф. митрополитъ е произхождалъ отъ рода на Бранковичитѣ, за туй биль повиканъ да „постави свещеники и діакони и поддіакони въ землье стрѣмской“. Тъй че софийскиятъ митрополитъ е произхождалъ отъ владѣтелски родъ, билъ богатъ и влиятеленъ предъ турците. За него ще се говори и по-нататъкъ, като посочимъ сжцинския му портретъ.

турски характеръ съ възли по сръбдата. Обувките на св. Георги, на Радивоя и Теодора съ червени. Обиците на госпожата пъкъ съ кръгли и доста големи; тъ съ сходни съ ония, които доскоро бъха въ употребление изъ западна България – чипровско издѣлие¹. Госпожата на главата си носи много широка кръгла шапка. Цѣлата сцена е поставена въ твърде художествена рамка.

Изобщо взето, по скжлото облѣкло на боляритѣ-ктитори на разни черквици, личи ясно, че и въ българските земи презъ първия вѣкъ на турското робство животъ е билъ охоленъ и чуждото иго върху християнитѣ не се е чувствувало тѣй силно, както то е станало по-късно, когато мюсюлманскиятъ елементъ бѣ значително нараствалъ и религиозниятъ му фанатизъмъ противъ християнитѣ значително се е увеличилъ. Важно е въ този случай, че криторите – велиможи и на други черквици въ западна България, като въ село Калотина, с. Драгалевци и пр., по облѣкло и по накити си приличъ доста много помежду си. Този важенъ фактъ е останалъ непознатъ на мнозина учени, а сѫщо и на И. Шандаровъ, поради което той още на 1898 г. погрѣшно написалъ въ бележките си за Кремиковския манастиръ, че „срѣдната частъ на манастиря, най-старата е основана въ името на св. Георги Побѣдоносецъ отъ влашкия войвода Радивой?“ (Сбор., кн. XV, стр. 304). Това ненаучно твърдение по-късно преминало и въ ромънската книжнина, защото г. проф. Н. Йорга въ книгата си: „Inscriptii din bisericile României, vol. II, Bacuresti, 1908 р. 80 невѣрно твърди, че криторъ на Кремиковския манастиръ е ромънскиятъ войвода Радулъ и неговитѣ деца Теодоръ и Драгана! Той пише буквально:

„A apusat roaba lui Dumnezeu Drăgana fiica lui Radi Voievod; în luna lui August a raposat robul lui Dumnezeu Teodor, fiul lui Radi Voievod, în anul 7100 (1502), luna lui August“. (Представи се раба Божия Драгана, дѣщеря на Радулъ войводъ, въ месецъ августъ; представи се рабъ Божи Теодоръ, синъ на Радулъ войводъ, въ год. 7100 (1502) месецъ августъ). Тѣзи сведения проф. Йорга взелъ отъ надписитѣ, които се намиратъ на стенната живописъ до лика на Теодора и задъ образа на г-жа Радивоева. Тѣ гласятъ: *Представи се рабъ Божи Тодоръ синъ Радивоевъ въ лѣто 3A (1498 г.) м-ца*

¹) Въ Водача на Народния музей за всичко гореизложено върху сцената на стр. 224 четемъ: „Копие отъ фреска“ (не е фреска). — „Ктитори Радивой, жена му, дветѣ му умрѣли деца, софийски митрополитъ (не се казва името му) и единъ светецъ (не се опредѣля, кой е светецътъ). Отъ Кремиковски манастиръ 1493 г.“, (не е точна и датата на построяването).

Желателно е, щото описанията, ако и кратки, да ставатъ следъ внимателни проучвания на предметитѣ въ музея. Ако черквицата била подновена презъ 1493 год., то Драгана и Теодора, деца на ктиторското домочадие, щѣха да фигуриратъ като живи въ криторската сцена, а не като умрѣли. При туй въ копието на Народния музей подъ № 417 не сѫ запазени нежните цвѣтове на цѣлата сцена. Ний се чудимъ, какъ тогавашната музейна комисия се осмѣлила да одобри и приеме това копие за колекцията си. Отъ туй неточно копие направилъ цвѣтина продукция и проф. Б. Филовъ, каято е помѣстена въ не напълно научната му книга „Старобългарското изкуство“, върху която писахме обширна критика въ сп. „Минало“, год. III, кн. 10.

августъ и още: Престави се раба Божия Драгана дъщи Радивоева, мца августъ. По-нататъкъ проф. Йорга продължава: Bănuiesc că erau copii ostateci ai lui Radi morti în calea spre tarâ și îngropati acolo. (Предполагамъ, че децата на Раду бѣха заложени (въ Цариградъ) и по пътя за отечеството си (Влашко) умрѣли и били погребани тамъ (въ Кремиковци). Отъ всичко до тукъ изложено се вижда ясно, че г. проф. Йорга неправилно отъждествилъ софийския боляринъ Радивой съ влашкия владѣтель Раду войводъ. Текстътъ на надписа поне не позволява подобно нѣщо. Той по-групично дешифриралъ и датата на смъртта на Теодора Радивоевъ, като отнесълъ къмъ 7100 и е сбъркалъ при изваждането на годините отъ сътворението на свѣта. Освенъ туй отъ книгата на г. Ст. Николаеску, *Dокументe slavo-române*, Bucuresti, 1905 г. се учимъ, че действително презъ 1496 г. до 1508 г. въ Влашко е войводствувалъ Radul Voevoda cel Mare, т. е. съвременно съ критора Радивоя. Обаче неговото семейство се е състояло отъ шестъ синове и три дъщери. Синоветъ му последователно държели войводската власть до 1555 г., а пъкъ нашиятъ Радивой останалъ бездетенъ до 1497 г., когато била вече построена черквицата въ Кремиковци и били изписани образитъ на семейството му заедно съ починалиятъ преди нѣколко години деца. Следователно, по никакъвъ начинъ не може да се допустне тъждество между Радивоя софийски и Раду, влашкия велики войвода. При туй не трѣбва да се забравя, че пътътъ отъ Цариградъ за Букурещъ и тогава е минавалъ презъ източната Стара планина, а не презъ Софийско, както предполага г. Йорга. Такива сведения поне ни даватъ пътешественицитѣ.

Между туй, въ притвора намираме и по-късно датирана стенна живописъ, която се е появила стотина години следъ постройката му. Тя лichi и нагледъ, а може да се констатира и отъ надписа, който билъ запазенъ до 1898 г. на вратата на притвора. Отъ последния се установява, че зографията е била направена за смѣтка на г. Василько отъ София. Надписътъ гласѣлъ: *саписа се припрат ЗРІӨ... и бистъ ктиторъ кир Василькъ отъ Софіа... въ лѣто ЗРІӨ* (7119—5508=1611 г.). Нека прибавимъ тукъ, че и презъ 1672 г. въ Кремиковската църквица били извѣршени нѣкакви пристройки или презографисвания. За това говори непълниятъ надпись, който намираме обнародванъ въ „Религиозни разкази“ стр. 380, именно: *И се сеi божественни... прѣосвѧщен митрополитъ кир. Мелетиа Софiйскаго... Въ лѣто ЗРП (7180—5508=1672).* Отъ тази по-нова стенна живописъ заслужава внимание голѣмиятъ образъ на св. Георги, който е надъ входа на сѫщия храмъ откъмъ притвора. Ликътъ е заобиколенъ съ гръцко писмо въ видъ на елипса. Въ него се говори за чудесата и страданията на великожученика Георгия; тѣ сѫ изписани на зида отъ дветѣ страни на главния образъ. Гръцкото писмо свидетелствува, че презъ XVII вѣкъ цариградското гръцко духовенство се било вече здраво настанило и въ Софийската епархия, която, както е известно, до падането на Цариградъ

подъ турцитѣ, бѣше подчинена църковно на Охридската българска архиепископия, а може би туй да е траяло и по-късно време до 1572 год., когато Цариградската патриаршия чрезъ турска власть станала напълно господарка на много български епархии.

Тукъ въ притвора сж интересни и изображенията върху западната стена; тѣ представляватъ редица непрекъснати сцени изъ живота на св. Богородица. По композицията си тѣ се схождатъ твърде много съ миниатюрната живописъ отъ XVII в., когато и сж били изработени. Върху западната стена на църквата отвънъ е представенъ въ внушителна форма страшниятъ сждъ. Това е остатъкъ отъ втория вече разрушенъ притворъ.

Иконопиство. Но и иконопиството въ Кремиковския храмъ отъ художествено гледище не представлява особенъ интересъ, тѣй като зографията върху множеството запазени отдѣлни икони, както и върху ония отъ иконостаса, не е отъ края на XV вѣкъ, когато била издигната църквата, а е отъ много по-късно време. Не можахме да видимъ старата икона на св. Георги, за която пише Ив. Шандаровъ, че е „до 70 см. висока и около 50 см. широка. На длъжъ е пропукната на две мѣста. Надъ св. Георгевския конь четемъ: Съписа се сий образъ при егумена кир Василие еромонахъ въ лѣто ЗРОЕ“ (7175—5508=1667. Сбор. кн. XV стр. 307). Разгледахме, обаче, една икона отъ руски произходъ, на която е изобразена св. Богородица, нарицаемая Феодоровская. Въ нея се съдържа дѣлъгъ, но повреденъ руски надпись, който при по-голѣма напрегнатостъ ще може да се възстанови. Тя е интересна като паметникъ на религиозните сношения съ Русия. Друга икона датирана, но отъ 1826 год., е оная съ двата образа, именно св. Харалампий и св. Георги Нови, родомъ отъ гр. Кратово, който на 11 февруари 1515 год. билъ изгоренъ въ София отъ турцитѣ не далечъ отъ „църквата Св. София“. (Изглежда, че до тогава „Св. София“ не е била още преобрѣната отъ турцитѣ въ джамия). Тя е около 94 см. дѣлга и 64 см. широка. Рѣзбарската работа на иконостаса не се отличава съ нѣкаква особеностъ. Освенъ туй, особена ценность се придава на дветѣ платнени икони, които провиснали на дѣлги пржтове, се носили на вънъ отъ църквата при разни религиозни процесии. Всичките тѣзи икони би трѣбвало да бѫдатъ прибрани и запазени, било въ Народния или пѣкъ въ Синодалния църковенъ музей, защото иматъ значение за църковното изкуство.

Мощи. Освенъ иконите и стенната живописъ, въ монастирската черквица на голѣма почить е още и костъта (мощи) на ржката отъ лакъта нагоре на изгорения отъ турцитѣ презъ 1515 г. св. Георги Софийски. Тя е поставена въ дѣрвена ракла — ковчеже или кивотъ, обвита е съ кожа и изглежда подобно на стара подвѣрзана съ дѣски книга, дѣлга около 32 см. и широка 16 см. По срѣдата между кориците е поставена плоча тѣнко позлатена, съ отворъ, за да се движи костъта, която стои подъ нея. Тукъ по срѣдата на плочата има хубави тѣпи, красиви букви, които

гласятъ: „Кремиковци лето ЗРА (7101—5508, равно на 1593 г.) настоящието Теофана“. Значи, тая часть отъ кивота датира отъ края на XVI в., когато ще да е била донесена костъта отъ мощите на светеца. А по краищата на плочката четемъ следния надписъ: *Сия вести и многоцѣлебна мошъ великомученика Георгii Новаго, пострадавшаго въ Средци градиi Болгарскомъ принесени въ монастира светаго славнаго великомучнка и побѣдоносца чудвор'ца Георгiа иже отъ Кападокiа. Више село Кремиковци при игумена Христофора iеромонаха. Совршихъ грешни Христо Димитревiю 1693*¹. Отъ тъзи надписи се установява, че раклицата съ мощите, които по-преди стоели въ черквата на с. Кремиковци, били пренесени на 1804 г. горе въ манастиря. Сребро-позлатената плоча, като златарско издѣлие, свидетелствува за високото развитие на златарското изкуство въ София. Отличенъ златарь билъ и св. Георги Сръдецки, който бъгалъ отъ Кратово, за да не би да попадне, като красивъ юноша, въ двора на тогавашния султанъ Баязидъ II (1481—1512). Златарьтъ Георги приготвилъ изящни златни домашни сждове и на софийския кадия, който и го осждили, като за туй се говори и въ пространното му житие, написано на славянобългарски отъ интелигентния попъ Пъю отъ София, което презъ миналия вѣкъ било преведено и на новогръцки езикъ. За старото златарско изкуство въ София и изобщо въ българските градове, за жалостъ, и до сега нѣма нищо сериозно написано. Даже не сѫ събрани всичките останки отъ туй изкуство, които сѫ пръснати изъ разни музеи и черкви въ България.

Библиотека. Въ библиотеката на манастиря по предание „е имало много ръкописни книги, но тѣ сѫ пропаднали безследно“. И до днесъ е запазено само едно ръкописно тетраевангелие на *дебела хартия*² отъ 1497 г., както туй личи отъ следната бележка: „*Сia Божествена книга написа се повеленiемъ преосвещеннаго митрополита Софиi, кир Калевита, въ лѣто ЗЕ, мѣса АП ВВ, ИХ САОПЪ.* Последната дума е написана съ тайна азбука и означава *диакъ*. Тя е вписана въ последната страница отъ евангелието на Иоана.

Ръкописното тетраевангелие започва съ известното предисловие отъ „*Теофилакта архиепископа болгарскаго*“. Формата му е голѣмъ 36×25 см. и съдържа 296 листа. Въ началния листъ на всѣко евангелие отъ четиримата евангелисти има красива винетка, която обхваща почти половинъ страница. Сѫщо и началните заглавни букви сѫ орнаментирани, но не тѣй красиво изработени. Листътъ съ винетката въ началното евангелие отъ Иоана е откъснатъ и взетъ въ по-късно време отъ нѣкой любителъ-худож-

¹ Въ Мин. Сборн. нѣма горните надписи; сѫщо и въ „Религиозни разкази“ не е напечатанъ първиятъ, а вториятъ е побѣрканъ, защото редовете му сѫ смѣсени, та не излиза ясна смисъль.

² И въ „Религиозни разкази“ и въ „Известия на Истор. дружество“ кн. V стр. 95, невѣрно се твърди, че туй тетраевангелие било писано на кожа, „пергаментно“. За него има обширно описание въ Сборника кн. XV.

никъ, който се умолява да го повърне, защото винетката отдълно нѣма това значение, което би имала, ако си стои на мястото. На листа, който свръшва съ разпределението на главитѣ, се намира тази записка: *Cie евангелие повеза Герчевъ синъ отъ Кремиковци Спасъ... въ лѣтъ АФКЗ (1727 г.)*. На друго място четемъ: *Обковка го Тодоръ Николовъ въ лѣто АФКЗ*. И отъ дветѣ страни кориците на подвързията сѫ сребърно позлатени, а въ срѣдата е изковано *Разпятието*. Върху предната корица е изрѣзанъ следниятъ надписъ: „*Приими Ги моление раба своего Крагуя и подружисе его Неда*“. Сѫщо има надписани и на задната корица (вж. Сбор. стр. 307). Изглежда, че още когато черквицата била построена (1496—7 г.) митрополитъ Калевитѣ се погрижилъ да я снабди и съ черковни книги, та заповѣдалъ на анонимния *диакон* отъ София да напише на черковно-славянски тетраевангелието и пр.

Друга важна книга, която се пазѣла до 1898 г. въ библиотеката, е била: „*Сборникъ отъ житиета за м. юний, юлий и августъ*“. Но, за наше съжаление, тя изчезнала отъ библиотеката. Сбирката отъ печатнитѣ църковни книги изглежда, че е пострадала много. Изданията били не по-стари отъ царуването на Екатерина Велика. (За другитѣ църковни стари книги вж. въ спис. „*Религиозни разкази*“ стр. 381).¹

Разни църковни древности. Друга интересна черковна старина въ монастирската черква е била каменниятъ свѣщникъ въ видъ на колонка. Той е дългъ около 1 метъръ и 20 сантм. и е сглобенъ отъ три части. Изгледътъ на тоя свѣщникъ е доста оригиналъ и има значение за мястната ни индустрия. Върху срѣдната изпѣкнала част е изрѣзанъ следниятъ надписъ: *Сии свѣщникъ сътвори Вучо у село Кремиковци купи го Крагоуи отъ Обрадовци и приложи го оу стго оца въ лѣтъ Зи МЕ, (т. е. 7045—5508=1537 г.)*. Свѣщникътъ сега се пази въ Синодалния църковенъ музей. Въ този надписъ, както и въ горенаведения върху кориците на четвероевангелието, прави особено впечатление собственото име Крагуя или Крагуй. Това име не е славянско, а сѫщо тѣй не е и турско, не е и грѣцко. Ние го отнасяме къмъ старотракийскитѣ езикови остатки въ българския езикъ. Подобни непонятни названия въ на-

¹ Отъ нѣкои записи въ старопечатнитѣ книги на монастирската библиотека, както и отъ нѣкои надписи, става ни ясно времето, когато монастирътъ функциониралъ правилно. Така презъ 1789 г. е билъ игуменъ иеромонахъ Мартиний заедно съ попъ Атанасъ; на 1792 г. игуменувалъ Мойсей съ монаха Калиникъ. Въ 1803 г. станалъ игуменъ иеромонахъ Христофоръ, който управлявалъ дори до 1828 г. и тогава заселъ ржководенето игуменъ иеромонахъ Серапионъ. Подиръ туй монастиръ почналъ да се управлява отъ „настоятели“. Такъвъ е билъ попъ Георги отъ с. Кремиковци; следъ него дошълъ Диониси, а подиръ тѣхъ иеромонахъ Иларionъ. Него наследилъ иеромонахъ Григорий. До тогава не е отбелязано никакво важни произшествие. Но щомъ станалъ „настоятель“ Кирилъ, грѣкъ по произходъ, монастирътъ отпадналъ въ материално отношение. Туй траело 18 години. Но българинътъ хаджи Авксентий, който игралъ видна роля презъ възраждането на гр. София, повдигналъ го наново и отъ него на 1879 г. билъ предаденъ въ рѣцетѣ на калугерицитѣ, които дошли отъ Малашевско (Македония).

шата номенклатура се сръщатъ съ стотици като: Рила, Верила, Мургашъ, Курило, Осогово, Верди-каль, Вискаръ, Сапарево, Палакария, Мацакура и пр. Тъ не сж проучени отъ филолозитъ. Остатьцитъ отъ старитъ траки, които се асимилирали съ българитъ, оставили ни ги въ езика като наследство, съ което ни напомнятъ за кръвта си, която тече въ жилитъ на сегашните българи. Тъ имали обичай да даватъ еднакво име на одушевени и неодушевени предмети, подобно на името Герекаръ и Крагуй. Последното се сръща като име и на село, западно отъ гр. Ловечъ¹, Крагуаръ мѣстностъ, Крагуевацъ градецъ въ Сърбия и пр. Споредъ нашигъ проучвания, значението на Крагуа е сжщото, както е Соколь въ славянски и Доганъ на турски. Езиковото свойство на тракитъ да се даватъ еднакви имена и на птици и на люде и на мѣстности, намираме го и у българитъ, тъй като имаме названия: Гълъбъ, Паунъ, Соколь, Славейко и семейства: Синигерски, Ястребовъ и пр.²

Освенъ туй въ църковното хранилище се намиратъ и две свети чаши за причастие; тъ сж отъ олово, а калъфа имъ е отъ дърво; той е изработенъ доста оригинално.

Въ заключение ще кажемъ, че Народниятъ музей, Българския археологически институтъ и др., които изразходватъ съ стотици хиляди лева за проучване на тракийски, гръцки и римски паметници, тръбва да обръщатъ повече внимание на българската археология, защото тя още не е проучена. За Праксителя лесно може да се говори, защото пишать чужденцитъ, а за нашите монастири се говори само тукъ-тамъ и то на посока!

сп. Народенъ стражъ, год. VII, кн. 14 отъ 1 ноември 1925 г.

¹ Навѣрно става дума за плѣвенското село Карагуй (не Крагуй) сега Горталово, на северъ отъ Ловечъ. Село съ подобно име западно отъ Ловечъ нѣма. П. Д.

² Отъ старитъ писатели се учимъ, че за тракитъ най-любимъ спортъ е било соколарството, т. е. да дресиратъ соколитъ и чрезъ тѣхъ да ловятъ птици. Този спортъ намираме го и у българитъ, а сжщо и у турцитъ, подъ името дондукъ. Соколаритъ били привилегирована класа въ срѣднитъ вѣкове и въ турско време до откриването на пушката. Тъ придвижавали както българските царе, които ходили на ловъ, тъй сжщо и султанитъ.

Г. Баласчевъ

Една историческа книга за България подъ турското иго

Въ в. „Прѣпорецъ“ брой 213 отъ 24 септември т. год. е обнародованъ единъ хвалебенъ подлистникъ „Една книга за България“. Авторътъ не се е подписанъ съ пълното си име, а само съ инициалитѣ В. С. Отъ съдѣржанието на подлистника личи, че пишачътъ, ако и да е, както самъ казва, членъ на Историческото дружество, е слабо запознатъ съ историческата ни книжнина.

Той възхвалява прѣкомѣрно новоизлѣзлото съчинение: *Bulgarien unter der Türkeneherrschaft* (България подъ турското владичество), написано отъ частния доцентъ по източноевропейска история въ Виенския университетъ г. D-r Alois Hajek. Г-нъ В. С., между другото, пише дословно: „Препоржчваме горещо книгата на д-ръ Хайека на всички, които четатъ нѣмски езикъ, особено пѣкъ на разните наши учреждения, гдето има учредени библиотеки“.

„Авторътъ добре е да се насърдчи и отъ българската държава, която трѣбва да откупи едно количество екземпляри и ги раздаде на съответните институти“.

Ние нѣмаме нищо противъ това. Но г. В. С. трѣбваше да ни каже поне нѣщичко за качеството на материјата, която препоржчва тѣй настойчиво. Ето туй именно ние ще изложимъ тукъ на кратко, като предварително отправимъ къмъ г. В. С. нѣкои запитвания, чрезъ които ще се улесни доста много научната и обективна преченка на труда на австрийския ученъ. Ималъ ли е г. Д-ръ А. Хайекъ ясна представа за видинското деспотство — подире царство — основано отъ куманитѣ, начало съ Шишмановцитѣ, настанени тамъ още презъ XIII в., за неговите граници и етническия му съставъ? Знаелъ ли е той, че въ XIII в. (1261 г.), въ Добруджа се появила държавата на *огузитѣ* (гагаузи), бѣжанци отъ иконийски сultanатъ, съ помощта на византийския императоръ Михаилъ Палеологъ? (Въ 1366 г. графъ Андрей IV Савойски потопилъ „турски“ военни кораби въ бургазкия заливъ. Тѣ принадлежали на независимия деспотъ Добротица).

Гореспоменатите две самостоятелни държави заедно съ тѣрновското царство на Асеновцитѣ, което по-късно преминало въ рѣдете на куманитѣ Шишмановци, се намирали до края на XIII в. подъ покровителството на Кипчакския татарски ханъ, комуто плащали данъкъ и напълно се подчинявали на волята му до 1299 г.

Такъвъ е произходътъ на трите държави въ България, за които говори мюнхенскиятъ пленикъ у турцитѣ, пѫтешественикъ Шилт-

бергеръ въ своите пътнишки мемоари. Тъй че, част отъ българският земи още въ XIII вѣкъ била раздѣлена между три държави, а не следъ смъртта на царь Ив. Александра (1371 г.), както възприема г. Хайекъ и др. Владѣтелитъ на Видинъ и Варна и църковно били отдѣлени отъ Търново. Изглежда, че тогава гр. Враца и София спадали въ територията на Видинското царство, а не въ Търновското, както се приема до сега отъ ученитѣ.

Писаното отъ покойния К. Иречекъ за Видинското царство и за деспотството на Балъкъ — Добротичъ — Янко (той ги смѣташе за кумани) следъ новитѣ проучвания, не издѣржа критика. (Нѣщо за Видинското „княжество“ (?) ще намѣри г. Хайекъ въ „Годишникъ на Софийския университетъ 1922 г. кн. XVIII, 8. Описание пъкъ на „Видинската куманска империя“ (*imperia magna*) презъ 1308 год. се намира въ Годишникъ кн. XIX, 4. 1923 г. За държавата на „Огузитѣ въ Добруджа“ виж. студията ни, напечатана въ „Военни известия 1916 год.“).

При появата на османскитѣ турци въ Европа, въ нѣкогашната територия отъ царството на Асѣна II сѫ изникнали около десетина отдѣлни и независими една отъ друга държавици съ разнообразенъ етнически елементъ: славянски, гръцки, турско-гагауски, турско-кумански и остатки отъ старитѣ тракоилирийски племена. Повечето отъ слабитѣ владѣтели на тѣзи държавици се намирали въ постоянна вражда помежду си. Затова османскитѣ турци, които се нахвърляли отдѣлно върху земитѣ на тѣзи за окайване балкански владѣтели, непремѣнно трѣбвало да иматъ пъленъ успѣхъ.

Пълното покоряване на гагауското деспотство на Янко отъ османскитѣ турци трѣбва да се извѣршило презъ времето, въ което Мирчо войвода се явява като господарь на Дрѣстъръ. Българското население на тази крепость, като останало безъ владѣтель, намѣрило за добре да признае за свой господарь християнския влашки войвода Мирчо, отъ когото очаквало сериозна помощъ.

Благодарение на тази разпокъсаностъ, липсватъ въ нашите земи и важни културни паметници отъ туй време, било архитектурни или на изкуството въобще. — Между туй, нѣкои невѣрни сведения ни дава г. Хайекъ и за последния търновски патриархъ Евтимий. За туй нѣщо той станалъ жертва на заключенията на проф. В. Златарски, помѣстени въ студията „Где и кога е билъ заточенъ и умрѣлъ българскиятъ патриархъ Евтимий“, обнародвана въ „Лѣтописъ на българското книж. друж.“ кн. VI. Ако г. Хайкъ знаеше съдѣржанието на статията „Асѣновата крепость и Бачковския монастиръ“, обнародвана въ Известия на Археол. друж. т. II св. 2 не би допусналъ да се вмѣкне въ книгата му тая груба грѣшка, (На 1905 г. презъ декември въ единъ гробъ въ Бачковския монастиръ се откри една оловена плоча съ славянски надписъ, въ който се казваше, че тукъ почивали мощитѣ на Търнов. патриархъ Евтимия. Вследствие нѣкакви научни белези ученитѣ се усъмниха въ автентичността на надписа. Ние на времето още предприехме анкета на мястото и следъ строгъ разпитъ на слу-

жащите на монастира узнахме, че надписътъ върху плочата е работа на игумена Паисия. Вследствие на туй ни разкритие последва и „духовната изповѣдь“, която единъ отъ съучастниците монаси въ мистификацията бѣ далъ самоволно предъ своя духовенъ началникъ, която вече стана достояние на Св. Синодъ).

— Освенъ това, г. Хайекъ повтаря въ книгата си нѣща отдавна опровергнати. Така, той пише: „България отъ църковно гледище веднага следъ падането на Търново бѣ подпаднала подъ зависимостта на цариградския патриархъ“. За двойно робство, политическо и църквено на България презъ турското владичество се разправя даже и въ учебниците. Но туй не е точно, защото възъ основа на новооткрити документи отъ началото на XV вѣкъ, ние обнародвахме статия: „Нови известия за черковното ведомство на Видинската и Софийската епархия“, въ Сборника на минист., кн. XVIII, въ която доказахме, че тѣзи епархии били подведомствени не на Цариградъ, а на Охридската архиепископия. Като се има предъ видъ, че подъ ведомството на тая архиепископия се намирали и земите на независимия деспотъ Константина Драгаша (въ Кюстендилъ) и на кралъ Марко въ Прилепъ, покъсно васали на турците, то трѣбва да се заключи, че Охридските архиепископи къмъ края на XII в. и презъ XV в. владѣели църковно половината отъ българските земи, а само останалите били подчинени на Цариградската патриаршия. Вижъ върху туй студията ми: „Финансовото положение на Охридската архиепископия“ 1908 г. стр 8. и „Минало“ кн. I стр. 13—14 и кн. II стр. 130—135.

Изобщо взето, страниците върху отдава за покоряването на българските земи отъ османските турци, дадени въ книгата на Хайекъ, страдатъ отъ неясность въ изложението и некритичност, а туй е станало, защото изложението не се явява като плодъ на сериозно проучване на материята. (Обаче трѣбва да се знае, че всички бележки — упрѣщи, които до тукъ се отправиха по адресъ на книгата на г. Хайекъ засъгватъ почти напълно и написаното по сѫщите въпроси въ книжката на проф. В. Н. Златарски: „Историята на българите“, обнародвана презъ 1918 въ Лайпцигъ на немски езикъ. Изглежда, че отъ тоя трудъ на нашия професоръ по българска история въ софийския университетъ се е ползвувалъ безогледно г. Хайекъ, та поради туй и той попадналъ въ такива крупни погрѣшки, защото заключенията му не сѫ обосновани върху документи, а почиватъ на предположения).

Ще продължимъ въ втората статия.

в. Свободна речь, бр. 485 отъ 11 октомври 1925 г.

II

Събитията през XV в. въ книгата на г. Хайекъ съ изложени не само непълно, но и небръжно. Не намираме нищо за предприетото възстание противъ турцитъ, нагласено отъ неследницитъ на царь Срацимира къмъ 1405 г., за което говори Константий Констенецки, че станало изъ долината на р. Тъмска. На 1413 г. въ центъра на българскитъ земи се извършило унищожението на Муса Кеседжия, при с. Чамурли (самоковско). На 1419 г. турскиятъ еретикъ М. Бедрединъ, настаненъ въ Дръстъръ (Силистра), върлувалъ изъ Балкана, а на 1421 г. починалъ Лъже—Мустафа нѣкѫде по р. Тунджа. Нѣма споменъ и за тогавашната привлекателна сила, която упражнявалъ исламътъ върху висшите чиновници християни на турска служба. (Вж. въ студията на проф. Н. Gelzer, помѣстена въ *Berichten der philol.-historisch. Klasse der Königl. Sächs. Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig* 1903 s. 99). Проф. Гелцеръ, като дойде въ София, използува нашия ръкописенъ кодексъ отъ началото на XV в. (Вж. Минало, кн. I, стр. 6 и кн. II стр. 130—135).

Презъ султанстването на Мурада II (1421—1451), България се ползвала съ пълно спокойствие съ изключение на дветъ нападения отъ влашкия войвода Дракулъ, приемника на Мирча. Поне тогазъ не съ се движели изъ българскитъ земи турски войски, които представлявали бичъ за християнското население.

Споредъ известията на Бертрандонъ (1433 г.) гр. Пловдивъ билъ и тогава населенъ главно съ българи. Въ София, който тогава още билъ най-добъръ градъ въ България, съ малка крепость и развалени градски стени, населението въ града и околността, съ изключение на малко турци, се състояло отъ българи. Тъ не криели желанието си да отхвърлятъ турското иго. Но въ малката Пиротска крепость, като по-близка до границата, живѣли турци, като пазители на пролома за гр. Нишъ. Турското население изъ българскитъ земи постепенно нараствало и то много по-късно.

За положението на българскитъ земи презъ управлението на султанъ Мохамедъ II (1451—81), както и на Баязида II (1481—1512) може да се каже, че е било доста сносно за раята въ сравнение съ предишнитъ бурни времена. Следъ падането на Цариградъ, въ 1453 г. султанътъ далъ вѣрски права на християнитъ. Тогава се позволило да се поправятъ разрушениетъ черкви при покоряването на земите отъ турцитъ, и то само въ тия области, които не капитулирали, а съ се били съ оръжие срещу турцитъ. Отъ тогава имаме запазени архитектурни християнски паметници и такива отъ църковната живопись. Възползвани християнитъ отъ тѣзи привилегии, възобновили „*Великата Рилска Лавра*“. Нейниятъ пръвъ игуменъ Иоасафъ умрѣлъ на 1469 г. Тукъ почнала да се развива и книжовността. А на 1469 г. рилскитъ братя пренесли много тѣржествено за времето тѣлото на св. Ивана отъ Търново обратно въ „Рилската пустиня“. Описането на туй събитие отъ Владислава граматика въ панегирика, писанъ на 1479 г. и панегирикътъ отъ 1486

г. въ манастиря Св. Богородица (Скопско) очертаватъ отчасти положението на българската рая. По туй време живѣлъ и боляринътъ Богданъ въ гр. Никополъ (с. Никюпъ, търновско). Той посрѣдналь мощитъ на Ив. Рилски заедно съ други пъренци и пренощували въ палатитъ му. Охридскиятъ архиепископъ Доротей заповѣдалъ на Кратовския дияконъ Димитра да изпише Законникъ. Той архиепископствувалъ презъ началото на втората половина на XV в. (Период. спис. кн. 55—56). Тогава имало боляри и въ Охридъ; тѣ били дигнати въ Цариградъ отъ султанъ Мохамедъ II, когато се връщалъ отъ Албания. Въ Драгалевския манастиръ между църковната стенна живописъ е изображенъ боляринътъ Радославъ Мавъръ съ домочадието си затуй, че той на 1476 г. подновилъ стенната зография. Отъ 1488 г. датира и църковната живописъ въ църквата Св. Димитъръ въ село Бобошево. Презъ 1497 г. боляринътъ Радивой и софийскиятъ митрополитъ Калевитъ—Бранковичъ обновили и създали храмътъ Св. Георги въ Кремиковския манастиръ. Тъхните образи, като ктитори, сѫ изобразени вжтре въ притвора заедно съ образа на св. Георги и г-жата съ починалиятъ деца на Радивоя. На 1497 г. митроп. Калевитъ заповѣдалъ да се напише тетраевангелие за Кремиковския манастиръ.

Не трѣба да се забравя, че още презъ похода изъ българскитѣ земи на 1443 г. полскиятъ краль Владиславъ и Хуниади били обещали България на деспота Г. Бранковича съ намѣрение да му повлияятъ да участвува съ по-значителни военни сили въ похода противъ турцитѣ. Тѣй че софийскиятъ митрополитъ Калевитъ, отъ богатия родъ на Бранковичитѣ, не ще да е билъ чуждъ на политически работи. Той ржкополагалъ свещеници, дякони и пр. дори въ Сремъ. Той умрѣлъ на 1503 г. (Вж. Известия на Истор. дружество, кн. V и подробности въ студията ми въ в. „Зора“ отъ 1925 г. м. августъ 16). Сѫщо и черквата въ Погановския манастиръ е била зографисана на 1500 г. Къмъ туй време трѣбва да отнесемъ и сцената съ ктиторитѣ отъ черквицата въ с. Калотина и пр. Скжлите облѣкли на ктиторитѣ въобще изъ черквиците, строени и зографисани презъ тази епоха, говорятъ въ полза на сѫществуването на завидно благосъстояние между християнитѣ боляри. Въ книгата на г. Хайекъ не намираме нито поменъ отъ гореизложеното.

Между туй, г. Хайекъ въ книгата си е засѣгналъ и социалното положение на българитѣ подъ турското иго. Върху тоя въпросъ покойниятъ проф. Иречекъ се оплакваше съ думитѣ, че „турските архиви още и сега сѫ закрити за изследване, а домашни изследвания, които се отнасятъ до тия вѣкове, сѫ рѣдки“ (История на българитѣ стр. 560). Отъ 1904 г. нататъкъ горните думи не важатъ, защото за пръвъ пътъ ние оповестихме предъ учения свѣтъ (вж. в. „Прѣпорецъ“ бр. 23), че въ Народната ни библиотека въ София се намиратъ около 318 турски архивни тетвери, които съдѣржатъ важенъ исторически материалъ, както за европейските области отъ Отоманската империя, тѣй и за съседните ней бал-

кански държавици, начиная отъ 1604 година до 1850. Материалитѣ въ тѣзи тевтери се подраздѣлятъ на десетина видове документи: фермани (берати), бурултии, тейтбири, илями, худжета, касъми, махзир и пр. и пр. (Вж. студията ми *Не издати турски документи о српском устанку 1805 и 1813*, помѣстена въ Српскаго Книжевног Гласника кн. XIV, 1905 г.). Съ новооткритата турска архива въ София се заинтересува на времето князъ Фердинандъ. Министърътъ пъкъ Ив. Шишмановъ поиска ни докладъ за нея съ мнение, какъ да се постъпи съ тази архива? Отначало ние отказахме да му дадемъ такъвъ докладъ, но подире му представихме. Планътъ ни по-късно ние приложихме въ изданията на спис. „Минало“, като обнародвахме правилно съ турския текстъ на документитѣ и български преводъ; сѫщевременно подканахме покойния вече Д. Ихчиеvъ († 1913 г. 13 мартъ), тогава завеждащъ турския отдѣлъ въ библиотеката ни, да проучи и обнародва нѣкои по-важни документи отъ архивата. Той, следъ нѣколко годишна подготовка, съ голѣмо трудолюбие извѣрши това, само че преводитѣ му, за жалостъ, не сѫ буквально точни. За неговата книжовна работа ето какъ се произнесе покойниятъ проф. К. Иречекъ въ Archiv füslavische Philologie кн. 36, 1916 год. „Голѣма заслуга за изнасянето на свѣтъ на този (турски) архивенъ материалъ (софийски) си спечели българинътъ Д. А. Ихчиеvъ... изброяватъ се по редъ публикациитѣ му. По настъкъ прибавя Иречекъ: „Би било твърде желателно примиrътъ на тоя трудолюбивъ човѣкъ да призове къмъ поддържане по-млади сили, защото въ областъта на турската история има още много да се работи за опознаване на миналото на България и останалитѣ балкански страни. Цариградскитѣ архиви съдѣржатъ още неизвестни съкровища. Регистровитѣ книги на султанитѣ водятъ началото си, доколкото зная, отъ Мохамедъ II (1451—1481), книгитѣ по кадастра — отъ приемника му Баязида (1481—1512 год.) Обнародването на тия обемисти книги по кадастра ще донесе съвсемъ неочеквани резкрития сѫщо и за срѣдновѣковната география на балканскитѣ земи“. Ние подканяме управлението на библиотеката ни да обѣрне отново внимание върху турската архива, защото редица години не се е пустнало нищо на бѣлъ свѣтъ.

в. Свободна речь, бр. 487 отъ 14 октомврий 1925 год.

Г. Д. Баласчевъ

Архивата на гр. Котелъ

и едно писмо отъ князъ Ст. Богороди отъ 1834 г. до чорбаджиите

Всеизвестно е, че презъ възраждането на българския народъ градецътъ Котелъ се е отличилъ съ туй, че ни далъ редица свѣтли народни труженици, които заематъ видно място въ нашата нова история. Отъ тамъ произхождатъ и епископъ Софроний, и князъ Ст. Богороди, и архимандритъ Неофитъ Бозвелията, и Сава Раковски и пр. Това се дѣлжи, освенъ на възпитанието на будното му население въ патриотически духъ, но още и на редъ благоприятни условия, въ които се намиралъ отдавна Котленскиятъ край. Преди всичко градецътъ и неговата околностъ още въ началото на турското робство се причислявалъ къмъ привилегированите поселища на Османската империя. Прѣкомърното пъкъ развитие на скотовъдството въ тая областъ, въ сѫщностъ овцевъдството — многобройни котленски стада пасли лѣтно време въ Добруджанска равнина — сломогнало доста много за пълното развитие на вълнените издѣлия, главно изработването на абитъ, които се употребявали и отъ турските войски. Котленския край давалъ данъкъ на държавата десетъ хиляди аби на войската. При туй градецътъ, като е билъ разположенъ на единъ отъ важните друмове, които съединявали р. Дунавъ, а също и васалните княжества на султаните въ Молдо-Влахия съ Цариградъ, ималъ възможностъ да изнася изработените си аби въ многолюдното цариградско търговище, кѫдето тѣ се ценели доста високо, та съ това помагали много за повдигането на благосъстоянието въ този край. Вследствие на всичко туй, въ Котелъ много рано се поддържало училище, което се развивало успѣшно. На туй благосъстояние котленци дължатъ и щедритъ пожертвувания, които се правели, както на нѣкои светогорски монастири, тѣй и на Синайския и даже на болницата въ Одринъ въ квартала Илдаръмъ. Още на 1833 г. въ гр. Котелъ билъ съграденъ великолепенъ храмъ, посветенъ на св. Петра и Павла, вътрешната украса на който не отстъпвала на много красиви църкви на православния Изтокъ.

Вътрешността на този храмъ украсявалъ зографътъ попъ Иоанъ Поповичъ, родомъ отъ Разградъ. Договорътъ върху тази работа билъ сключенъ на 1838 г. между него и котленското църковно настоятелство. (Той скоро ще биде обнародованъ отъ художника Видю Енчевъ, които проучва развитието на нашата църковна живопись). Въ двора на тази именно църква се намирала килия, въ единъ ковчегъ на която се съхранявали книжата на котленската община, които съставявали, тѣй да се каже, нейната архива. Тукъ се пазели и султанските фермани, които съдържали правата

и задълженията, дадени отъ султанитъ на Котелъ и околията му. Споредъ думитъ на иконома попъ Ив. Николовъ, отъ тази архива били взети нѣкои документи отъ П. Р. Славейковъ, отъ руския проф. Сирку, отъ Корнелиусъ Хорцъ и др. Отъ нея взелъ около 50—60 документи и нашия духовитъ комикъ г. Гено Кировъ, който ги пази и до сега. Тѣ стояли около 15 г. въ Академията на науките, но тя не благоволила да ги издаде. „Преди пожара въ Котелъ (съобщава ни г. Г. Кировъ) като дѣлгогодишенъ учитель, събирахъ документи отъ турско време, които по съдѣржание да помогнатъ за историята на градецъ и училището му. И добре съмъ сторилъ, че съмъ ги прибрахъ на времето, защото и тѣ щѣха да изгорятъ отъ пожара (въ 1894 г.) като много други, които останаха въ келията. Сега е взета инициативата отъ нѣкои видни котленци въ София да се събере материалъ за миналото на нашия градецъ, и такъвъ е отчасти събранъ и се събира. Ще се издаде сборникъ, въ които ще се напечататъ всички тѣзи документи, между които има нѣкои писани по грѣцки“. (Г. Кандиларовъ готви студия върху учебното дѣло на гр. Котелъ, а също и върху дейността на Бозвелията и пр.) Запазенитъ у г. Гено Кировъ документи отъ нѣкогашната котленска архива ще бѫдатъ предадени на Народната ни библиотека, гдето се пазятъ и множество други архиви на градове и частни лица и документи по възраждането ни. Тамъ се нимиратъ още и други три документа, които сѫ въ връзка съ миналото на гр. Котелъ.

Къмъ грѣцките документи се отнася и следното писмо отъ князъ Ст. Богориди, което даваме тукъ въ почти букваленъ преводъ, като сѫщевременно благодаримъ на г. Г. Кировъ, че ни позволи да го обнародваме. Езикътъ му е изпъстренъ съ турска сѫдебно-административна терминология.

То гласи: „Преблаговейни киръ попъ Петре, като приветствувамъ смилено дѣсницата ти, изпросвамъ и своята ти молитва.

И почтенейши предстоятели на Котелъ (Казанъ) и чорбаджии приведствувамъ приятелски и вашата пречетностъ смилено ви поздравявамъ.

Чрезъ тримата ви изпратени пълномощници получихъ вашето общо писмо, датувано на 21 миналия януари, въ които ми излагате окаяното положение на страната си поради грабежитъ (зулумитъ) на назначенитъ контрольори (назири) за събиране на абитетъ и ми изказвате предстоящето ви отчайно положение, ако случайно, както заплашватъ онѣзи, се сполучело за напредъ да се взима отъ фиска (мири) вълната на овцитъ ви, и впоследствие съ решение (илямъ) и заявление — изложение (арзи-маказаръ) потърсихте намаление на изискванитъ аби съ десетъ хиляди кжсове (парчета). И, като отговарямъ, казвамъ ви съ настоящето си, че илямътъ и арзимахзара останаха на страна (безъ последствие). Но азъ, като продумахъ, кѫдето трѣбаше, намѣрихъ нашитъ многогодишни господари и особено превисокия нашъ господинъ Сераскеръ паша (воененъ министъ) благоразположенъ къмъ человѣколюбие и даде съгласие споредъ вашата просба. И ето ви се отстѫпватъ следнитъ нѣща.

Първо, ще давате само десет хиляди късове аби на фиска; второ, вълната отъ овцетъ ви ще биде свободна и не ще се издирва отъ фиска; трето, и юзбашията (полицейски началникъ), когото имате сега, той не ще биде занапредъ; и четвърто, ви се прави добрина, че назначениятъ вече Сливенски аянинъ Мехметъ бей получи порожда ви посещава и да е благоразположенъ. Но при всички тъзи нѣща, дето ви се отстѫпиха по милостъ, да се покажете върни и благоразположени, като изпращате на време, кѫдето трѣба, решеното количество аби, а следъ туй да имате помежду ви братски миръ и съгласие, като сътрудничите и спомагате съ патриотизъмъ (ме патриотизонъ) на всѣка ваша обществена работа; и трето, действително и азъ говорихъ достатъчно на сливенския аянинъ (околийски началникъ) и за това не се съмнявамъ, че ще се отнася добре съ васъ. Обаче и отъ ваша страна се дължи почетъ и почести, каквото изискватъ неговото звание и неговия характеръ заедно съ добро отнасяне спрямо него.

А като живѣете съ такава братска любовь помежду си и като пазите за напредъ и останалото, каквото казахъ, ще ме имате задълженъ да ви обичамъ и азъ и да се грижа за всѣко удоволствие и за напредъ и за каквото друго бихте ме потърсили. 1834 год. февруари 20.

На вашата поченостъ

(оставамъ) усърденъ вашъ братъ Ст. Богориди."

Горното писмо представлява пръвъ по дата саморъченъ документъ на оня великъ българинъ, който самъ предлагалъ чистосърдечно услугитъ си на своя народъ презъ тъмното ни робство. Като вторъ документъ, пакъ излѣзалъ отъ перото на сѫщия български князъ, остава неговото *заявление изложение*, писмо на турски езикъ и подадено до султанъ Абдулъ Меджидъ на 1848 г., съ което той иска разрешение за постройката на първата българска църква въ Цариградъ. Тоя турски документъ е издаденъ въ списанието на *Института за турска история* 1925 г. бр. 8, 1 мартъ (Тюрк тарихъ енджумени меджмуасж). На български той е обнародванъ отъ г. Вл. Тодоровъ, но безъ нужднитъ обяснения, като не е указано даже и на списанието, въ което е билъ издаденъ за първи пътъ.

Относително пъкъ действътъ и значението на князъ Ст. Богориди, до скоро се знаеше нѣщо само отъ една речъ, произнесена въ цариградската българска църква отъ епископа Илариона по случай деветинитъ отъ неговата смърть: Тя е напечатана въ „Български книжици“ 1859 г. стр. 515. Допълнителна работа е и статията на г. П. Матеевъ „Князъ Стефанъ Богориди“, помѣстена въ „Свободно мнение“ г. IV, стр. 218. Но тѣ сѫ спомени и за историка иматъ само контролно значение.

Сега, обаче, съ обнародването и на дветъ горепоменати писма, историкътъ се добира вече до ценни документи и по тѣхъ ще сѫди за човѣка, който се отличавалъ съ тѣнъкъ и проницателенъ политически умъ, както и съ ловки дипломатически похвати, които се ценѣли високо и отъ султанъ Махмутъ II и отъ наследника му султанъ Абдулъ Меджидъ.

в. Зора, бр. 2067, 31 май 1926 г.

Г. Д. Баласчевъ, историкъ-археологъ

Старотракийското с. Сестримо

Селото Сестримо въ древността се намирало приблизително единъ километър юго-източно отъ днешното едноименно село. То се простирало върху незначително наклонената и разпокъсана площъ, която се допира до полите на стръмните и гористи спускове, които представляватъ продължение отъ високите Западни Родопи. Почти презъ сръдата на тази именно наклонена плоскостъ протича постоянната, бистроводна планинска рѣка Сестримка, наречена Сестримка, която обслужавала поселището. Следи отъ това старо селище се виждатъ и до днесъ или въ основите на старовременни постройки, отъ където се ископаватъ голъми и дебели керамиди и тухли отъ времето още на римското владичество, снабдени съ разни знакове на производителите, или пъкъ въ грамадните делви, които се вадятъ често отъ нивите, при обработването имъ отъ населението¹⁾). Освенъ туй, съществуването и на могили въ сестримската мѣстностъ, както на изтокъ, тъй и на западъ, напримѣръ при моста на р. Палошица и при Св. Четиридесетъ до Ошлякъ, установява, че поселището е дотраяло отъ времето на старите траки, тъй като тъзи многолюдни племена, споредъ свидетелството на Херодота, имали сѫ обичай да издигатъ могили въ нашите земи много вѣкове преди Христа.

Отъ мѣсността на старото с. Сестримо се вижда съ просто око, както мѣстоположението на тракското войнствено племе *бесси*, именно гр. Бесса-пара (юго-западно отъ Татаръ-Пазарджикъ), тъй и величествените хълмове на крепостта Пулпу-дева, или Филиппополь, или Тримонциумъ (Пловдивъ). Въ такъвъ случай е могло да има връзка по между имъ, защото били видими взаимните сигнали огньове, запалвани въ знакъ на неприятелска опасностъ, нѣщо което се практикувало често въ антично време. Освенъ туй, презъ старото село Сестримо минавалъ въ древността още важенъ друмъ, който вървѣлъ покрай полите на Родопите и р. Себара (Марица) и съединявалъ косвено Цариградъ съ Драчъ на Синьото море. Тоя друмъ свързвалъ направо гр. Филипополъ съ

¹⁾ Една делва имахъ възможност да видя на 13 т. м. въ дома на г. Тома Стефановъ, когато проучвахъ тази мѣстностъ и нейната близка околнностъ. Но жално, че любезната сестримска не успѣха да ми покажатъ античните монети, които бивали намирани на разни мѣста изъ старото имъ селище, защото по тѣхъ щѣше да се узнае времето, презъ което то е проживявало. Освенъ туй, тѣ не ми показваха нито „боздугани“, нито „стрели“, за каквито говори, че се намирали г. Ив. Батаклиевъ, асистентъ на университета, въ статията си: „Село Сестримо“ антропогеографски проучвания, помѣстена въ спис. „Естествознание и география“ 1926 г.

гр. Германа (при с. Сапарево, дупнишко) и гр. Пауталия (Кюстендилъ), както и крепоститъ по течението на р. Струма. Той се съединявалъ даже и съ прочутия римски пътъ за Цариградъ, не далечъ отъ Траянови врата, които въ Х вѣкъ били известни подъ името „*Български проходъ*¹“. Що се отнася пъкъ до именуванието *Сестримо*, то трѣбва да кажемъ, че е старотракийско собствено име, облѣчено въ българска форма. То се отнася къмъ интереснитъ за насъ топонимни названия отъ историческата номенклатура въ нашите земи. Пълнозвучната престара форма на туй име е гласѣла *Се-с(е)т(а)-рима* и съдѣржа въ себе си две понятия отъ езика на старитъ тракти. Първиятъ елементъ гласи: *се-сета* и е свързанъ съ представката *се*, но той се срѣща и отдѣлно въ формитъ *сата*, *сита*, *сата* и пр. Вториятъ пъкъ елементъ гласи *римъ* и се намира въ формитъ: *рама*, *рема*, *рома* и пр., подобно на констатиранитъ форми отъ старотракийския элементъ дава, дева, дива, дова². Двата езикови элемента *сета* и *рема* се съдѣржатъ още и въ наименуването на р. Стрѣма, чиято пълнозвучна форма е гласела *с(е)т(т)-рема*. Относително второто понятие *рама*, *рема*, *рома*, *рома* имали сме случай да споменемъ и въ статията си: „Нѣколко типични понятия въ езика на старитъ тракти“, (обнародвана въ в. „Слово“, брой 1100 отъ 4 февруари 1926 год.) Ще прибавимъ тукъ наименуваното *Свенторомонъ*, въ източна Сърбия, голѣмо поселище въ XI в. т. е. *Свенторомъ*, подобно на *Комо-ромъ*. Освенъ туй въ България (Троянско) намираме и село *Борима*, съ представка *бо*³. Названието то пъкъ на рѣчичката „*Сестримка*“ съдѣржа, освенъ гореспоменатитъ елементи, още и приставката *ка*, която се срѣща въ язика на старитъ тракти, за да означи умалителна форма, като: Серди-ка, Медика, Верени-ка, Перени-ка, Березни-ка, Домини-ка и пр. и пр.

Между туй, особено значение придобива с. *Сестримо* за нашето минало и поради факта, че то е било погранично поселище безъ съмнение презъ срѣднитъ вѣкове и границата била отбелязана

¹ Споредъ изричното свидетелство на историцитет Скилица Кедринъ по този именно путь се отправила на 986 г. отъ Пловдивъ походната армия, на чело съ императора Василий II българоубиеца, заедно съ обсаднитъ машини, противъ силната българска крепость Триядица (София). По тоя путь отъ Велбуждъ и Германа за Пловдивъ царь Самуилъ прекаралъ войските си, които отрѣзаха путья на отстѫпленето на българоубиеца отъ Триядица и му нанесоха страшното поражение. По една част отъ сѫщия путь преминалъ и арабския пътешественикъ въ 1153 г. отъ Германа за Стопонионъ или *Штипонъ* (два км. на северо-изтокъ отъ Ихтиманъ) отъ дето пристигналъ въ Триядица и пр. и пр.

² Старотракийското язиково понятие *се сета* се съдѣржа и въ античното название *Сестосъ*, предадено и въ еленизираната форма отъ Тукидита. Този градъ, заедно съ Византионъ, още презъ елино-персийските войни представлявали важни стратегически пунктове на Хелеспонта. Пълнозвучната старотракийска форма на Сестосъ е гласѣла: *Се-сета*, т. е. сѫщо тъй, както и първия елементъ отъ нашето Сест-римо.

³ Съ прискърбие трѣбва да отбележимъ, че младите учени слабо сѫ запознати съ обнародванитъ вече материали, както върху историческата номенклатура въ нашите земи, тъй и върху иѣкои археологически и исторически изследвания. Вследствие на това въ трудовете имъ личатъ погрѣшни схващания. Такъвъ е случая и съ г. Батаклиевъ.

съ ржкотворенъ *прекопъ*. Това е единъ старъ ровъ — окопъ, за който до сега не бъше известно и който се простира (на 500—600 крачки) западно отъ днешното Сестримо, въ най-ниската часть на Момино-клисурска долина, между Из. Рила и пролома на Марица. Той започва отъ стръмнитѣ спускове на Из. Рила, именно отъ стръмния спусъкъ на височината Петково гувно, върви по билото на гръбището, което изпъква между Крива рѣка и притока ѝ Ошлякъ, но по-близо до стръмния склонъ на долината на последния, пресича шосето за гарата и Крива рѣка, дето Ошлякъ се влива въ последната и се качва върху гръбището Въртешка, за да стигне тѣсния проломъ на р. Марица. По този начинъ *прекопа* има 4 км. дължина. Неговитѣ следи днесъ слабо личатъ, така щото въ оранитѣ ниви и ливадитѣ, презъ което минава, едва показва до $\frac{1}{2}$ м. дълбочина и 2—3 метра ширина. Не личи да е имало насипъ отъ едната или другата страна на рова, каквите сѫ случватъ съ рововетъ въ Добруджа и долу въ Тракия.

Отъ кога датира и за какво е служилъ този старъ ровъ — окопъ? По тѣзи въпроси никой нищо не знае и могатъ да се правятъ само предположения. По всѣка вѣроятностъ, той е отъ българо-византийско време и е ималъ двояко значение: служилъ е за граница между западна България и Тракия и както показва то-пографско - стратегическото му разположение, за отбрана на последната противъ нападенията отъ къмъ западъ¹.

Отъ сведенияята, които ни даватъ срѣдновѣковните писатели, и отъ сюда, което се вижда изъ пограничните окопи въ Бесарабия, Добруджа, Западна България, Малка Влахия, Тракия и пр., се установява, че тѣхните задачи сѫ били двояки: първо, да отбележатъ самата граница между България и съседните държави и второ, окопите били предназначени да пазятъ преминаването на границата. Обаче отъ направения огледъ се установи, че сестримския *прекопъ* нѣмалъ такава задача, тѣй като до него на 2—3 метра западно започва 40—50 метра дълбока пропастъ, по която тече р. Ошлакъ — значи, имало е по-сериозни естествени препятствия. Тѣй че издигането на тоя прекопъ отъ изтокъ е служилъ изключително за да се означи пограничната територия между българската държава и Източно-римската империя, когато последната била владѣтелка на западната част отъ Тракийската равнина. А такива вре-

¹ Вж. сп. „Естествознание и География“. София, 1926 год. За съществуването на *прекопа* ни разправи преди нѣколко месеца учителя г. Тома Георгиевъ, роденъ отъ с. Сестримо. И тъкмо когато се приготвяваме да го проучваме, ето че г. директоръ на Народния музей ми обръна вниманието на горецитираната статия отъ г. Ив. Батаклиевъ. Тукъ съ прискърбие ще съобщимъ, че комисията въ Дирекцията за желѣзниците, която разрешава издаването на безплатни карти за пътуването по Бълг. дѣрж. желѣзници, не благоволи да направи такава жертва, ако и да ходействува съ писмо М-вото на нар. просв. да ни се издаде безплатна карта, защото пътуването ни е съ научна цель. Тѣсногърдието на нѣкои чиновници въ нашите дѣржавни учреждения е антипатично, както и своеобразното съвашане на културните задачи на българската наука, която трѣбва да биде отъ всѣкїде подпомогната.

мена въ миналото е имало на нѣколко пжти. Първо, презъ началото на IX в., когато българскиятъ великъ ханъ Кръмъ, следъ присъединяването къмъ държавата си на аварскитъ земи, започналъ експанзивната политика противъ Византия, като взелъ крепостта ѝ Сердика 809 год. и станалъ господарь на Сердикийската областъ, чиито източни предѣли достигнали до сестримското землище. Второ, презъ царуването на Самуила, когато гр. Пловдивъ е служилъ като база на нахлуванията на импер. Василий II българоубиеца въ Софийската областъ. И трето, презъ царуването на Михаила Асен, никейскитъ императори, Иоанъ Ватацесъ 1246 год. и Тодоръ Ласкариса, когато последниятъ на 1256 год. успѣлъ съ договоръ да владѣе Чепинското корито и крепостта Чепина. Презъ една именно отъ гореспоменатитъ дати трѣбва да отнесемъ изкопаването на Сестримския прекопъ отъ страна на Източно-римската империя.

в. Зора, бр. 2129, 5 августъ 1926 год.

Г. Д. Баласчевъ

Римски подземен ходникъ при „Траяновите врати“

На вниманието на Народния археологически
музей и институтъ.

Преди две-три седмици, като проучвахъ пътя и мястността, където на 986 г. войските на царь Самуила бъха заградили, посрещдствомъ засека и бъха разгромили отстъпващата походна армия на източно-римския императоръ Василий II Българоубиецъ, който, както е известно, въ продължение на двадесетъ дни обсаждалъ безъ успехъ твърде важната въ стратегическо отношение старо-българска крепостъ Триадица (София), тръбаше непременно да посетя и старо-тракийския проходъ *Succi*, който отъ римляните се наричалъ *Succorum claustra* или *Succorum angistiae*, т. е. клисура или теснина при Суци, където въ древността се намирали и така наречените Траянови врати, презъ които е минавалъ римскиятъ друмъ, който съединявалъ западна Европа съ Новия Римъ (Цариградъ).

Въ четвъртъкъ на 18 мин. м., придруженъ отъ шестима любители на древности и хубава природа, при туй снабдени съ ко-
пачка, лопата, фенеръ и свещи, защото работникъ Митко Вълковъ отъ с. Василици ни предупреди, че ще ни води до едно старо-
времско подземие, автомобилътъ ни запъхтя отъ Момина баня при
водния проходъ, наричанъ отъ турцитъ Сулу-дербендъ, където още въ римско време била построена баня съ два басейна. Значи,
и въ този проходъ, въпръки твърдението на учените, че той не
е билъ познатъ на римляните (*Den Römern war dieses Defile unbekannt...* виж. K. Jireček, Die Heerstrasse, 93), и сега се вижда-
тъ тамъ останки отъ римски строежи. (Върху туй вижъ статията
ми: „Момина баня въ Водния проходъ (Сулу-дербендъ) презъ дре-
вността“, помъстена въ „Седнична илюстрация“ брой 194). Следъ
като изминахме 12—13 км. по новото шосе, което между гористи
хълмове недалечъ отъ желъзопътната линия се извива като змия
изъ прохода, стигнахме до новостроеното поселище Леша, раз-
положено покрай югоизточния входъ на Ихтиманъ, котловинка, на
около 4—5 км. източно отъ самия градецъ. На туй именно място се
разклоняватъ дветъ шосета отъ София за Пловдивъ. Едното върви по
следите на стария римски друмъ, където се намиратъ Траяновите
врати, а другото по нѣкогашния конски пътъ въ Водния проходъ
почти успоредно съ желъзопътния. (Туй шосе въ Дановата Карта

на България и съседнитѣ земи не е още нанесено). Останки отъ старъ мостъ по него се виждатъ и до днесъ наблизко до Петровия кладенецъ). Подиръ незначителна почивка въ с. Леща, ето че автомобилът ни се обрна къмъ изтокъ въ обратна посока и следъ като по шосето изкачи последователно три доста стрѣмни височинки, кѫдето бѣхме принудени да вървимъ пешкомъ, стигнахме весели и засмѣни въ красивата мѣстност на Траяновите врата. Трѣбаше да извѣрвимъ около 4—5 кlm. отъ с. Леща, за да се изправимъ предъ югозападнитѣ лесисти склонове на Еледжикъ, при подножието на който буйно и шумно лжкатуши бистроводната рѣчичка Язорица (тур. Хармандере), която извира недалече отъ старитѣ врата. Погледътъ ни въ дѣсно се спира въ гората, дето с. Василици, наречано нѣкога по турски Капуджикъ, т. е., Вратца, е прѣснато въ нѣколко махли, отъ които една и до днесъ носи чисто старотракийско име *Пар(а)-дова*.

При Траяновите врата до самото шосе вече не сѫ здрави тритѣ бедни кѫщички, за които говори покойниятъ К. Иречекъ въ своятъ „Путевания по България“, част II стр. 117. т. е. скромното ханче, жилището на вардача на шосето и стражарницата. Тѣ сѫ на половина срутени. (Добре ще бѫде ако спортната организация ги поправи). Въ дѣлбокия ровъ предъ ханчето, отъ западната страна на шосето, се виждатъ и сега здрави основи на нѣкогашни врата, т. е. около три крачки широки основи на зидъ отъ бѣлъ недѣланъ камъкъ. Размѣритѣ на мѣстността се схождатъ съ описание на Марсигли, който въ началото на 18. вѣкъ ги описа тѣй: „Вратата сѫ били 15 стжки широки и 24 високи, въ долната си часть били отъ дѣлані четвѣрти камъни, а въ горната отъ плоски тухли“. Римското шосе тукъ се е намирало въ дѣлбокия долъ и по-голѣмата часть отъ него е била засипана при постройката на новото военно шосе отъ турците презъ 1825 г. Отъ дветѣ страни на вратата имало две малки крепости, отъ основите на които личатъ и до днесъ останките. На тази живописна мѣстност ние малко си отпочинахме и веднага се отправихме по шосето на долу, по източна посока и следъ като изминахме около 500—600 крачки, завихме въ лѣво и се изкачихме по единъ стрѣменъ гъстообрасналъ конусообразенъ хълмъ, по който се показватъ развалини на малка кула, която откъмъ северо-изтокъ е защищавала пристъп на Траяновите врата. До тази малка кула на изтокъ личатъ и основите на четвѣртата сграда, кѫдето пребивавалъ самия гарнизонъ. Околните селяни тѣзи именно останки отъ оградата, които сѫ римски строежъ, наречали „Маркова механичка“, дето ужъ весело си попийнувалъ Крали Марко.

Отъ най-високата часть на развалините на кулата се вижда голѣма часть отъ античния проходъ Succi и даже мѣстото на развалините на малката крепость Хисарджикъ, която се намира тамъ, дето се свѣршватъ пѫтеките, долове и планинските проходи, та започва широката равна Тракийска низина. На слизане отъ кулата, предвождани отъ любознателния и интелигентенъ Митко,

тъкмо по сръдата на гористия хълмъ, следъ като извървяхме около 40—50 крачки по северна посока изъ козарска пътека, се спрѣхме предъ случайната дупка — развалина отъ римската подземна галерия. Тутакси любителите почистиха пръстъта въ дупката и трима отъ тяхъ, съ фенеръ и свѣщъ, се вмъкнаха полунаведени въ сводния ходникъ, изграденъ отъ голѣми римски тухли. Тѣ следъ като изходиха вънре нагоре около 50—60 крачки, забелезали, че ходникътъ тукъ се разширявалъ въ видъ на четверожгълникъ. По мнението на г. инженеръ Ив. Дамяновъ, който тъй сѫщо влѣзе въ галерията, тукъ при разширеначасть ще да се е намирала връзката на самото укрепление съ подземния ходникъ. Последниятъ е около 1.50 м. широкъ и 1.60 м. високъ.

Изпърво ходникътъ е билъ построенъ на открито и подиръ билъ засипанъ съ пръстъ, върху която израстнали дръвчета отъ лешки, дрънъ и др. до непознаваемостъ. Дали ходникътъ отъ къмъ северъ слиза надолу дори до потока Яворица, който тукъ силно бучи, или пъкъ той се разклонява и по южно направление, ние нѣмахме нито време, нито пъкъ разполагахме съ парични срѣдства, за да проучимъ туй нѣщо. Оставихме да направятъ това Народния музей или Археологическиятъ институтъ, които разполагатъ съ достатъчни държавни срѣдства за проучване на подобенъ родъ древности. Тази почти напълно запазена римска галерия, следъ като се разчисти, ще ни даде възможностъ да имаме ясна представа за начина, по който сѫ се строили редица подобни ходници, които свързвали многобройнитъ крепости въ нашите земи като Охридъ, Ловечъ, Рила, Асеновата крепость и др., съ тайни за неприятеля изходи. Освенъ туй, твърде е възможно, щото при разчистването да се откриятъ и оръжия и други предмети, съ които си служелъ тогава гарнизона на укреплението.

Между туй югозападно отъ Трояновите врата, на около 4—5 км. въ дѣсно отъ Водния проходъ (Сулу-дербендъ) се намира и друго римско укрепление, което защищавало „вратата“, както и самия гореспоменатъ проходъ. Останките отъ зидовете се виждатъ и до днесъ. Върхътъ е известенъ на селяните подъ името Корията. Преди 150—200 години и въ политъ на тоя конусообразенъ върхъ се растопявала желѣзна руда, която била докарана отъ Самоковско. Римските останки отъ строежи въ Водния проходъ (Сулу-дербендъ), който не е можалъ да види К. Иречекъ, както и останките въ Корията опровергаватъ напълно твърдението, че въпросниятъ проходъ не билъ известенъ на римляните.

в. Зора, бр. 2166, 18 септември 1926 г.

Г. Баласчевъ

Всрѣдъ развалинитѣ на римското и старобѣл- гарско градище Мория (Серсемъ-кале)

обсаждано отъ Василия Бѣлгароубиеца

Отъ известията на срѣдневѣковнитѣ писатели, които ни разказватъ за жестокитѣ продължителни борби между бѣлгаритѣ и Източно-римската империя презъ X в., както и началото на XI в., се учитъ, че едва следъ изминаването на шесть седемъ години приблизително отъ страшното поражение, нанесено отъ бѣлгарскитѣ царе-съуправители Романа, Самуила и Аарона въ тѣснинитѣ на „Бѣлгарския проходъ“ презъ 985 г. на императора Василий II Бѣлгароубиецъ, последниятъ намѣрилъ удобно време да нахлуе повторно въ областта Триадица (Софийско), за да си отмѣсти на бѣлгаритѣ. Императорътъ, споредъ Скилица-Кедринъ, предприелъ втория си походъ противъ Бѣлгария пакъ презъ Пловдивъ, като оставилъ тази крепостъ да се пази отъ патриция Теодоро-кана. Тогава Василий II, „както разрушилъ множество крепости отъ ония, които се намирали около Триадица, се върналъ въ Мосино-полъ“. Антиохийскиятъ пѣкъ историкъ Яхъя (писанъ на арабски), като разправя за сѫщия походъ, съобщава ни, че царь Василий II, следъ като разбилъ бѣлгаритѣ, „останалъ въ земята имъ, като нападалъ на областитѣ ѝ четири години.“

Презъ туй именно време, мислимъ, че трѣбва да отнесемъ и обсадата на въпросното градище Мория, за което ни дава сведения византийскиятъ боляринъ Кекавменъ въ 81 параграфъ на своя „Стратегиконъ“, (писанъ презъ XI в.) подъ заглавие: „История за друго градище“, както следва: „А ще ти разкажа и друга подобна случка. По срѣдата на Пловдивъ и Триядица има градище, което се нарича Мория. Него владѣеха бѣлгаритѣ. И багрянородниятъ царь Василий, като се въоржжи за битка, и като стигна до Мория, и като постави стеноразбиващи машини, усилено (я) замѣрваше съ прашки. Подире прави и насипъ. Прочее, щомъ издигна насипътъ тѣзи (които бѣха) вжtre въ градището, измислиха хитростъ, достойна за паметъ. Защото тѣ, като склонили съ подаръци помлади храбреци, изпратили (ги). А тѣ, като се примѣкнали вжtre въ насипа презъ вжтрешнитѣ дѣрвета и като извървѣли по-навжtre, имайки факли и смола и огнехвъргачи, запалватъ (ги) вжtre и (си) излизатъ; а пламъкътъ не се виждаше вънка, защото бѣше вжtre надълбоко въ пръстъта и дѣрветата. Но презъ цѣлата нощъ (пламъкътъ), като обхваналъ всичко въ насипа, сутринъта ненадейно се издигналь на високо и се унищожи насипътъ. А императорътъ,

като се наскърби, замина; и ония (що бъха вътре) въ градището, останаха незавладяни и непобедени". (Сесайтенi strategicon p.[32. Ed. B. Wassiilewsky et V. Lernstedt Petropoli 1896].

Относително мястонахождението на градището Мория издателя на Strategicon проф. В. Васильовский, като коментира горното известие, пише: „Городъ Мория неизвестенъ (Жур. Мин. Нар. Просв. ч. 216 стр. 283—4). К. Иречекъ пакъ въ „Пжтувания по България“ на стр. 119, забележ. 30, предполага, че въпросното градище може да се отъждестви съ „развалинитѣ на крепостъта, наречена Хисарджикъ“, които се намиратъ близо до с. Паланка, седемъ километра западно отъ с. Вѣтрень. К. Иречекъ пише: „това е може би кастронъ Мория... по срѣдата между Пловдивъ и Срѣдецъ, която царь Василий II напразно обсаждалъ“. Но това предполагаемо теждество не може да бѫде вѣрно, защото, както е известно *Хисарджика* не се намира тѣкмо по срѣдата на стария пжтъ отъ Пловдивъ за Сердика, както за туй ни съобщава Кекавменъ, а на противъ, той лежи по-близу до Пловдивъ. При проучването на градищата, които пазили „*тѣснинитѣ*“, презъ които се пжтувало отъ Пловдивъ за София, удаде ми се да се досътя, че Мория трѣбва да тѣрсимъ по-назападъ отъ *Хисарджика* и то нѣкѫде въ землището на *Стапони* или Щипонье или Стопонионъ (Ихтиманско), защото тамъ се пада срѣдището на пжтя отъ Пловдивъ за Срѣдецъ. Освенъ туй, като имаме предъ видъ и факта, че мжчно превзимащото старобългарско градище Мория, не е могло да остане неизвестно на турцитѣ, които сѫ се били упорито съ българитѣ изъ тѣзи мястности, при това като се знае още съ положителностъ, че турцитѣ презъ покоряването на балканските земи, често пжти превеждали значението на имената на по-забележителните мяста и крепости, било отъ български или гръцки, на турски езикъ, като напримѣръ: Сидиркастронъ (Валовище) се получилъ букваленъ преводъ Демирхисаръ, отъ Гинекокастронъ (Женско) имаме турски преводъ Авретъ-хисаръ, отъ Макриливадеонъ станало името на турски Узунджова (Дълга ливада) и пр., та възъ основа на всички тия съображения, като не пропуснахме и факта, че въ Ихтиманско сѫществувала мястностъ подъ име *Серсемъ*, както и градище (пакъ тамъ) подъ название Серсемъ-кале, което преведено отъ турски на гръцки означава *Моросъ*, а Мория-серсемълъкъ, додохме до подхдното заключение, че назнанието Серсемъ-кале трѣбва да се отождестви съ онова на градището Мория. Нека при това забележимъ, че мястностъ *Серсемъ* се споменува въ единъ ферманъ, даденъ на гр. Ихтиманъ (доколкото помнимъ) отъ султанъ Мехмедъ IV. Значи турцитѣ просто превели името на мястността Мория, както и градището на своя езикъ, като мислили, че произходътъ му е гръцки. Предъ видъ обаче обстоятелството, че градището Мория, вследствие храбрата защита на българитѣ, е издѣржало атакитѣ и обсадата, ржководени лично отъ императора Василий II, нѣщо което представлява рѣдкость въ срѣдновѣковото ни минало, счетохъ за нужно да разгледамъ съ очи разположението му.

Затова на 6-и т. м. рано сутринта, придруженъ отъ художника г. Ив. Енчевъ Видю, отъ специаленъ водачъ, горски стражаръ, и коларь отъ Ихтиманъ, потеглихме по североизточна посока. Подиръ половинъ часово пѫтуване минахме полегатата възвишеност между Къцовъ долъ и Копчинъ долъ, кѫдето въ древността било разположено поселището *Щипонье* или *Стопонионъ*. Отъ тукъ следъ като извървѣхме около половинъ часъ нагоре, стигнахме до ребрата на гористия връхъ *Високъ* или още означенъ на картата подъ име *кота 1072*. Върху този именно върхъ стърчатъ развалините отъ стенитѣ на най-високото градище изъ западнитѣ Сръдногорски склонове, наричано *Стопонионъ*, *Стипонъ* и *Истипонъ-калеси*. Ако се сѫди по намѣрените въ туй градище бронзови монети отъ македонскитѣ царе, то трѣбва да приемемъ, че то е сѫществувало още презъ македонската епоха.

Следъ като прехвърлихме равнината между кота 1072 и кота 1051 спуснахме се надоле и стигнахме до Бѣловъ долъ, дето тече Бѣличката рѣка, която се влива въ р. Мжтивиръ. Прехвърлихме и тоя долъ и се изкачикме по Бѣличката планина, дето сѫ пръснати на купчинки махалитѣ на с. Бѣлица съ разни имена. Подиръ единъ часъ пѫть завихме къмъ югъ и се спуснахме къмъ долното течение на р. Мжтивиръ, по което вървѣхме още около половинъ часъ до като стигнахме до малка воденичка, не далечъ отъ самото градище. Цѣлото ни пѫтуване отъ Ихтиманъ до тукъ продължи около 4 и половина часа и то повече по планинския разнобитенъ пѫть за с. Поибрене. Градището *Серсемъ кале* се намира по долното течение на р. Мжтивиръ, която събира водите си отъ Ихтиманската котловина и се влива не далечъ отъ градището въ р. Тополница, притокъ на р. Марица. То е описано въ книгата „*Стари градища и друмове изъ долинитѣ на Стрѣма и Тополница*“. София 1915 г. отъ заведващия сръдневѣковния отдѣлъ при Народ. музей, а сега доцентъ г. П. Мутафчиевъ, на стр. 57—58, кѫдето е приложена една скица (образецъ 18), както и две фотографски снимки (таблица XIV). Даже градището е нанесено и на специалната карта (таблица XIII).

Обаче г. Мутафчиевъ не подозиралъ важната роля, която е изиграло това градище презъ войните между българите и източно-римската държава, като е отблъснало храбро обсадата, ржководена отъ единъ великъ пълководецъ императоръ, който е стоялъ на чело на много силна войска за онѣзи времена. Развалините на градището се намиратъ върху единъ скалистъ полуостровъ, заобиколенъ отъ пролома на р. Мжтивиръ, който е тѣсенъ, стръменъ и високъ около 35—40 м. надъ водата. Полуостровътъ има видъ на ладия, само че предницата му е много тѣсна, а задницата е много по-широка. По рамената на тоя полуостровъ се извиватъ стенитѣ на градището, построени отъ ломени камъни, споени съ бѣлъ хоросанъ. Пространството, което обема то, е 140×270 крачки (споредъ изчисленията на г. Мутафчиевъ). Стенитѣ на градището само откъмъ югоизтокъ, дето е и най-тѣсната му частъ, (8—10 метра

шиroка), се допиратъ до твърда земя, т. е. до тъсенъ гребенъ отъ Сръдногорскитѣ разклонения, който предъ стената на градището е билъ изкуствено издълбанъ въ видъ на ровъ, съ цель да стане и тукъ стената мъжко достъпна за неприятеля. Изглежда, че на туй именно място имп. Василий II е заповѣдалъ да се издигне насипътъ, за който ни разправя Кекавменъ. Тоя насипъ щѣль да даде възможностъ на пионерните войски на противника да доближатъ стеноразбиващите си машини до самата най-тъсна стена на градището, кѫдето ще да се е намирала и югоизточната врата на оградата. По срѣдата пъкъ на най-широката част на градището се издигала каменна квадратна постройка, навѣрно кула, (7.60×7.40 м.), предназначена за главно жилище на гарнизона. Тъй че формата на стенитѣ на градището се е начертала отъ самата полуостровна природна скала. Върху останкитѣ на стенитѣ още като се категрѣхме нагоре, заварихме да почиватъ козарь и козарче отъ близката махала на с. Мухово.

Между разнитѣ въпроси, които му задавахме, бѣше и въпроса дали тукъ не сѫ намѣрени стари пари. Отговори ми сѫщото, както и на г. Мутафчиевъ, че при стената на кулата били изровени около 11 бѣли пари, но съ прибавка, че тѣ били вдълбнати. Като се знае, че корабеститѣ монети датиратъ отъ по-къснитѣ срѣдни вѣкове, то може да се заключи съ положителностъ, какво градището е сѫществувало и презъ XIII и XIV вѣкъ. Значи, турцитѣ сѫ го заварили и сѫ имали и тѣ работи съ него. Нашето градище се свързвало съ старъ путь съ нѣколко съседни градища: първо, съ *Пчелинъ-кале* или Алахойда, което се намира въ най-тъсната част отъ пролома на р. Мжтивиръ, близу до ихтиманска котловина; второ, съ градището Курило, половинъ часть южно отъ Поибрене; трето, съ най-високото и най-хубаво градище *Стипонье*, или споредъ арабския пѫтешественикъ Идриси *Istoboni*.

На връщане останахме изненадани отъ една важна находка. Г-нъ Ив. Енчевъ Видю намѣри не далечъ отъ градището откъслекъ отъ устнитѣ на една груба делва съ латински изтѣрканъ надписъ. Запазеното писмо гласи: VALENS BEATVS.

Тази находка ни дава възможностъ да приемемъ, че Серсемъ-кале е сѫществувало и въ по-късната римска епоха. А понеже у старитѣ траки имало обичай да погребватъ и въ делви мрѣтвите си, (заштото е намѣренъ човѣшки скелетъ вжтре въ делва), то може да се допусне, че надписътъ на нашата делва ще да е съдѣржалъ името на погребания въ нея Валенъ Красивия. Делви съ надписи сѫ твърде рѣдки. Народниятъ ни музей притежава само една, затова тѣ се ценятъ високо.

в. Македония, бр. 10, 21 октомври 1926 г.

Б е л е ж к а. Въпросътъ за мястонахождението на крепостта Мория, спомената отъ Кекавмена, е занимавалъ и родоначалиниците на научната ни история К. Иречекъ (Пжтувания, 119) и М. Дриновъ (Съчинения, I, 635). Но пръвъ Г. Баласчевъ се

опита да оеднакви неизвестната крепость Мория съ Серсемъ-кале до р. Мжти-виръ. Срещу неговия възгледъ възстана проф. П. Мутафчиевъ съ статията си „Серсемъ-кале и Мория“, напечатана въ Известия на Истор. дружество, кн. VII и VIII, 1928 г. Обаче при спора по този въпросъ не се взе подъ внимание едно много важно обстоятелство, а именно пътят, що е минавалъ край Серсемъ-кале и свръзвалъ въ миналото София съ Пловдивъ. Баласчевъ говори само за пътища отъ мѣстно значение, а Мутафчиевъ споменава само за пътното отклонение презъ Смолския дервентъ, който пътъ не е могълъ да има никакво отношение къмъ Серсемъ-кале, а сега и къмъ повдигнатия споренъ въпросъ. Този старииненъ пътъ, що можахме да установимъ едва напоследъкъ при проучване старитѣ пътища между София и Пловдивъ, се е отдѣлялъ при с. Лесново (Орманлии) отъ голъмия римски друмъ, възлизалъ е при Раковищкото градище, оттамъ по билото до Бѣлишкия манастиръ (въ далечното минало, вѣроятно, край-пътна станция), прехвърлялъ е Тополница между Мухово и Поибрене, минавалъ е край срѣдновѣковнитѣ градища при селата Баня, Бжта, Попинци и презъ полето се е насочвалъ за Пловдивъ. Много близко до него и приблизително на половината разстояние между София и Пловдивъ е разположено Серсемъ-кале. Намѣста още сѫ запазени части отъ калдаръма. Това допълнение нека се има предвидъ отъ нашите историци, при една нова преоценка на мненията за мѣстонахождението на Мория и тождеството ѝ съ Серсемъ-кале.

П. Д.

Г. Д. Баласчевъ.

Момина баня

въ Водния проходъ (Сулу-дервентъ) презъ древностъта

На около 2 и половина километра северно отъ гара Костенецъ-бания, по желязопътната линия София — Бургасъ, Цариградъ и Деде-Агачъ и до новопостроеното шосе София — Пловдивъ, въ мѣстностъта, наречена по турски Сулу-дервентъ, т. е. Воденъ проходъ“ още въ много старо време долу въ низината на прохода до потока бликала отъ грамадна дѣлбочина изъ една продѣлговата разпукана гранитна скала презъ деветъ извори и пр. изобилна гореща минерална вода въ размѣръ на 650 литри минутно, съ температура не по-висока отъ 65.3° С.

Нѣма съмнение, че околното старо-тракийско население още въ древностъта е използвало тѣзи благодатни минерални води за житейските си нужди. Обаче, презъ римското владичество на императорската епоха, когато изобщо баните високо се ценели отъ тогавашното общество, ето че човѣшкиятъ умъ и ржката му побѣрзали да попълнятъ нѣкои природни недостатъци, като приспособили водите тѣй, че последните могли да усълужватъ по-добре на обществените нужди. Всичко до тукъ казано се установява напълно отъ разкопки, които се направиха отъ Народния арх. музей презъ 1922 година, за да се разчистятъ рушевините на старите градежи въ околната мѣстностъ и пр., както и отъ допълнителните работи, предприети на 1925 година отъ Министерството на търговията съ цель да се каптиратъ изворите.

При разкопаването на 1922 г. тукъ се откриха: единъ по-малъкъ римски басейнъ на около 20 метра далечъ отъ главния изворъ, който билъ каптиранъ. Той ималъ два пода, които били послани съ голѣми римски тухли и ще да е служилъ за охладяване на горещата вода, която текла по каналъ отъ водопроводни глинени тръби дѣлги 0.20 м. съ диаметъръ 0.10 м. Отъ него хладната вода се вливала въ други по-голѣмъ басейнъ, който се намиралъ на около 30 метра по на югъ въ самата баня. Този басейнъ е билъ широкъ 3.75 м. и толкова дѣлъгъ. Въ южната му част, по продѣлжение на стената, се запазило сѣдалището, широко 0.35 м. въ височина 0.50 м. надъ пода. Значи, тогава водата въ римския басейнъ се издигала много по-високо отколкото въ сегашния, който заема две трети отъ стария. Самиятъ подъ на басейна е билъ посланъ съ римски тухли въ размѣръ 0.35 м. дѣлги и толкова широки. Стариятъ зидъ, който въ долната си част е запазенъ и до днесъ, е изграденъ отъ обикновени ломени камъни, споени съ

хоросанъ смъсенъ съ счукани кжсове отъ тухли и керемиди. (Такъвъ хоросанъ се употребявалъ и презъ VI вѣкъ следъ Христа). Но има една пластъ и отъ тухли къмъ пода. Приразчистването на този басейнъ намѣрили само единъ сребъренъ пръстенъ, съ диаметъръ 8 м. м. съ силно разширени рамена, върху които била прилѣпена елипсовидна пластинка отъ чисто сребро съ надпись DIMIDIOY, което означава, че пръстенътъ принадлежалъ на тракиеца Димида (пръстенътъ сега се пази въ Народния музей). Освенъ туй презъ 1925 година при каптирането водитъ на главния изворъ, които били схванати и въ римско време, сѫ намѣрени и следнитъ 11 антични монети. Тѣ най-ясно свидетелствуватъ за функционирането на банята презъ времето, когато сѫ били въ употребление отъ мѣстното население. Последното ги хвърляло въ водата съ цель да омилостиви водното язическо божество, което, споредъ тогавашнитъ понятия, щедро раздавало здраве на болнитѣ, които използвали тѣзи лѣковити води. 1) Бронзова монета отъ времето на императора Каракала, който царувалъ отъ 198 г. до 217 г. Тя е съчена въ града Никея (Мала Азия). 2) Бронзова монета отъ импер. Гета, 209—212 г., съчени въ гр. Пловдивъ. 3) Друга бронзова отъ сѫщия императоръ, съчена въ гр. Пауталия (Кюстендилъ). 4) Бронзова монета отъ имп. Елегабала (218—222 г.), съчена въ Пауталия. 5) Две бронзови монети отъ имп. Александра Северъ 222—235 г., съчени въ гр. Девелтумъ (5—6 км. южно отъ Бургасъ). 6) Бронзова монета отъ имп. Максимила 235—238 г., съчена пакъ въ Девелтумъ. 7) Бронзова монета отъ императрица Транквилина 238—244 жена на импер. Гордиана, сечена въ Девелтумъ. 8) Единъ сребъренъ динаръ отъ имп. Александра Северъ. 9) Освенъ туй има още две монети съвсемъ изтрити, които по типа си могатъ да се отнесатъ къмъ началото на IV вѣкъ сл. Христа, когато вече се установило официално христианството и се промѣнили язическите понятия за водното божество у тракийците, които престанали да хвърлятъ монети въ водата. (Всички горепоменати монети се пазятъ въ сбирката на Народния музей).

Между туй, преди десетина дни до канала, при изчистването му кждето ператъ женитѣ, биде открито едно старо каменно корито, дълго около 60 с. м. и широко 50 с. м. съ отверстие на единия край на дъното. Материята на коритото е талкошистъ, която се намира около Ихтиманско, с. Стамболово и с. Живково. За това трѣбва да се приеме, че то е изработено тамъ нѣкъде и подире донесено въ Момина баня, кждето се пази сега. Ако се сѫди по формата, то коритото е много старо и се отнася къмъ римската епоха.

Момина баня изглежда, че е била разрушена презъ нахлуванията на варварските народи къмъ края на V и VI вѣкъ. Но може да се допусне, че тя е била съборена и отъ страшното земетресение, което е станало въ първата четвърть отъ VI вѣкъ и бѣ разрушило стотици крепости въ Източно-римската империя, които били поправяни по-късно по заповѣдъ на имп. Юстинияна

Велики. Банята е била поправяна и презъ българско и турско време.
Туй личи отъ по-новите слаби приправки.

Предъ видъ, че водите и парите на Момина баня при Водния проходъ притежаватъ голъма радиоактивност и държавата ни вече започна по-сериозно да се грижи за нея, то може отъ сега още да се предвиди, че ѝ предстои завидно бъдеще.

Илюстрована седмица, бр. 194, 12. IX, 1926 г.

G. D. Balastchev
historien-archéologue

Momina bania (bain de la vierge) dans le „Solou dervent“ (passage d'eau) dans l'antiquité

A environ $2\frac{1}{2}$ km. au nord de la gare de Kosténetz-Bania, depuis la ligne du chemin de fer Sofia—Bourgas, Constantinople et Dédé-Agatch jusqu'à la chaussée nouvellement bâtie Sofia—Plovdiv, à l'endroit appelé en turc „**Soulou dervent**“, c'est-à-dire „passage d'eau“ à une époque fort ancienne encore, jaillissaient d'un rocher de granit oblong et fendu, neuf sources donnant une eau chaude minérale dont le débit était de 650 litres par minute, et dont la température ne dépassait pas 65.3° C.

Sans aucun doute, la population de l'ancienne Thrace déjà dans l'antiquité profitait de ces eaux minérales bienfaisantes pour ses besoins vitaux. Cependant au temps de la domination romaine à l'époque des empereurs, lorsque la société d'alors appréciait en général beaucoup les bains, l'esprit et la main de l'homme s'empresserent de suppler à quelques défauts naturels, en adaptant les eaux aux besoins sociaux. Tout ce qui vient d'être dit jusqu'ici est complètement établi par les fouilles faites par le ministère du commerce... durant l'année 1922 pour déblayer les ruines des anciennes constructions de la localité environnante, ainsi que par les travaux supplémentaires entrepris en 1925 par le même ministère dans le but de capter les sources.

Pendant les fouilles de l'année 1922 on découvrit ici: 1) un bassin romain plutôt petit à la distance de 20 m. environ de la source principale. Il possédait un double fond construit en grandes briques romaines et servait à refroidir l'eau chaude coulant dans un conduit d'argile long de 20 m. et d'un diamètre de 0,10 m. De là l'eau refroidie se déversait dans un autre bassin, plus grand, qui se trouvait à une distance de 30 mètres environ plus au sud dans le bain même, où il se trouve encore actuellement. Ce bassin avait la forme d'un carré de 3,75 m. de côté. Dans sa partie méridionale, sur le prolongement du mur, se trouve conservé un siège large de 0,35 m. et haut de 0,50 m. au-dessus du fond. Cela veut dire qu'alors l'eau du bassin romain s'elevait beaucoup plus haut que dans le bassin actuel, qui occupe les $\frac{2}{3}$ de l'ancien. Le fond même du bassin était pavé en briques romaines carrées de 0,35 m. de côté. L'ancienne muraille, qui dans sa partie basse s'est conservée jusqu'à nos jours, est bâtie avec des pierres ordinaires cassées, soudées ensemble avec du mortier contenant

des briques et des tuiles broyées. (On employait aussi un tel mortier au VI-e siècle après Jésus-Christ). Il y a aussi une couche de briques vers le fond du bassin. Lorsqu'on fit des fouilles dans ce bassin, on trouva seulement une bague d'argent du diamètre de 8 mm. et sur laquelle était fixée, une plaque elliptique en pur argent avec l'inscription DIMIDYY ce qui signifie qu'elle appartenait au Thrace Dimi'dava. (La bague est actuellement conservée au Musée National). En outre, pendant l'année 1925 au moment du captage des eaux de la source principale, furent trouvées aussi les monnaies antiques suivantes :

1) Une monnaie de bronze du temps de l'empereur Caracalla qui régnait depuis l'année 198 jusqu'à 217. Elle est frappée dans la ville de Nicée (Asie-Mineure).

2) Une monnaie de bronze du temps de Géta 209—212, frappée dans la ville de Plovdiv.

3) Une autre monnaie de bronze du même empereur, frappée dans la ville de Paoutalia (Kustendil).

4) Une monnaie de bronze de l'empereur Héliogabale (218—222), frappée à Paoutalia.

5) Deux monnaies de bronze de l'empereur Alexandre Sévère (222—235), frappées dans la vilie de Déveltoum (à 5—6 klm. au sud de Bourgas).

6) Une monnaie de bronze de l'empereur Maximilien (235—238), frapée aussi à Déveltoum.

7) Une monnaie de bronze de l'impératrice Tranquiline de 238 à 244, femme de l'empereur Gordien; cette monnaie a été frappée à Déveltoum.

8) Un denier d'argent de l'empereur Alexandre Sévère.

9) en outre il y a encore deux monnaies tout à fait usées que l'on peut néanmoins rapporter au commencement du IV-e siècle après J.-Christ, lorsque le Christianisme était déjà établi officiellement et que les conceptions païennes du dieu des eaux étaient remplacées chez les Thraces, qui avaient cessé de jeter les monnaies dans l'eau.

(Toutes les monnaies qui viennent d'être ci-haut mentionnées sont conservées dans la collection du Musée National¹⁾).

Celles-là indiquent d'une façon évidente le fonctionnement du bain dans le temps où les monnaies étaient en usage parmi la population locale. Cette dernière les jetait dans l'eau afin d'acquérir les bonnes grâces du dieu païen des eaux, qui selon les conceptions d'alors distribuait largement la santé aux malades qui faisaient la cure de ces eaux curatives.

On découvrit il y a une dizaine de jours près du canal, pendant qu'on le nettoyait, à l'endroit où les femmes blanchissent le linge, une vieille auge en pierre, de 60 cm. de long sur 50 cm. de large, avec une ouverture à une extrémité de son fond. Cette auge est en shistes de talc que l'on trouve près d'Ichtiman, v. Stambolovo et v. Givkovo. D'après cela, il faut admettre qu'elle fut travaillée quelque part dans

¹⁾ „Bain Momina“, où elle est gardée actuellement.

ces endroits-là, et apportée ensuite au „Bain Momina“, où elle demeure actuellement. Si l'on en juge d'après la forme de l'auge, cette dernière est très ancienne et doit être rapportée à l'époque romaine.

Près du bain il y avait aussi des logements, où séjournaient les voyageurs ou bien la population locale. Les traces des constructions romaines sont encore visibles de nos jours à 100 m. environ au nord des bassins. Ici se trouvent des morceaux de briques et de grosses tuiles, qui étaient d'usage au temps des romains. En outre, l'on a trouvé dans l'eau de la source principale un dé de plomb, qui par sa forme ressemble tout à fait aux dés modernes.

„Le bain Momina“ fut détruit, probablement durant les invasions des huns vers la fin du V-e siècle, lorsque fut aussi détruite la forteresse Serdika par les armées d'Attila. Mais l'on peut aussi admettre, que le bain fut démolî par le grand tremblement de terre qui eut lieu pendant le premier quart du VI-e siècle lorsque furent détruites des centaines de forteresses de l'empire romain oriental. Elle furent réparées plus tard, comme on le sait, sur l'ordre de l'empereur Justinien le Grand. L'on voit d'après les réparations des murs, que le bain a été réparé au temps de la domination bulgare, de même que pendant celle des Turcs. En outre il se trouve aussi dans le même passage à 5—6 klm. environ au nord une petite forteresse élevée sur un mont en forme de cône, du temps romain sans doute. Elle servait de défense à ce passage. Cet endroit, avec le mont est connu de la population locale sous le nom de „Koria“. La forme de cette forteresse est elliptique et a les dimensions ed 84 pas sur 68. Les restes des murailles sont encore visibles actuellement, surtout au sudouest, où font saillie à $1\frac{1}{2}$ environ les ruines des murailles. Les rastes des constructions romaines du „Passage d'eau“ (Soulou dervent) mentionnés ci-haut, témoignent que ce dernier était bien connu des Romains.

Dès lors l'affirmation des savants: „Den Römer war dieses Défilé unbekannt“. Ce défilé était inconnu aux Romains), (voir K. Jirecek, Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopole ... — La voie militaire de Belgrade à Constantinopole ... p. 93) se voit démentie, puisque l'on découvrit des ruines de constructions romaines dans le „bain Momina“ lui-même, dans la forteresse, connue sous le nom de „Koria“.

Ayant en vue, que les eaux du „bain Momina“ possèdent une grande radioactivité et que l'Etat a déjà commencé à s'en occuper sérieusement, l'on peut déjà prévoir maintenant que ce bain aura un bel avenir.

(LA BULGARIE (Mercredi, 27 Octobre 1926) Numéro 988).

G. D. Balasuchev

Historien-archéologue

L'emplacement de l'ancienne citadelle romano-bulgare „Moria“, assiégée par Basile II, le Tueur de Bulgares

D'après l'avis des écrivains du Moyen-âge, nous apprenons qu'à peu près six ou sept ans après la défaite de l'empereur Basile II le Jeune par les tzars bulgares : Roman, Aron et Samouïl en 986 au „Défilé Bulgare“, ce dernier pour se venger des Bulgares envahit une seconde fois la région de Triaditza dans les environs de Sofia. D'après Skilitzes Cédrinos l'empereur entreprit sa seconde campagne contre la Bulgarie, de nouveau du côté de Plovdiv, il laissa la garde de cette forteresse au patricien Théodor-Kana. Après avoir détruit un grand nombre de forteresses dans les environs de Triaditza Basile II revient à „Mossinopol“.

L'historien d'Antioche Iachia dans ses écrits (en arabe) sur cette même campagne, nous apprend que l'empereur Basile II après avoir battu les bulgares, resta pendant quatre ans sur leur territoire à leur faire la guerre.

Nous croyons justement qu'à cette époque eut lieu le siège de la citadelle Moria, d'après les données du boyard byzantin Cecavmenos, dans le paragraphe 81 de sa „Stratégicon“ (écrite au XI-e siècle) sous le titre : „L'histoire d'une autre Citadelle“, ainsi que la suite „Je vais te raconter un autre fait semblable“:

Entre Plovdiv et Triaditza se trouvait la Citadelle de Moria appartenant aux Bulgares. L'empereur Basile s'étant armé pour la guerre arriva jusqu'à Moria qu'il assiégea avec des bâliers et des frondes.

Ensuite il creusa des remparts.

Ceux qui étaient à l'intérieur de la Citadelle eurent alors une ruse digne de souvenir. Après avoir déterminé par des cadeaux les plus braves, ils les firent partir.

Entrant alors à l'intérieur des remparts munis de torches, de résine et de lance-lammes ils mirent le feu et sortirent. Les flammes ne se voyaient pas du dehors parce qu'elles étaient masquées par les remparts. Pendant toute la nuit les flammes envahirent les remparts et au matin ces derniers étaient détruits.

L'empereur attristé, partit. Alors les habitants de la Citadelle restèrent libres. (Cecavmeni Strategicon p. 32. Ed. B. Vassilevsky et V. Iernstedt. Petropoli 1896). Quant à l'endroit où se trouvait la

Citadelle de Moria, le professeur B. Vassilevsky commentant la nouvelle précédente écrit:

La Citadelle de Moria est inconnue (Journal du ministère de l'instruction publique art. 216, page, 283—4). K. Irécek dans: „Voyage en Bulgarie“, page 119, remarque 30, suppose que la Citadelle en question devait être où sont aujourd'hui „les ruines de la forteresse adpelée Hissardjik“ qui se trouvent tout près du village de Palanka, sept kilomètres à l'ouest du village de Vétrén. K. Irécek écrit: „C'est peut-être la forteresse de Moria . . . entre Plovdiv et Srédetz que l'empereur Basile II assiégea en vain“. Mais cette supposition ne peut-être juste, car Hissardjik ne se trouve pas juste au milieu de la vieille route de Plovdiv — Sofia, d'après ce que nous communiquent Cécavménos, mais au contraire plus près de Plovdiv. Ce qui fait que cette supposition est inadmissible.

Le professeur Zlatarsky dans la publication „Revue Macédonienne“, 2-e année, livre I-er et II-e, sur cette même question écrit: „il est impossible d'indiquer au juste où se trouvait cette forteresse, parce que le nom de Moria n'est mentionné nulle part (page 19). Puisque les données des savants ci-dessus restent si obscures j'ai étudié les villes qui défendaient le „Défilé“, par lequel passait la route Plovdiv — Sofia et j'ai deviné que je devais chercher Moria plus à l'ouest de Hissardjik dans les environs de Stoponi ou Chtiponia, ou Stoponion (dans l'arondissement d'Ihtiman) parce que justement là se trouve le milieu de la route entre Plovdiv et Srédetz.

En plus de cela, quand nous avons en vue le fait que la forteresse de Moria était imprenable, il est impossible que son nom soit inconnu des Turcs qui avec acharnement se soient battus contre les Bulgares dans ces endroits. On sait positivement que quand les Turcs assujettirent les terres bulgares, ils traduisirent souvent en turc soit du grec ou du bulgare les noms des principaux endroits et forteresses comme par exemple, (forteresses de fer) de Siderokastron, la traduction en turc est Démir-Hissar, de Gynécokastron (forteresse-féminine) nous avons en turc Avret-Hissar; de Makrolivadon (longue prairie) nous avons en turc Ouzounjova etc. Ayant en vue toutes ces considérations et sachant que dans l'arondissement d'Ihtiman il y a un endroit appelé Sersem et une Citadelle Sersem-Kalé que traduit du turc en grec veut dire Moros, Moria-cersemlek, j'ai conclu que Sersem-kalé devait-être l'ancienne forteresse de Moria. Je dois faire remarquer que dans un firman donné je crois par Mahomet IV à la ville d'Ihtiman il est mentionné l'endroit appelé Sersem.

Les Turcs croyant que le nom de Moria était d'origine grecque l'ont tout simplement traduit dans leur langue. J'ai cru nécessaire de voir de mes propres yeux l'endroit assiégié par l'empereur Basile II lui-même et si vaillamment défendu par les Bulgares.

C'est pour cela que le 6 du mois dernier en compagnie du peintre Entchev, nous partîmes le matin de bonne heure dans la direction du sud-est. Après uns demi-heure de chemin nous passâmes

la hauteur qui se trouve entre Kotzov-dol et Kontchine-dol, où dans l'antiquité se trouvait Chtiponié ou Stoponion. Après une nouvelle demi-heure de montée, nous arrivâmes sur le flanc de la cime boisée „Vissok“ (haut) mentionné aussi sur les cartes sous le nom de Côte 1072.

Justement sur cette cime se trouvent les murs en ruines de la plus haut Citadelle, des pentes ouest de la Srédna-Gora. Cette Citadelle s'appelait Stoponione ou Stipone ou Istipone-Kalessi.

Si on juge par les monnaies en bronze des tzares macédoniens trouvées dans cette ville il faut croire qu'elle exsistant déjà à l'époque Macédonienne. Après avoir traversé le plateau entre le Côte 1072 et Côte 1051, nous descendîmes à Bélov-dol et remontâmes sur Bélitchkata planina. Après 2 kilomètres par un chemin très difficile nous arrivâmes au bord de la rivière Métivir, affluent de le Topolnitza. Sur une hauteur de 35 à 40 m. entourée de la rivière Métivir se trouve un rocher sauvage avec les ruines de la Citadelle, que la population de la localité appelle du nom turc de Sersem-kalé. Sur ce rocher qui a la forme d'une presqu'île on voit les murs de la forteresse construits en pierres cassées et en briques blanches pilées. La surface occupée est de 140 pieds sur 270.

Seulement du côté sud-est les murs de la Citadelle dans leur partie la plus étroite (8 ou 10 m. de largeur) touchent à la terre ferme ; la partie de la Sredna-Gora qui se trouve devant le mur de la Citadelle est artificiellement creusée de fossés pour la rendre imprévisible à l'ennemi.

C'est certainement en cet endroit que l'empereur Basile II donna ordre de construire la fortification dont nous parle Cékavmène.

Cette fortification aurait donné la possibilité aux pionniers ennemis l'approche de leurs bâliers jusqu'au mur le plus étroit de la Citadelle et où devait se trouver la porte sud-est de l'enceinte.

Au milieu, sur la partie la plus large de la Citadelle il y avait une bâtie carrée (de 7 m. 60×7 m. 40) probablement une tour destinée à la garnison. En sorte que la forme des murs de la Citadelle était tracée par le rocher naturel.

En montant plus haut sur les vieux murs, nous trouvâmes encore des chevriers au repos venus de Mouhovo, village voisin.

Nous leur posâmes beaucoup de questions, entre autres nous leur demandâmes, si on ne trouvait pas de vieilles monnaies. Ils nous répondirent que près du mur de la tour on avait découvert à peu près 11 okes (1 oke équivaut à 1 klg. 312 gr.) de monnaies étaient creuses. Quand on sait que ces monnaies datent de la fin du Moyen-âge on peut conclure que la forteresse existait encore au XIII-e au XIV-e siècles.

Ce qui veut dire que les Turcs l'ont trouvée et y ont résidé pendant l'époque bulgare. Notre Citadelle était rattachée par un vieux chemin aux forteresses voisines : premièrement à Ptchéline-kalé ou Alakhoïda qui se trouve à l'endroit le plus étroit du Défilé sur la rivière Métivir dans la vallée d'Ihtiman. Deuxièmement à la forteresse de Kourilo à une demi-heure au sud de Poibréné ; troisièmement à la plus haute et la plus belle forteresse de Stiponié ou Istoboni, d'après l'ex-

plorateur arabe Idrisi. Au retour nous fîmes une trouvaille inattendue Monsieur Ivan Entchev-Vidiu trouva non loin de la forteresse le bord d'une grossière amphore, portant une inscription latine effacée. Voici les lettres conservées : Valens Beatus. Cette trouvaille nous permet de croire que Cercem-kalé existait aussi à l'époque romaine. Puisque les anciens Thraciens avaient l'habitude d'enterrer leurs morts dans des amphores (on a trouvé des squelettes humains dans des amphores) on peut admettre de l'inscription que la nôtre a contenu les restes de Valence. Les amphores portant des inscriptions sont très rares, ce qui fait qu'elles sont très estimées. Notre Musée National en possède seulement une.

Traduit du bulgaré par Jeanne Hassardjiev.

La Bulgarie (Vendredi, 3 Décembre 1926) Numéro 1018

Г. Баласчевъ

Бележка върху пренасянето мощитъ на св. Краль въ София

„Присмълъ се хърбелъ (в. „Миръ“) на
щърбелъ“ (в. „Знаме“).

По поводъ изострения споръ за постройката на храма *Св. Недѣля*, наричанъ още и *Св. Краль*, въ печата ни се съобщиха и нѣкои невѣрни исторически работи, които сѫ свързани, както съ името на „св. Краль“, тѣй и съ датата на пренасянето въ София мощитъ на срѣбъския краль Стефанъ Урошъ II Милутинъ, който владѣелъ отъ 1281 г. до 1321 г. Така, напримѣръ, в. *Миръ* отъ 10 августъ брой 8131, въ отдѣла си „*Бележки на деня*“, като се опитва ужъ да поправи погрѣшнитъ исторически работи, оповестени въ в. *Знаме*, попада самъ въ груби грѣшки, защото не е лесно да боравятъ съ исторически въпроси неподгответни писачи, незапознати съ миналото ни, какъвто е случаятъ съ г. Добрияновъ. Той, безъ да е използвалъ умѣло известията на южнославянските лѣтописи (*Safarik, Pamätky* стр. 61), като се позовава на нѣкаква компилиативна статия, писана отъ проф. Йор. Ивановъ, пише: „Мощитъ на сѫщия тоя срѣбъски краль (Милутинъ) сѫ били на Косово поле. Споредъ проф. Ивановъ, когато албанци и мохамедани преодолѣли на Косово поле, та християнитъ трѣбвало да бѣгатъ, сърбите сѫ понесли съ себе си и мощитъ на своя краль, когото почитали. И сѫ скитали мощитъ по Крепча и другаде, но никѫде, сърбите не могли да ги задържатъ, защото всѣкѫде бивали притѣснявани. Тогазъ София се е славила като голѣмъ градъ съ голѣма християнска община. И софийскиятъ владика влѣзълъ въ пазарлѣкъ съ срѣбъските калугери, та откупилъ мощитъ съ цель да привлича поклонници и пр.“

Почти цѣлото това съобщение е невѣрно, тѣй като отъ южнославянските лѣтописи се учимъ, че краль Милутинъ изпѣрво е билъ погребанъ (1321 г.) въ монастира *Баньска*, чиито развалини и до днесъ стѣрчатъ северно отъ рѣката *Ибъръ*, не далечъ отъ гр. Нови-пазаръ, или както се пише у старитѣ *оупокоеніе мощемъ своимъ при рѣцѣ Баньско*. Обаче следъ разрушението на Банския монастиръ отъ турцитѣ, мощитъ на краль Милутина били пренесени въ планинския градецъ Трепче, разположенъ при южнитѣ поли на планината Караоникъ, т. е. въ южната частъ на Косово поле. Но между 1455 – 1469 г., подиръ превземането на Трепче отъ турцитѣ, безъ да сѫ участвували албанци, които още не бѣха се потурчили,

и неговото пълно запустяване, пленени били и мощитъ на Милутина отъ турските войски, отъ които митрополитъ Силвани ги откупилъ и ги пренесълъ въ София, като ги положилъ въ катедралната черква Св. Георги, която първоначално служила като баня още въ римско време. Лѣтописецъ по туй ни съобщава: *мощи же его лежеть нынїа ау Софии Срѣдьчкои, прѣнѣсѣнѣ бывше отъ Трапче митрополитъ Силванiemъ.* Около 1605 год. чуждестранни пажественици видѣли мощитъ му въ храма Св. Марина, а В. Григоровичъ на 1845 год. ги видѣлъ въ Св. Недѣля и пр.

Следъ свършването на великата Европейска война сърбите, между другото, изявиха претенции да имъ се възвърнатъ и мощитъ на националния имъ кралъ. Възрази имъ се, че тъ не представляватъ трофей отъ войната и затова не могатъ да имъ се повърнатъ, понеже сѫ откупени преди вѣкове отъ турските войски и пр.

Отговорътъ успокои претендентитъ и мощитъ оставатъ въ София, заедно съ паметната надписана мраморна плоча и хубавия металенъ ковчегъ. Вследствие на срѣбъските шовинистически претенции (тъ искатъ и София) храмътъ Св. Кралъ се преименува Св. Недѣля, за да не остане поменъ отъ туй, че въ нея почивали останки на иѣкакъвъ нечистивъ и убиецъ срѣбъски кралъ.

За възстановяването на храма като *Св. Кралъ* не може и дума да става, понеже е пакостно за държавните интереси. Отъ глемище пъкъ на благоустройството на доста напредналата ни столица, не бива да се издигне на сѫщото място, както за това се изказаха компетентните културни организации и частни лица, а не тѣлпата. А като се има предъ видъ и културния подемъ на софийското гражданство, общинскиятъ градски съветъ трѣбва да се вслуша въ гласа му и решително да не допушта възстановяването разрушения храмъ на сѫщото място.

в. Зора, бр. 2435, 17 августъ 1927 г.

По въпроса за Мадарския конникъ

„Поганска светиня“

Отъ г. Г. Баласчевъ получихме следното писмо:

Въ брой 2832 на в. „Зора“ отъ недѣля (9 декември) въ статията на горенаведения надсловъ, написана отъ г. В. Миковъ, се казва и по мой адресъ следното: „Действително, на пръвъ погледъ Мадарскиятъ конникъ наподобява тракийски конникъ, ето защо и всички, като Каницъ, Иречекъ, Баласчевъ и Благоевъ, безъ много да се занимаватъ и безъ отблизо и подробно да се вгледватъ въ всички характерни белези, го отождествяватъ съ тракийския конникъ“. По поводъ на тукъ наведения цитатъ, ще кажемъ на младия В. Миковъ, че не е прилично да заблуждава обществото съ подобно невѣрно и смѣло твърдение. Защото читателътъ, които се интересува отъ въпроса за произхода на мадарския релефъ, ще намърятъ изложение по развоя на въпроса за конника на с. Мадара, обнародвано въ студията ми: „Бележки върху изкуството въ българските земи“, въ издаваното отъ менъ списание Минало, год. III, кн. 10, часть II, стр. 8—10, 1920 г. Читателътъ тамъ ще прочете и аргументътъ ми, възъ основа на които съмъ писалъ, че „ние сме наклонни да считаме Мадарския конникъ като „поганска светия“, или „тракогетско божество“. Въ статиите, помѣстени въ книгата Мадарскиятъ конникъ, издание на Народния музей, не се намира опровержение на аргументътъ ми. Авторитетъ на статиите почва направо съ търсене и навеждане доказателства, които ужъ установявали, че мадарскиятъ конникъ представлявалъ: „надгробенъ паметникъ издигнатъ отъ Омуртага въ честь на баща му Крума“. Проф. Б. Филовъ пъкъ твърди, че ужъ „представлява български царь на ловъ“. За сега толко, тъй като относително произходението на *всички характерни белези*, за които говори младия археологъ, ще имаме случай да разискваме другъ путь.

София, 10. XII 1928 год.

Г. Д. Баласчевъ

Какво е писалъ г. Баласчевъ въ Минало

Редакцията счете за нуждно да даде цѣлата извадка отъ цитираната по-горе статия на г. Г. Д. Баласчевъ, която се отнася до Мадарския конникъ, за да може читателътъ да има ясна представа за мнението му,

„Преди да завършимъ съ езическата епоха — пише г. Баласчевъ — остава ни да разгледаме още и следните паметници на

изкуството, които Филовъ причислява къмъ старобългарските и възь основа на тъхъ приема, че „произходът на най-старото българско изкуство е азиатски“. На първо място ще поставимъ така наречения Мадарски релефъ (при Шуменъ). До скоро ученитъ го смятаха за единъ типъ „тракийски конникъ херой“. Типоветъ му съ многобройни, а числото на паметниците съ конникъ, намѣрени изъ сегашнитъ и нѣкогашни български земи, достига нѣколко стотици, ако не и хиляда, заедно съ намѣренитъ въ Малка Скития и Дакия. Многочисленитъ тракийски племена въ честь на разни свои божества посвещавали имъ релефи на конникъ, изобразенъ върху плочи и колони. Тъ издигали подобни образи и въ паметъ на починалитъ си юноши и пр. и пр. И докато ученитъ до скоро време въ „мадарския релефъ“ съглеждаха тракийски конникъ¹, неотдавна австро-унгарски учени се изказаха, че той трѣбва да се постави въ свръзка съ сасанидските релефи, издѣлани върху скалата при Накш-i-Рустемъ въ Персия. Проф. J. Strzygowski Amida, S 376, буквально каза: „върва се, че предъ себе си имаме единъ отъ сасанидските образи отъ канарата Naksch-i-Rustam и че „българитъ съ донесли въ новото си отечество сасанидски образни типове“².

Въ духа на Стриговски, само че малко по-общирно, по сѫщия въпросъ говори Dr G. Supka (Tirán, 1817, B. 6—7 S. 325). Той даже прибрѣзано обявява за съвсемъ фалшивъ приема въ Arch. epigr. Mitt. B. XIX S. 148, че мадарскиятъ релефъ представлявалъ тракийски конникъ (Ganz falsch als thrakisches Reiter behandelt). Въ този случай G. Supka не трѣбвало да забравя поне културното стжпало на сроднитъ съ българитъ народи, именно: хуни и авари, които живѣли въ Маджарско, и за културата на които има толкова много сведения, та да приписва на българитъ такъво изкуство, когато последнитъ при настаняването си по Дунава не се отличавали съ по-висока култура отъ аваритъ, отъ които по-късно една частъ влѣзе въ състава на българската държава³.

¹ Абоба-Плиска, стр. 401—2.

² Съ изказането на тѣзи думи взелъ ли е Стриговски въ внимание, каква научна отговорност поема върху си, или не, не знаемъ. Ще кажемъ само, че той, като приписва на старитъ българи такава художествена култура по онуй време, когато други учени ги считатъ за чергари, той се противопоставя на заключенията и на византологи, и на слависти и пр., които при помощта на разни писмени паметници, съ работили съ десетки години безпристрасно върху това научно поле и съ дошли до съвсемъ други заключения.

³ Даже и за моментъ да допуснемъ, че мадарскиятъ релефъ представлява български ханъ, все пакъ не може да се твърди, че произведението е изработано по персийско или иранско непосрѣдствено влияние върху българитъ, т. е., че последнитъ го засели отъ Персия и Иранъ, когато се намирали въ прѣка връзка съ тѣзи земи (eine unvermittelte iranische Beeinflussung), защото въ IX в. както по-горе наведохме, влиянието на гърцитъ въ България е било засилено и тогава тѣ съ служили като майстори на културнитъ предприятия за българските ханове и боляри. При това не трѣбва да се забравя, че отъ него не може да се заключава за изкуството на старитъ българи презъ по-раннитъ вѣкове, като паметникъ тъ по-късно време.

Филовъ не се отнесъл критически върху твърдението на Стриговски и Шупка, а възприел тъхните възгледи напълно, безъ поне да се опиталъ да опроверга аргументите на противниците, които го считаха за единъ типъ отъ многобройните тракийски херои-конници. Той просто и ясно ни каза, че „релефътъ, който, споредъ прибавения надпись, произхожда отъ IX вѣкъ, представлява български царь на ловъ“. За да се възприеме отъ учените български произходъ на мадарския релефъ, Филовъ не тръбаше да се поддава на чужди твърдения, а самъ той първо — да установи, че действително, разхърленото писмо изъ разните части на релефа е наистина писано едновременно съ изработката на релефния коникъ, тъй като учените, които го разучваха преди, дойдоха до заключение, че „изглежда за сигурно какво почти цѣлиятъ надпись е издѣлbenъ въ по-късно време“ (Archäolog. Epigraph. Mitteil. Jahrg. XIX. S. 248). К. Иречекъ, като говори за надписа върху мадарския релефъ, пише: „самиятъ конникъ е може би по-старъ (отъ надписа), отъ тракийско време“. (Пътувания по България, стр. 869). *Сѫщото възприехме и ние още въ 1908 г., защото забелязахме, че буквите сѫ вмѣквани върху изпѣканите и вдѣлнатите части на самия релефъ.* Ако писмото бъше едновременно съ релефа, то художникътъ не би си позволилъ съ буквите да угрози произведението си, а щъщеше да приготви за надписа специално място до релефа, както туй става обикновено въ подобни случаи. Това именно вписане на буквите въ релефа говори убедително, че къмъ паметника, като чуждъ за тъхъ, старитъ българи сѫ се отнесли небрежно. Следъ това Филовъ тръбаше да докаже, че наистина лъвътъ, който е ударенъ отъ ловеца — царь-конникъ, е живѣлъ презъ IX вѣкъ сл. Хр. въ България и българскиятъ ханъ е ходилъ на ловъ за лъвове заедно съ хъртката си, или пъкъ, че сцената представлява нѣкаква религиозна или свѣтска алегория. Предъ видъ, че доста сходна композиция се срѣща и върху монетите отъ императора Елегабала, кованы почти въ сѫщата областъ, (Сборн. за Народ. Умотвор. кн. XVII, стр. 5). *Ние сме наклонни да считаме мадарския конникъ като „поганска светиня“, или тракийско-гетско божество, толкозъ повече, че и канарата е пещерна и споредъ известието на Страбона „въ такива непристъпни пещери живѣлъ пророкъ Залмоксисъ, посещаванъ само отъ самия владѣтель и неговите наследници, подобни полу-недостъпни съветници на гетските владѣтели“.*

в. Зора, 17 декември 1928 год.

Бележка. Обещаното въ писмото си повторно разискване върху Мадарския конникъ, Баласчевъ изпълни съ книгата си Старо-тракийски светилища и божества въ Мезекъ, Глава Панега, Мадара, Царичина и другаде и тъхното значение, София, 1932 г.

П. Д.

Г. Д. БАЛАСЧЕВЪ, историкъ-археологъ.

Античната баня между с. с. Горно и Долно Василица въ Водения проходъ

(Сулу-дервентъ)

По желъзопътната линия София—Цариградъ, Бургасъ и Деде-Агачъ, почти въ срѣдата на пътя София—Пловдивъ, въ мѣстността, известна подъ турското име Сулу-дервентъ, т. е. Воденъ проходъ, въ землището на селата Горно и Долно Василици, (Царево) на около три километра североизточно отъ гара Костенецъ, долу въ низината до непресъхващъ потокъ, още отъ преди много десетки вѣкове, бликала изъ една продълговата, но твърде дълбоко разпукана гранитна скала, изобилна гореща минерална вода, въ размѣръ на 900 литри въ минута, при температура не по-низка отъ 65,3₀ Ц.

Не подлежи на никакво съмнение, че околното старо тракийско население на тази мѣстностъ, което е живѣло между тракийските племена сарди и бесси, ще да е използвало още въ древността тѣзи благодатни и твърде лѣковити води за здравословнитѣ си нужди, тѣй като въ тази мѣстностъ и до днесъ личатъ остатъци отъ стари постройки, градени съ стари тухли отъ римско време. Напримѣръ, „такива строежи се откриха и презъ 1925—26 г. при постройката на вила „Роза“ и пр. и пр. Останки отъ антични постройки се виждатъ и днесъ до кантона при подножието на стрѣмниката надъ новопостроения инхалаторъ, сѫщо и около вилата „Свѣтлина“ и пр. Обаче, какво име е носело това древно поселище, не ни е известно; не може да се каже нищо положително и за времето, презъ което то е просъществувало. Но може съ сигурностъ да се установи, че презъ римското владичество и то въ времето на императорската епоха, когато изобщо банитѣ съ минерални води високо се ценѣли отъ тогавашното общество, последното побѣрзало да попълни нѣкои природни недостатъци, като приспособило горещитѣ минерални води въ туй поселище. Тѣй че последнитѣ могли да усълужватъ по-добре на общественитетѣ нужди. Всичко до тукъ казано се установява напълно отъ разкопкитѣ, които се направиха отъ Министерството и Нар. музей още презъ 1922 г., когато се почистваха рушевинитѣ на античните градежи на околната мѣстностъ, дето се издигала старата баня. Тогава, при разкопването и почистването на разрушенитѣ градежи, се откри единъ по-малъкъ римски басейнъ не далече отъ главния изворъ, който се намира на около 20 метра далечъ отъ главния басейнъ въ самото начало на бетони-

раната оградна стена. Този малъкъ басейнъ, навънъ отъ старата баня ималъ два пода, които били послани съ голѣми тухли отъ римско време. Изглежда, че тоя римски басейнъ е служилъ за охлаждане на горещата вода, която се втичала въ по-голѣмия басейнъ вътре въ самата антична баня, по каналъ, съграденъ отъ антични водопроводни глинени тржби. Значи, подъ по-малкия басейнъ охладената вода се вливала въ по-голѣмия басейнъ, който се намиралъ вътре въ самата римска баня на около 30 метра далече отъ главния каптиранъ изворъ. Тоя последенъ басейнъ билъ 3.75 м. съ височина 0.50 м. Значи, тогава водата на басейна въ банята отъ римско време се издигала много по-високо, отколкото въ сегашния басейнъ на старата баня, поправена отъ служащите при гара Костенецъ. Сегашниятъ басейнъ въ старата баня заема само две третини отъ античния басейнъ, чито подъ е билъ посланъ съ тухли отъ римско време съ размѣръ 0.35 м. дълги и 0.31 м. широки. Стариятъ пъкъ югозападенъ зидъ отъ римската баня, на който само долната част е запазена, е изграденъ отъ обикновени ломени камъни, споени съ хоросанъ, смѣсенъ съ счукани червени кжсове отъ тухли и керемиди. Такъвъ хоросанъ се употребявалъ и по-късно дори до VI в. сл. Хр. Освенъ туй се вижда и сега една част отъ външната стена на банята и то до самия подъ на басейна; тя е иззидана съ римски тухли. Отпреди единъ месецъ разрушената стара баня биде преправена и служи за кжпане на по-тежко болнитѣ.

При разчистването на по-голѣмия басейнъ въ античната баня, който е служилъ за кжпане, се намѣри само единъ сребъренъ пръстенъ, върху който е била прилепена пластинка отъ чисто сребро съ стариенъ надпись, отъ който личи, че пръстенътъ е принадлежалъ на тракиеца Димида. Тоя интересенъ пръстенъ сега се пази въ Народния музей.

Освенъ туй презъ 1925 г. при каптирането водата на главния изворъ (тѣ бѣха около деветъ, които били схванати и презъ римско време), се намѣриха споредъ съобщението на тогавашенъ надзорувателъ г. Ив. Христовъ, около 45 антични монети, хвърляни отъ болнитѣ за да омилостивятъ язическите божества на водите, начело съ Аполона. Отъ запазените интересни сѫ за историята на банята следните антични монети: 1) Бронзова монета отъ времето на римския императоръ Каракала, който царувалъ въ Римъ отъ 198 г. до 217 г. сл. Хр. Тя е съчена въ гр. Никея (Мала Азия). 2) Бронзова монета отъ импер. Гета (209—212 г. сл. Хр.), съчена въ гр. Пловдивъ. 3) Друга бронзова мон., съчена въ гр. Пауталия (Кюстендилъ). 4. Бронзова монета отъ импер. Елагабала (218—222 г. сл. Хр.), съчена сѫщо въ гр. Пауталия. 5) Две бронзови монети отъ императора Александра Северъ 222—235 г. сл. Хр.), съчена въ гр. Девелтъ (южно отъ Бургасъ при с. Яйкъзли) и още единъ сребъренъ динаръ отъ времето пакъ на импер. Ал. Севера. 6) Бронзова монета отъ импер. Максимилиана (235—238 г. сл. Хр.), съчена въ гр. Девелтъ. 7) Бронзова монета отъ императрица Транквилина (239—244 г. сл. Хр.), жена на импер. Гордияна. съчена пакъ въ

Девелтъ. Освенъ гореспоменатите монети, намѣриха се и още две бронзови, които сѫ съвсемъ изтрити, но като се сѫди по типа имъ, могатъ да се отнесът къмъ началото на IV в. сл. Хр., когато вече се бѣ провъзгласило официално християнството и почна да се промѣнятъ язическите понятия за водните божества у старите траки. Изброените по-горе монети ясно свидетелствуватъ за функционирането на антична баня при с. Василици (Царево), презъ времето, когато сѫ били въ употребление между местното население посочените монети. Посетителите на минералната баня хвърляли монетите въ лѣковитата вода съ цель да изкажатъ своята благодарност къмъ язическите божества на водите, които, споредъ тогавашните язически понятия, щедро раздавали здраве на болните, които прибѣгвали до тѣзи лѣковити води. Всички горепосочени монети сега се съхраняватъ въ нумизматичната сбирка на Народния музей въ София. Обаче по-голѣмата част отъ тѣхъ е била разграбена по небрежност, както отъ работниците, тѣй и отъ хората, които наблюдавали разкопването и каптирането на водата. Тѣй че само отъ запазените монети може да се възстанови съ пълна сигурност времето, презъ което била използвана старата баня. Но освенъ монети, тукъ се намѣри презъ 1926 г. и едно старо корито, дълго около 60 см. и широко 50 см. съ малъкъ отворъ на единия край на дъното. Материята на коритото е талкошистъ и се намира въ Ихтиманско, около с. Стамболово, с. Живково и пр. То трѣбаше да биде прибрано и запазено въ Народния музей, като рѣдъкъ античенъ предметъ.

Кога е била разрушена старата баня? Споредъ нашите проучвания може да се допустне, че тя е била съборена презъ силното земетресение, станало въ първата четвърть на VI в. сл. Хр., когато сѫ изпадали стени на множество градища и крепости въ европейските области на източно-римската империя, защото тукътаме личатъ и до днесъ нѣкои поправки, които сѫ били извършени по онѣзи времена. Но допустимо е щото банята да е била разрушена и презъ варварския нахлувания въ V и VI в. Що се отнася до българската епоха, когато Сулу-дервентъ се наричалъ вече Български проходъ, то и поселището заедно съ банята ще да сѫ съществували. Знае се съ положителностъ, че на 986 г. презъ тукъ е миналъ византийскиятъ императоръ Василий Българоубиецъ съ походната си армия, при опита да превземе важната въ стратегическо отношение българска централна крепост Сердика—Триадица (София). По това време въ Български проходъ била унищожена по-голѣмата част отъ походната му армия, когато тя на 17 августъ (986 г.) следъ несполучливата обсада на Сердика, се връщала отъ София за Пловдивъ. Тѣй че възъ основа на срѣдновѣковните известия Министерството на търговията трѣбва да преименува турското име на прохода Сулу-дервентъ съ старобългарското Български проходъ или поне съ новобългарския преводъ на турското название Сулу-дервентъ съ Воденъ проходъ. Между туй рисковано е да се твърди, че селището съ банята въ Водния проходъ,

ще да съществували презъ турското владичество въ по-късно време, когато и презъ тоя проходъ съ минавали често фанатизираниятъ яничарски пълчища, които съ се отправяли съ гнѣвъ противъ християните въ централна Европа, следъ като се знае, че и западните христиани разрушавали христиански селища, владения на Османската империя. Затова ние мислимъ, че именно презъ тия бурни времена една частъ отъ населението на това селище се отдръпнало на изтокъ въ по-прикрита местностъ, а друга на северо-западъ и по такъвъ начинъ се появили селата Горно и Долно Василици съ многобройните махали, тъй като има улики, отъ които се установява, че поселището около банята е било изгорено въ по-късно време.

Утро, бр. 7193, 13 августъ 1933 год.

ПРЕДИЗВИКАНЪ ОТГОВОРЪ

Отъ Г. Д. Баласчевъ

Уважаеми г. редакторе,

Въ интереса на българската научна мисъль и издирвания, правени въ областта на археологията въ България и дължимото уважение къмъ дългогодишната научна плодовита дейност на известния нашъ писател и ученъ г. Г. Д. Баласчевъ, чието име, изглежда се ползва съ повече популярност между учения свѣтъ извѣнъ границитъ на България, отколкото у насъ, моля редакцията на в. Утро да даде място въ своитѣ колони на следващето писмо, което г. Г. Д. Баласчевъ ми е направилъ честъта да ми отправи, предоставящъ ми правото да го използвамъ както намѣря за добре. Книгата на г. Г. Д. Баласчевъ „Старо-тракийски светилища и божества въ Мезекъ, Глава-Панета, Мадара, Царичина и другаде и тѣхното значение“, съдѣржа 103 голѣми страници, печатани въ малъкъ шрифтъ, съ 78 образа въ текста, представлява голѣмъ наученъ интересъ и е цененъ приносъ на нашата доста млада още археологическа научна литература. Всѣко кѫтче на българската земя крие въ себе си ценни паметници отъ различни култури на племена и народи отъ най-отдалечени епохи, върху които много малко свѣтлина е прониквала. Ние прочетохме книгата на нашия знаменитъ историко-археологъ г. Баласчевъ съ голѣмо внимание. И ако само една част отъ онова, което той изнася въ нея, за официалнитѣ представители на археологията у насъ, се укаже вѣрно, ние съ право можемъ да се запитаме: — Имаме ли въобще археологическа наука? Съ мѣлва и шушукания отъ ухо на ухо изъ канцелариите и по улиците не се решаватъ контраверсири въпроси. Кой ще даде отговоръ на поставенитѣ въ книгата на г. Баласчевъ въпроси относително ржководството и работите въ нашия Археологически музей и археологически изучвания?

София, 18 VII 33.

Д-ръ Н. Петковъ

Драги ми г-нъ д-ръ Н. Петковъ,

Съобщавате ми, че въ в. „Миръ“ брой 9896 биль обнародванъ неблагоприятенъ отзивъ за новоизлѣзлата ми книга: „Старо-тракийски светилища и божества и пр...“, подписана отъ г. Н. Мушмовъ¹. Благодаря ви. Относително желанието ви

¹ Въ първата част на статията, печатана въ бр. 7222 на в. Утро, навсѣкѫде името на Баласчевия критикъ г. Н. Мушмовъ (покойникъ вече) е погрѣшно печатано Н. Мушановъ, която грѣшка е избѣгната въ втората част, печатана въ брой 7223. П. Д.

да знаете какво и кога ще отговоря на тая тенденциозна преценка ще ви кажа, че не бихъ желалъ да отговоря, ако и опровергенията му да сж изложени ужъ въ научна форма, защото лицето е съвсемъ некомпетентно. Може би си спомняшъ, че въ книгата ми стр. 41 заб. и 44 въ заб. г. Мушмовъ е остро засегнатъ и въ научно и морално отношение. Но, ако щѣхъ да му отговарямъ, ето какво бихъ му казалъ. На упрѣка му, че заглавието било дълго, ще кажа, че изразява съдѣржанието на труда ми. Обаче, трѣбва да се знае, че държавнитѣ ни археолози, като четатъ за Мезекъ или Мадара дълбоко се смущаватъ, защото не можаха да разбератъ, какво именно представляватъ паметниците въ тѣзи мѣста. Относително пъкъ бележката на г. Мушмовъ, че съмъ повтарялъ сведения за разкопването на могилата Малтепе при с. Мезекъ, трѣбва да кажа, че съ туй поправямъ нѣкои погрѣшни съобщения, като сѫщевременно допълвамъ сведенията съ обнародването на писмото на по-крайния Ал. Кипровъ и онова на г. А. Разбойниковъ. Тѣхното съдѣржание има значение за извършеното отъ турскитѣ музейни власти при откриването на грамадната бронзова свиня, за която проф. Б. Филовъ не каза ни дума въ статията си, напечатана въ в. „Миръ“ (виж. на стр. 9 въ кн. ми). Г-нъ Филовъ не бѣше си задалъ въпроса, кѫде е стояла тя въ сградата подъ могилата. Изглежда, че свинята е стояла въ светилище, а не въ гробъ, подобно на златния телецъ, който Мойсей премахна отъ светилището и забрани на евреите да се покланятъ на тоя идолъ, като взамъна на туй прогласилъ единобожието. — Следъ туй г. Мушмовъ ме упрѣка, че „не съобщавамъ отгде съмъ взелъ снимката на бронзовата свиня“. Туй не е върно, защото на стр. 8, като говоря за писмото на О. Хамдибей до редакторитѣ на Ревю Археологикъ и за тритѣ снимки на свинята пиша: То е обнародвано въ Т. IX 1908 год. заедно съ три фотографски снимки на нереза; ето ги, като давамъ само една снимка за економия въ разходите. — Понататъкъ г. Мушмовъ защищава управлението на музея, задето припомнямъ, че то не ми позволи да дамъ фотографски снимки поотдѣлно на предметитѣ, намѣрени въ с. Мезекъ, като цитира чл. 39 отъ закона за старинитѣ за археол. институтъ, който водилъ разкопкитѣ. Но и туй е погрѣшно, защото знае добре г. Мушмовъ, че Народниятъ музей получи предметитѣ на готово. Изкараха ги иманяритѣ, а не институтътъ съ свои разкопки. Следователно, тѣ иматъ публиченъ характеръ и може да ги фотографира всѣко съдущо лице съ чиста научна цель, както бѣше случаятъ съ менъ. При туй, защо музейното управление даде първенство на г. Б. Филовъ да издаде предметитѣ, изкопани отъ бѣлг. войници въ с. Горенци, недалечъ отъ с. Трѣбенище (Охридско), когато кракътъ на г. Филовъ не бѣ стїпилъ въ Горенци? Защо едни да се ползватъ съ привилегии, а на други да се прѣчи? Но да спи зло подъ камъкъ!

Следъ туй г. Мушмовъ пише, че съмъ пренебрѣгвалъ известието на Херодота по отношение издигането на могила надъ гроба на стария тракиецъ. И туй не е върно. Напротивъ, писалъ съмъ, че

едновременно съ туй известие на Херодота имаме и неопровержимъ фактъ, полученъ отъ разкопването на могилитъ у насъ отъ братя Х. и К. Шкорпилъ, за който не се говори у Херодота, именно: че старите траки издигали могили и върху малки светилища. Тъ покъсно, като християни, издигали могили и върху по-голъми светилища, както е случая съ сградата подъ Малтепе, защото: 1. не се намъри гробъ въ централното помещение на сградата подъ Малтепе, което е представлявало същинското светилище. 2. Намърени съдове въ централното помещение могли да служатъ и за обрядни цели, а не само за погребални, както погръшно се прие отъ г. Филовъ. 3. Съ ножоветъ жрецъ е клалъ свинята, която се принасяла въ жертва на божеството. 4. Въ дветъ мраморни коритца, находящи се пакъ въ централната сграда, т. е. въ светилището, се омивала и почиствала закланата жертва, значи, коритата замънявали ритуалнитъ легени. 5. Огромниятъ бронзовъ образъ на глигана — свинята е служила, като култово животно на старотракиската богина Артемида Бендида, ще да се намираль вжтре въ централната трета камара, сложенъ върху мраморна плоча, която покривала издигнатата площадка, преградена отпредъ съ желѣзни перила. Така че грамадниятъ бронзовъ вепръ-шопаръ не ще да е представлявалъ любимъ предметъ на нѣкои отъ погребанитъ въ преднитъ две камари на подземната сграда; тъ ще да сѫ представлявали предхрамието, дето се допускало да ставатъ погребвания. Тъзи ни сѫ аргументитъ, съ които оборваме, че Малтепе представлявала гробница. Г-нъ Мушмовъ, за да защити своя протеже и да омаловажи аргументитъ ни, пише, че г. Баласчевъ се мѫчи да обори изказаното отъ г. Филовъ мнение. Подиръ туй г. Мушмовъ, като разправя, че сме дали подробни сведения за култа на богината Бендида, пише: „по всички сведения, заедно съ гръцкитъ цитати сѫ черпани отъ труда на г. проф. Г. Кацаровъ“ и още ни упрѣква съ думитъ: г-нъ Б. „цитира само извора, отдето заимствува, но отбѣгва да спомене автора“. За опръвление на това, че цитираме самата бележка, която е отпечатана на стр. 26, именно: „за Бендида сѫ писали студии нѣколцина чужди учени, а на български за нея споменува нѣщо В. Добруски, сѫщо и проф. Г. Кацаровъ, но доста по-обширно, както се цитира по-горе“. При наличността на горното, неприлично е отъ страна на г. Мушмовъ да ни упрѣква, че сме отбѣгвали да споменемъ името на г. проф. Кацаровъ и че сме почерпили всичко отъ неговата студия, когато г. Кацаровъ споменува източницитъ, отдето той черпилъ, следователно и ние, г. Мушмовъ, сме могли да си послужимъ съ тѣхъ. Не и ли туй дребнавость, изказана отъ дребнавъ човѣкъ! Други невѣрни нѣща пише г. Мушмовъ и когато говори, че нѣколко „цѣли страници“ съмъцитиралъ отъ книгата на Х. и К. Шкорпилъ и „нѣкѫде“ не съмъ поставялъ кавички, та „затова неличи откѫде сѫ заимствувани и кой сѫ негови мисли“. И това е невѣрно, защото г. Мушмовъ види се, не прочелъ на стр. 28, кѫдето сме казали съ едри букви: „Възъ основа на всичко до тукъ изложено (всичко две страници), което е взето отъ горецитираната

книга на братя Шкорпилъ, излиза, че последнитѣ сѫ направили напълно научно заключение, какво нѣкои могили въ българските земи сѫ служили и за язически светилища. Това трѣбва да има предъ видъ г-нъ проф.-академикъ д-ръ Б. Филовъ, преди да се произнесе тъй категорично, че сградата подъ Малтепе представлява гробница на нѣкой тракийски князъ отъ III и IV в. пр. Хр. При туй г. Б. Филовъ, като е говорилъ въ сказката си за подземнитѣ сгради въ България, сходни съ Микенските, нищо не е казалъ за посочения материалъ въ тѣзи страници, (взети отъ книгата на братя Шкорпилъ)“. Значи, г. Мушмовъ обвинява ни произволно. Той тѣрси подъ волъ теле, само и само да му олекне, задето го обвинихме въ книгата ни за недобросъвестно използвуване на чуждъ материалъ (вижъ на стр. 45), нѣщо което г. Мушмовъ не се спита да опровергае, тъй като туй е фактъ! — Следъ туй, г. Мушмовъ говори за най-болния въпросъ отъ археологията ни. Той споменува съвсемъ на кратко за писаното отъ нась върху Мадарския конникъ, като ме упрѣква, че не съмъ казалъ „нито дума за надписа при конника“, а съмъ продължавалъ да твърдя, „че Мадарския конникъ не е нищо друго, освенъ едно поганско тракогетско божество“. При туй той продължава: „Обаче на стр. 94 въ забележка той (г. Баласчевъ) твърди вече, че Мадарскиятъ конникъ представлявалъ Бендида“. Върху всичко туй ще забележа, че г. Мушмовъ умишлено или по незнание изопачава писаното отъ нась въ книгата по тѣзи въпроси. Въ цѣли 17 страници подлагамъ на критически анализъ досегашнитѣ мнения на ученитѣ върху мадарската мѣстностъ, а сѫщо за сѫщината и произхода на скалния конникъ, като навеждамъ и редица нови доводи въ полза на старатото ни твърдение, обнародвано въ издаваното отъ нась научно списание „Минало“ кн. 10, часть II стр. 8, 9 и 10 отъ 1920 г. Това е цитирано въ книгата ни на стр. 37 въ забележката. Тамъ говоримъ за надписа при конника (стр. 9), а въ книгата си не повторихме, за да спестимъ мѣсто, защото нашиятъ трудъ не е издаденъ отъ фондове или отъ Музея, или пѣкъ отъ министра на просвѣтата, както туй обикновено се практикува отъ държавнитѣ археолози и пр. Невѣрно е сѫщо и писаното отъ г. Мушмовъ, че на стр. 94 съмъ твърдѣлъ, че Мадарскиятъ конникъ представлявалъ Бендида. Напротивъ, на стр. 44, следъ като навеждамъ нови доводи, за които г. Мушмовъ не казва, пишемъ: „Въ този случай и Мадарската ловна сцена ще трѣбва да считаме, като такава и то на божество отъ тракийския пантеонъ, което представлявало ловътъ. А понеже на старитѣ траки великата богиня Артемида Бендида е служила като божество и на ловъ, то и въ мадарския скаленъ релефъ трѣбва да съзираме богинята Артемида Бендида, възседнала на конь, както тя е изобразена въ античнитѣ монети, ковані въ гр. Фере (Тесалия). „Тази монета съ образа на Артемида Бендида не е помѣстена въ компилиативната книга на г. Н. Мушмовъ: „Античнитѣ монети на Балканския полуостровъ...“ По-нататъкъ прибавямъ: „Въ такъвъ случай Мадарската сцена на ловното бо-

жество тръбва да се счита, като религиозно обрядна сцена на старатъ траки". . . Изглежда, че г. Мушмовъ отъ смущение не е запомнилъ съдържанието на книгата или пъкъ умишлено го изопачава и то съ нечистива умисъль. Тукъ е мѣстото да посочимъ на г. Мушмовъ, че именно богинята Артемида Бендида яха на конь, което той напълно отрича. Въ словара на Н. В. Рошеръ върху гръцката и римската митология на колона 569 четемъ: *Anderwärts wird der Artemis die Obhut der Pferdezucht zugeschrieben. Diese Artemis erkannte Eckhel . . . auf Münzen von Pheneos deren Revers ein Pferd zeigt, und ähnlich findet sie sich auf Münzen von Pherai voll bekleidet mit einer Fackel auf springendem Ross.* Значи видниятъ нумизматъ Екелъ открилъ, че Артемида, покровителката на коневъдството, изобразена на монетитъ отъ Фери на конь, а също и на монетитъ отъ Пенеосъ, е изобразена на конь. Г-нъ Мушмовъ не разбира антична митология, затова, ако и да е практиканть нумизматъ безъ теория (той не е завършилъ срѣдно образование, както сме споменали въ книгата си на стр. 41), не знае какво се пише въ митологията за Артемида Бендида. Но ако това се прощава на г. Мушмовъ, защото не знае и нѣмски, тръбва да се упрѣкне, че той не е прочелъ поне на български въ Министерския сборникъ книга XVI—XVII стр. 28, следното: „Въ монетитъ на градъ Фере въ Тесалия тя (Артемида) се изобразява като ездачка на конь, който тича въ галопъ“. Освенъ туй нека знае г. Мушмовъ, че Артемида Бендида се отожествява и съ богинята Хеката, за която Нера пише, че яхнала на конь, държи факела. Цитатъ отъ античенъ писател и по тоя въпросъ ще намѣри г-нъ Мушмовъ пакъ въ лексикона на Рошеръ и пр. Следъ туй тръбва да знае г-нъ Мушмовъ, че въ гр. Фере (Тесалия) сѫ живѣли също тъй траки, както и въ гр. Фере (Тракия), за туй и имената имъ сѫ единаквозвучни. Може би г-нъ Мушмовъ ще ни каже, че не разбира античната етнография на Балканския полуостровъ; толкозъ по-зле за него. Той самъ пише, че не е компетентенъ по други науки, а пъкъ нумизматика има връзка и съ други науки, недостжпни за него! Следъ туй г. Мушмовъ ме упрѣква, че не съмъ се качилъ въ Мадара на скелята, за да видя надписа отблизо и го проучи и да се увѣря, че „както по него, тъй и по конника и до сега сѫ запазени единакви следи отъ червена инкрустация, което е доказателство, че конника и поне тая часть отъ надписа сѫ правени едновременно, следователно конника не може да бѫде правенъ по-рано отъ IX в. и като така не може да бѫде тракогетско божество или Бендида“. Да, не се качихъ, защото съмъ гледалъ точния гипсовъ отпечатъкъ въ Музея много пѫти, и приемамъ, че по него има червена инкрустация, но то още не доказва, че червената боя била нацапана едновременно съ изработката на конника и написването на надписитъ. Боята е могла да обхване и конника, която закрепвала отъ разрушение разнитъ прабългарски надписи. Тъй че и това заключение на г. Мушмовъ не е право. По тоя въпросъ ето какро пише и г. К. Шкорпилъ въ статията си, обнародвана въ „Byzantinoslavica“ IV/1 1932 г. на стр. 124—5 въ

отдѣлния отпечатъкъ: „Буквите въ надписа сѫ били измазани съ сивочервеникаво, на мѣста зеленикаво вещество (циментъ), за да се предпазятъ отъ разрушение отъ атмосфернитѣ влияния; съ подобно вещество е билъ измазанъ и релефа“. Това обстоятелство служи на Кр. Миятевъ за явно доказателство на едновремеността на надписа съ релефа. Това обаче може да служи за едновременост на надписа съ реставрацията на релефа, когато той билъ използванъ за български паметникъ, естествено е, че въ това време релефътъ е билъ повече повреденъ и че е била употребена мазилката за поправки и може би, за нови детайли, може би че особено лицето на конника е било нарочно повредено“. По-нататъкъ г. К. Шкорпилъ продължава: „Противъ едновремеността на надписа съ релефа говорятъ и дветѣ пукнатини презъ паметника... Тѣзи пукнатини сѫ се появили вече въ историческо време, когато релефътъ е вече съществувалъ, вследствие на които стената между тѣхъ е излѣзла нѣколко сантиметра навънъ. Надписътъ обаче е писанъ, когато пукнатините сѫ съществували, което ясно личи при горния надписъ надѣсно“. Всичко това е останало неизвестно на г. Мушмовъ. Той слуша, какво му подскажатъ другите заинтересувани съ тоя въпросъ и пише нѣща, безъ да може да се отнесе критически къмъ тѣхъ!

Другъ упрѣкъ ни прави г. Мушмовъ като пише: „не е сполучливо и твърдението на г. Баласчевъ, че тракомизийските императорски монети сѫ били направени по образецъ на Мадарския конникъ“. Той обаче, благодарение на ограниченните си познания, не схваналъ и въ този случай същността на писаното отъ насъ и по тоя въпросъ. Това, което ни приписва г. Мушмовъ, не сме го писали никъде въ книгата ни. — Напротивъ, на стр. 39 стои: „Между туй широката разпространеността на тракийския герой конникъ въ плочиците съ релефи (оброучни) се отразила и въ монетните типове, ковані въ тракоримските градове на Мизия и Тракия и пр.“ А на стр. 44 — сме писали: „отъ описанietо на Мадарския конникъ личи доста ясно, че предъ насъ имаме ловна сцена, сходна и съ онѣзи (ловни сцени), изобразени върху монетите, ковані въ тракомизийските градове, които не били много отдалечени отъ старото трако-гетско поселище Мадара“. Не е прилично на г. Мушмовъ да ни преписва нѣща, които не сме казали и после да ги опровергава. Следъ туй ни упрѣква г. Мушмовъ, като пише: „г-нъ Баласчевъ влиза по-надълбоко въ областта на нумизматиката въ свръзка съ богинята Бендида, която вижда и тамъ, дето я нѣма, затова прави груби грѣшки“. Той въ този случай си служи съ монетата отъ импер. Елагабала, съчена въ Никюпъ (вижъ образа на 39 стр. въ кн.). Върху туй въ книгата ни стои: „Една монета отъ Елагабала изобразява императора, като ловецъ, който язди въ галопъ надѣсно и замѣрва съ копие лъва, който тича подъ коня. Така я описва Pick. Ние обаче прибавяме: „И въ релефа отъ гр. Пещера лъвче тича подъ коня на конника, който замахва да хвърли копие, за да го убие“. Нашите археолози извѣртватъ

този фактъ, като казваш: „значи лъвът тук играе ролята на куче“ (?!) По нататък тъ прибавяш: „Въ никой отъ тракийските релефи не е представенъ конникъ убиващъ лъвъ, както е слу- чаятъ въ Мадарския скаленъ релефъ“. Значи, тъ (държавните археолози) я карашъ презъ просото, само и само да докажашъ, че Мадарския конникъ представлявалъ „царь Крумъ!“ И прибавямъ: „Подиръ туй има типове (монети), които безъ съмнение изобра- зявашъ не конните фигури на императори, а митологичния типъ на тракийския герой конникъ“ (стр. 40). Отъ цитираното дотукъ въз основа на плочката отъ Пещера личи, че азъ не одобрявамъ опи- санието на опакото на монета отъ Елагабала, което ни дава Pick, защото на същата монета на лицето е изобразенъ императоръ като победител конникъ, който съ копието убива падащъ по гърба си неприятел. Единъ и същъ императоръ не може да биде изобразенъ върху монетитъ и на лицето и на опакото. Понеже има сходство между изображението на релефа отъ Пещера и на им- ператоръ съ изображението на монетата отъ Елагабала (опакото) съчена въ Никюпъ, то въз основа на това сходство ние писахме на стр. 94, че образът на опакото на тази монета, подобно на об- раза въ релефа отъ Пещера, представлява божество отъ тракий- ския пантеонъ, а не императоръ. А тъ като и Мадарскиятъ конникъ убива лъвче и е придруженъ отъ куче-хрътка, атрибутъ на богинята Бендида-Артемида, то за туй приехме, че въ въпросната монета е представена богинята Бендида. Тъзи ни проучвания не може да схване г-нъ Мушковъ, затова ни обвинява, че сме виждали Бен- дида и тамъ, дето я нѣма. Ще прибавимъ тукъ, че въ скални рел- ёфи изъ Мала Азия, дето също тъ живѣли траки, а преди ле- тити, въ ловджийските сцени се срѣща лъвътъ, убиванъ отъ бо- жеството (като воинъ) въ боева колесница, придруженъ отъ кучето си. (Вижъ въ книгата ни на стр. 34). Нашите археолози, начело съ г. Б. Филовъ, не можатъ да докажатъ, че лъвчето, ударено съ ко- пието отъ ловеца, по-правилно отъ ловкината, придружена отъ ку- чето си хрътка (нейнъ атрибутъ), както е изписано на Мадарската скала, е живѣло презъ IX в. сл. Хр. въ България. Напротивъ, знае се, че лъвътъ е живѣлъ изъ нашите земи, но въ антично време, а билъ престаналъ да живѣе презъ срѣднитъ въкове. Нека припомня и следното, г-нъ д-ре. Твърдението ми, че конникътъ върху ма- кедонските монети, безъ брада, съ две копия въ ръка представлява богинята Бендида, е мое проучване. „Капацитетитъ нумизмати“, за които говори г-нъ Мушковъ, не знаятъ за туй нищо, защото не сѫ имали предъ видъ съобщението на античния писател Hesych, който пише: „Бендида, бидейки ловкиня, носи (въ ръката) две копия. (Текстътъ на елински се намира на стр. 94 въ книгата ми въ забележка). Г-нъ Мушковъ не обърналъ внимание на тоя фактъ или пъкъ умишлено го премълчава. Като имаме предъ видъ и опа- кото отъ монета на македонския царь Александра I, въ която задъ конника безъ брада се намира полумесецъ (неуспоримъ атрибутъ на богинята Бендида), направихме заключение, че върху монетитъ

на македонски царе, въ които конникътъ държи две копия и е безъ брада, тръбва да се счита богинята Бендида. Ако г-нъ Мушмовъ не желае да вземе подъ внимание съобщението на Хезихи, съ него ще се съобразятъ сериозни нумизмати, които не се смущаватъ отъ тоя фактъ. Тогава тъ нѣма да се провикватъ, както прави г-нъ Мушмовъ, че г. Баласчевъ „вижда Бендида и тамъ, дето я нѣма“ или че „въ тракийската нумизматика никѫде не е представена Бендида да езди на конь, защото конътъ не е нейнъ атрибутъ, а на Еона, която била покровителка на оборите“ и други подобни. Както виждашъ, драги ми г. докторе, г. Мушмовъ не може да си послужи съ наученъ методъ, когато се опитва да опровергава. При туй той си служи и съ стари възгледи на нумизмати, които нѣмали възможностъ да използватъ сходнитъ изображения въ оброчнитъ релефи и монетитъ. За това г-нъ Мушмовъ не знае, че голиятъ всадникъ, както и облѣчения, изображенъ върху монетитъ, се намира и върху оброчнитъ релефи, а сѫщо тъй е изображенъ яхналъ на конь и на скалата до Дикили-ташъ (Русенско) и всичкитъ образи представляватъ бога Аполона, а не нѣкой български царь отъ езическата епоха. Тъй щото г. Мушмовъ тръбва да знае, заедно съ компанията отъ Музея, че скални релефи имаше на нѣколко мяста въ Балканския полуостровъ (вижъ за тъхъ въ нашата книга на стр. 34 и стр. 100 въ забел.), както и въ Мала Азия, дето живѣели стари тракти. За безсмисления изразъ „Артемида Таврополска“, който е употребенъ въ кн. Античнитъ монети и пр. ще ви кажемъ, че г. Мушмовъ не можель или не искалъ да разбере въ какво се състои работата. Ако бѣше употребилъ гръцката дума „Тавропулосъ“ нѣмаше да му кажемъ, че е бесмислица, както туй сме писали въ кн. си на стр. 23, именно: „Върху монетитъ на гр. Амфиполь (Македония), тя е изобразена и възседнала на бикъ, съ две запалени главни въ ржце; отдото произлиза прозвището ѝ Artemis Tauropolios. Обаче, г. Мушмовъ, като премълчава гореказаното отъ насъ, въ дълга колона цитира и отъ съчиненията на Mioppet и отъ Head и отъ лексикона на Darrembergsgaglio, за да дойде до писаното отъ насъ И въ тоя случай г. Мушмовъ се запиталъ: даль ли е той това обяснение въ книгата си, поне въ забележка, за да може българския читателъ да разбере правилно тоя изразъ? За жалостъ не. Ето защо ние се допитахме до нѣколко български граматици: какво би разбрали тъ, ако намѣрятъ въ българска книга горния изразъ и то безъ обяснение? Отговориха ни, че разберемъ, че се говори за Артемида, щерка на Таврополь или роденъ отъ градъ Таврополъ. Ето въ какво се състои безмислицата въ книгата на Мушмовъ, за която го упрѣкваме.

Относително сценитъ на хидрията, намѣрена при с. Дуванли, ще кажа: г. Мушмовъ правилно твърди, че двата конника въ втората сцена представлявали Диоскуритъ и то, за да защити и приема на г. Филова. Последнитъ не се изобразяватъ съ две копия въ ржка. Г-нъ Филовъ нека докаже противното. А съгласно известието на Хизихия и на втората композиция сѫ пакъ изобразени

Аполонъ и Бендида, като ловци съ по две копия. Г-нъ Мушмовъ, изглежда, че не е разбралъ писаното отъ настъ, та много наивно ни запитва: „Може ли върху една и съща сцена, едни и същи лица да се представятъ въ едно и също време, ту като „царь“ и „царица“ прави, ту като ловци въ конь?“. Не биваше да биде г. Мушмовъ толкова късопаметенъ. Той забравилъ или пъкъ умишлено изопачава казаното отъ настъ, именно: че върху хидрията съ изписани три отдѣлни сцени изъ живота на Аполона и Бендида (вж. на стр. 95). Сцените съ отбелезани съ курсивни букви. Следъ туй г. Мушмовъ ни упръква, че нито дума не сме казали за българското издание отъ г. Велковъ за Дуванлийската находка и че „предмети отъ същата находка съ издадени по наученъ начинъ съ надлежните цитати отъ сведуши чужди автори“. И туй е невѣрно. Г-нъ Мушмовъ тръбва да знае, че г. Велковъ преработи и допълни българското издание заедно съ г. Б. Филовъ и го издадоха на нѣмски. За туй си послужихме съ нѣмското издание като основа работа, но съ повече грѣшки, направени отъ г. Б. Филовъ. Чужди автори не съ издавали Дуванлийските находки. Тѣ съобщили на г. Ф. писменно своите възгledи и се намиратъ въ нѣмското издание. Погрѣшно твърди г. Мушмовъ, че г. Баласчевъ „не дава никакви доводи“ за транскрипцията на името Ираклисъ (ново грѣцко произношение) въ Серакавала и пр. (Г-нъ Мушмовъ като некласикъ неправилно пише Ираклисъ). Обяснения на аналогични езикови форми се намиратъ на стр. 86 и 88 въ студията ми: „Бележки върху словообразуването въ старо-тракийския езикъ“ и пр. Съдѣржанието ѝ г. Мушмовъ не може да разбере като неподготвенъ въ тази наука. Затова не ни очудва неговата нахалност да пише: Навѣрно въ нея (транскрипцията Серакавала) има нѣкаква конфузия, която не е ясна и на самия г. Баласчевъ!“ Г-нъ Мушмовъ пише нѣща, които не съ лъжица на неговите уста. По отношение пъкъ заключението му: „книгата на г. Баласчевъ на много място е напъстрена съ непристойни лични закачки и обиди“. Ще кажемъ, че тѣ съ заслужени напълно за учени като г. Мушмовъ, които злоупотрѣбяватъ съ чужди материали и изразходватъ милиони грѣшни български левове поради незнание, както туй сме казали на стр. 41 въ книгата си, а също и на стр. 44—45. За сега толкова.

Приемете моите поздрави и ако искате можете да си послужите съ това ми изложение като отговоръ на писаното отъ г. Н. Мушмовъ.

Солу-Дервентъ, 3 IX 1933 год.

Вашъ Г. Баласчевъ

Утро, 17 и 18 септември 1933 г. бр. бр. 7222 и 7223.

Г. Баласчевъ

Новонайдениятъ надписъ отъ храма „Св. Краль“ въ София

Всеизвестно е, че въ катедралнитъ черкви въ София отъ преди нѣколко стотини години сѫ почивали мощитъ на срѣбския краль Стефанъ Уроша II Милутина (1281—1321 год.) отъ стария владѣтелски родъ на Неманичите. Следъ ненадейната му смърть, той билъ погребанъ изпърво въ видния монастиръ Св. Стефанъ Бански до гр. Звечанъ при Нови Пазаръ. Обаче подиръ косовската битка (1389 г.) за по-голѣма сигурностъ предъ настжилитъ турски грабежи, мощитъ му биле пренесени въ близкия рударски планински градецъ Трепче, лежащъ на по-южнитъ склонове на план. Копаоникъ. А когато въ 1455 г. падналъ и Трепче въ турскитъ рѣце, и презъ 1459 г. било завладѣно окончателно отъ турцитъ и срѣбското господство, а пакъ срѣбската Ипекска патриаршия е била унищожена и изъ срѣбските земи настжиле грозни грабежи и потурчвания, тогава срѣбското висше духовенство намислило да запази останките на своя любимъ краль светецъ на по-сигурно място за християнитъ. За такъво място билъ избранъ гр. София, който е служилъ за седалище на румелийския бейлеръ бей, върховенъ административенъ чиновникъ въ европейските земи на османската империя. Въ София по туй време имало многолюдно бѣлгарско християнско население съ много черкви и две свещенически училища съ добро благосъстояние и оживѣна търговия; като изъ околностите ѝ се намирали много гѣсти села и манастири. Всичко туй безсъмнение послужило на срѣбския митрополитъ Силоянъ (Силвани) около 1460 г. да пренесе тѣлото на Милутина отъ Трепче въ София. За туй пренасяне на мощитъ на Милутина въ Срѣдецъ се говори въ срѣбските лѣтописи. (виж. Шафарикъ, Паматки стр. 16). Изпърво тѣлото му било положено въ крѣглата черква „Св. Георги“ (въ римско време тя е била баня), която служела като катедрала, следъ заграбването на Св. София отъ турцитъ. Презъ 1469 г. въ нея черква около една седмица стояли едно до друго и мощитъ на св. Иванъ Рилски, пренесени отъ Тѣрново до ония на св. Краль Милутина. Но софийските турци скоро преобърнали и тази черква въ джамия, та поради това тѣлото на Милутина било пренесено въ черквата Св. Марина, която станала съборна. Всичко това ще да е станало навѣрно презъ 1512—1520 г. презъ владението на султанъ Селимъ I, когато турцитъ заграбвали по видните камънни християнски храмове. Но следъ туй, когато сърбитъ бѣха успѣли да възстановятъ Ипекската си патриаршия въ 1557 г., висшето имъ духовенство намислило да прибере тѣлото на своя краль

отъ чужда въ своя земя. За тази цель то изпратило мисия до руския царь Ивана Грозни съ молба да се застъпи предъ турцитѣ за повръщане на мощитѣ въ Ипекъ. Изглежда, или че не е била изпълнена молбата, или че не е сполучило ходатайството предъ турцитѣ, защото тѣлото на Милутина си е останало и за напредъ въ София. Презъ 1578 г. нѣмския пѫтешественикъ Герлахъ ги е видѣлъ въ катедралния храмъ Св. Марина. Той пише: „При вратата на олтара лежи въ ковчегъ тѣлото на св. Стефанъ, за когото говорятъ, че е билъ български царь и после се покалугерили. Ржцетѣ му сѫ открыти, а лицето и тѣлото покрити, на гърдите му е сложено блюдо, въ което богомолцитѣ пускали пари; тамъ е запалена и една свещь“. Сѫщо и пѫтешественикъ Лукаричъ е видѣлъ тѣлото на Милутина въ черкв. „Св. Мария“. Цѣло запазено съ дѣлги кости на главата (вижъ Аннали ди Рауза р. 38. Венеция 1605). По-късно къмъ 1640 г. католишкиятъ софийски епископъ Петъръ Богданъ отбелязва, че тѣлото на Милутина се намирало въ катедралата и било цѣлото покрито съ изключение на ржката. Той предполага, че тѣлото е на царь балсамиранъ. Въ хрониката пѣкъ на Георги Бранковичъ (въ края на XVIII в.) се отбелязва, че тѣлото на Милутина се намира въ София. А въ единъ ржкописъ отъ Фружката гора се споменава за пръвъ путь сѫществуването на черквата Св. Недѣля. Но презъ 1751 г. мощитѣ му ги намираме положени въ храма Св. Недѣля; това узнахме отъ единъ ржкописъ въ Софийската народна библиотека. Освенъ туй въ бележката се казва, че тази черква е била наречена по името на светеца „св. Краль“. Значи, мощитѣ на светеца послужили за преименуването на храма. Рускиятъ пѣкъ пѫтешественикъ Викторъ Григоровичъ, който посетилъ София въ 1845 г., пише, че главната митрополитска черква се наричала Св. Недѣля, Святаго Краля и Трехъ Свѣтителей. „Въ ней въ особомъ гробѣ лежатъ останки срѣбъскаго короля Милутина, називаемаго светимъ кралемъ“. Неговитѣ мощи лежали въ тая черква до превъзобновянето ѝ въ 1836 год., както туй узнаваме отъ новооткрития мраморенъ надписъ, който стоелъ отъ горе на вратата. Той гласи:

**Храмъ святаго боговенчана го краля Милутина въздигнатъ отъ благочестити пожертвования (на) българете въ Средѣцъ,
въ днитѣ на султана) Абдуль Азиса Л. 1836.**

Плочата е дѣлга около 60 см. и широка 35 см.¹⁾ Отстранена е била, види се, при второто възобновяване следъ освобождението на България. Но мощитѣ на Милутина почиваха въ тоя храмъ, ако не ни лъже паметъта, до 1923—24 г. и светецътъ се ползваше съ голѣма почитъ между софийското българско население, ако и животътъ му да не позволяватъ такива почитъ, толкозъ повече, че

¹⁾ За сѫществуването на плочата съ надписа ни съобщи г-нъ Сл. Нечевъ, комуто изказваме нашата благодарност; той доложи и въ Народния музей, за да се прибере.

той, като владѣтель, не се отличавалъ съ високи християнски добродетели. Споредъ историята на сърбите: „Значајна је код и њега (Милутина) бруса промена жена“. Той изпърво повърналъ първата си годеница Ана, дъщеря на византийския императоръ Михаилъ Палеолога и се оженилъ за Елена, дъщеря на тесалийския севастократъ Иоана Ангела, но скоро я изпъдилъ и се влюбилъ и оженилъ втори път за калугерката Елисавета, сестра на маджарския кралъ Ладислава IV, на сърбската кралица Катерина (негова снаха) и на Неполската кралица Мария, като я заставилъ да хвърли расото. Но и нея скоро напустнала и се оженилъ за трети път за българската царкиня Ана, дъщеря на царь Георги Тертера I. Като му дотегнала и тя, изгонилъ я и почналъ да преговаря за вдовицата Евдокия, трапезундска царица, сестра на императора Андроника II. И следъ като Андроника отблъснала предложението му, Урошъ II отишълъ по-далечъ, се оженилъ за четвърти път за детето Симонида, дъщеря на сѫщия императоръ Андроникъ II, която споредъ съвременния историкъ Пахимеръ нѣмала още шестъ години, а споредъ Грегора е била на осемъ години. Освенъ отъ надписа за съграждането на храма Свети Кралъ, се съобщава и въ цариградскиятъ в. „Гайда“, год. I, бр. 2. А пъкъ въ в. „Врѣмя“ изд. въ Цариградъ, год. I, брой 25 септемврий 1865 г. е помѣстена кратка дописка отъ София, съ която се съобщава, че черквата Св. Кралъ Стефанъ била довършена; а въ брой 12 отъ 23 октомврий се пише за фермана по постройката на тая черква. По онѣзи времена българитѣ не обърщали внимание на народността на светеца, за тѣхъ важела вѣрата и пр. и прочее.

в. Утро, бр. 7347, 16 февруари 1934 год.

Научните трудове на Георги Баласчевъ (Опитъ за библиография*)

Съкращения: Б. Пр. = сп. Български прегледъ. — Мин. = сп. Минало. — П. Сп. = Периодическо списание на Българското книжовно дружество. — Сб. Н. Ум. = Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина. — Изв. И. Д-во = Известия на Историческото дружество. Изв. Р. А. Ин. = Известия на Руския Археолог. институтъ въ Цариградъ. — Сп. Б. Ак. Н. = Списание на Българската академия на науките.

1. Дописка за посрещането на владиката Синесий въ Охридъ, в. Македония, 15. VIII. 1890.

2. Нѣколко кратки лѣтописни бележки по състоянието на западните македонци за първата четиридесет и петъ годишнина на настоящий вѣкъ. Извлѣкъ, наредилъ и превелъ отъ гръцки Езерски, ученикъ (Г. Баласчевъ). София, скоропечатница на х. Стоенчо Х. Тачевъ, 1890, 8°, стр. 35.

3. Охридскиятъ митрополитъ — бунтовникъ, в. Македония, отъ 22. X. 1890.

4. За убийството на попъ Стоянъ отъ с. Подгорци, Охридско, в. Македония, отъ 3. XI. 1890.

5. Рецензия на статията „Къмъ историята на възраждането на гр. Охридъ“ отъ Йорд. Ивановъ“ (= сп. Свѣтлина, г. II, кн. X и XI), Б. Пр., г. I, 1894, кн. 7, стр. 114—121.

6. Сердарътъ. Поема отъ Григория Ставридисъ (Пърличевъ) охридчанинъ, вѣнчана на поетическия конкурсъ презъ 1860 год. въ Атина. Превелъ въ проза отъ гръцки Г. Баласчевъ. Б. Пр., г. II, 1895, кн. 4—5, стр. 4—19.

7. Биографически и книжовни чертици върху Григоръ С. Пърличевъ, съ приложение на вѣнчаната му поема презъ 1860 г. на поетическия конкурсъ въ Атина, печат. Ив. К. Цуцевъ, София, 1897, 8°, стр. 63.

Рец. отъ Е. С-въ, сп. Ученически другаръ, г. I, кн. 5—6, стр. 270 и в. Гласъ Македонски, г. IV, 1896, бр. 40, стр. 4.

8. Изданията, преписите и значението на кодекса отъ охридската архиепископия за нейната история, П. Сп., кн. 55—56, 1898, стр. 183—222.

*) Библиографически бележки за Г. Баласчева вж. още въ Известия на семинара по славянска филология, кн. IV, 1921, стр. 576 и въ статията на Ив. Дуйчевъ, Прегледъ на българската историография = Jugoslovenski Istoriski Časopis, IV. 1938, стр. 70. При съставяне на настоящата библиография, която надали е изчерпателна, затова я нарекохме „опитъ“, ценно съдействие ни даде младиятъ историкъ г. М. Миховъ, за която услуга сме му много благодарни.

9. Рецензия на Българска литература. Кратко ржководство за сръдните и специални училища отъ А. Тодоровъ, Пловдивъ 1896 год. въ Сб. Н. У., XV, 1898, стр. 3—19.
10. Новонайдениятъ надписъ отъ времето на царъ Симеона, Б. Пр., г. IV, 1898, кн. 12, стр. 61—78.
Рец. отъ В. Златарски, Сб. Н. У. XV, стр. 20—40.
11. Българскиятъ господарь Тервелъ, П. Сп. г. XI, 1898, кн. 57, стр. 49—61.
12. Климентъ, епископъ славянски и службата му по старъ словенски преводъ съ една часть гръцки паралеленъ текстъ и едно факсимилие. Собствено издание, София, Държавна печатница, 1898, 8°, LXXVII + м. ѿ.
Рец. отъ А. Теодоровъ, П. Сп. 55—56, стр. 660.
13. Новыя даныя для исторіи греко-болгарскихъ воинъ при Симионѣ, Изв. Р. А. Ин., т. 4, 1899, стр. 189—220.
14. Нови извѣстия за черковното ведомство на Видинската и Софийската епархия презъ първите години на тѣхното завладяване отъ турцитѣ, Сб. Н. У., XVIII, 1901, стр. 132—170.
15. Бележки върху веществената култура на старобългарското ханство и основаването му въ Европа, съ една картина (кръмовъ войникъ по коженъ ржкописъ отъ X и XI вѣкъ). Собствено издание, София, печатница Ив. К. Божиновъ, 1902, 8°, стр. 80.
Рец. отъ Юр. Трифоновъ, П. Сп., кн. LXIV, 1904, стр. 299—322.
16. Турски документи въ Софийската народна библиотека, Прѣпорецъ бр. 23, 1904 г.
17. Документи по срѣбско-българските отношения презъ 1830—1836 г., Изв. И. Д-во, кн. I, 1905, стр. 18—33.
18. Неиздати турски документи о српскомъ устанку 1805 и 1813. Српски Књижевни Гласник, кн. XIV, Београд, 1905, стр. 33.
19. Рецензия на съчинението — Северна Македония. Исторически издирвания отъ Йорданъ Ивановъ, лекторъ въ университета, съ образи и карти. София, 1906 г. Македоно-Одрински прегледъ бр. 4, 5 и 6, стр. 20.
20. Тракийскиятъ конникъ на Мадарската камара. Вечерна поща, бр. 2196 отъ 6. X. 1907.
21. Рилскиятъ манастиръ и турските документи, сп. Прегледъ, 1907 г., кн. III, стр. 152—158.
22. Финансовото положение на Охридската архиепископия и нейното унищожение. (Съ прибавка на единъ ферманъ). Студия. Собствено издание. София, 1908, 8°, стр. 32.
23. Словѣнското племе *Vaiovuῆται*, въ Zbornik uslavi Vatroslava Jagića, 1908, стр. 495—503.
24. Г. Б. и Д. Ихчиеvъ, Привилегиите на раята въ земите завѣщани на честитите градове Мека и Медина и документи върху тѣхъ, Мин. г. I, 1909, кн. 2 стр. 141—156.

25. Г. Б. и Д. Ихчиевъ, Привилегии на християните - рая въ Османската империя и документи върху тяхъ, Мин., год. I, 1909, кн. 1, стр. 15—37.
26. Българският държавен гербъ, Мин. год. I, 1909, к. 2, стр. 175—187.
27. Титлите на старо-българските господари. Мин. г. I, 1909, кн. I, стр. 79—95.
28. Върху държавното и военно устройство на старо-българската държава, Мин., г. I, 1909, кн. 1, стр. 96—117 и продължение въ кн. 2, стр. 203—216 и кн. 3, сс. 314—324.
29. Кореспонденция между Цариградския патриархъ и Охридския архиепископъ от XV в., Мин. год. I, 1909, кн. 1, стр. 3—14 и кн. 2, стр. 123—135.
30. Българското скорописно писмо и образци от него отъ X—XIX вѣкъ, Мин., г. I, 1909, кн. 3, стр. 282—302.
31. Старобългарските каменни надписи отъ времето на великия канъ Омортагъ. Мин., г. I, 1909, кн. 3, сс. 219—238 и кн. IV, 1910, стр. 327—345.
32. Златопечатното слово отъ царь Иванъ Шишманъ, дадено на Рилския манастиръ, Мин., г. I, 1910, кн. 4, стр. 400—411.
33. Писмо отъ императора Теодоръ II Ласкаръ по сключването на мира съ царь Михаила Асен (1256), Мин. г. II, 1911, кн. 5 и 6, стр. 60—72.
34. Старобългарско съкровище, Мин. г. II, 1911, кн. 5—6, стр. 100—139,
35. Същински ли е хрисовулът отъ царь Константинъ Тиха (1258—1277 г.)? Мин., г. II, 1911, кн. 5—6, стр. 178—177.
36. Брата Миладинови и портретите имъ. Притурка на научното списание Минало, София, печатница Глушковъ, 1912, 8°, стр. 20.
37. Заemanето върховната власт устаритъ българи. Мин., г. II, 1912, кн. 7—8, стр. 325—340.
38. Великиятъ царь Асенъ II владѣтель на гр. Солунъ (1230—1241 г.), Мин., г. II, 1912, кн. 7—8, стр. 259—272.
39. Софийскиятъ монетенъ домъ (Зарб-хана) и два фермана отъ 1616 и 17 г., Мин., г. II, 1912, кн. 7—8, стр. 217—226.
40. Словѣнски надписи отъ Югозападна България, Мин., г. II, 1912, кн. 5—6, стр. 3—46 и кн. 7—8, стр. 191—210.
41. Обсадите и завладѣването на Одринъ отъ българските владѣтели, Мин., г. III, 1914, кн. 9, стр. 89—97.
42. Старобългарско блюдо съ надпись отъ 12—13 в., Мин., г. III, 1914, кн. 9, стр. 3—12.
43. Силистра (Дрѣстъръ), неизвестно кѫде и кога по-мѣстена, препечатана въ настоящата книга.
44. Охридъ, София, 1915, 8°, 48 стр. (недовършена).

45. Изъ древноститѣ на Охридъ, в. Народни права бр. 82 отъ 23. IV, 1916 г.
- Бележка върху тази статия вж. у проф. П. Никовъ, Приносъ къмъ историческото изворознание на България и къмъ историята на българската църква, Сп. Б. Ак. Н., кн. 22, стр. 32.
46. Огузитѣ въ Добруджа, сп. Военни известия, 1916 г.
47. Укрепителните работи на старобългарската войска, София, П. Глушковъ, 1918, 8°, стр. 44 (Мин., год. III, кн. 10, ч. I).
48. Бележки върху изкуството въ българските земи презъ сръднитѣ и но-нови вѣкове. По поводъ книгата Старобългарското изкуство отъ Б. Филовъ, Минало, год. III, кн. 10, ч. II, стр. 48, 1920 г.
49. С. С. Бобчевъ като ученъ. Нѣколко чуждестранни критики и рецензии върху научнитѣ му трудове. София, П. Глушковъ, 1921, 8°, 32 стр.
50. Забравенъ трудъ на К. Миладиновъ, Народна илюстрация Родолюбецъ, г. I, 1921, бр. 8—9.
51. Новооткрития паметникъ, отъ времето на Бориса I, в. Независимостъ, отъ 20. VIII. 1921.
52. Древни останки отъ Св. Врачъ, Прѣпорецъ, бр. 249, отъ 19. XI. 1921.
53. Габрово за народната ни поезия презъ 1834—1847, в. Прѣпорецъ, г. XXIII, бр. 107 отъ 21. V. 1921.
54. Най-новиятъ паметникъ за българското покръстване. (Каменниятъ надписъ за кръщаването на Борисъ I и българитѣ). Развигоръ, г. II, 1922, бр. 75, стр. 22—23.
55. Изъ древноститѣ на Варна. (Новооткрития молив-довулъ отъ първия християнски владѣтель Борисъ-Михаилъ), Развигоръ, г. II, 1922, бр. 52, стр. 4.
56. Какъ се е появила българската държава въ Македония презъ X вѣкъ, в. Независима Македония, год. I, бр. 12, отъ 23. VI. 1923.
57. Старото рударство въ Пирена, Демократически говоръ, г. I, 1924, бр. 283.
58. Най-старата словенска държава на Балканския полуостровъ презъ VII и VIII в. и нейниятъ етнически съставъ (съ две карти), София, 1924, 8°, стр. 20.
59. Една историческа книга за България подъ турското иго, в. Свободна речь, бр. 485 и 487 отъ 11 и 14 X, 1925 год.
60. Кремиковскиятъ монастиръ Св. Георги и древнитѣ му християнски останки, Народенъ стражъ, г. VII, 1925, кн. 14, стр. 6. Сѫщо в. Зора, бр. бр. 1844—47 подъ надсловъ: Древнитѣ останки на Кремиковския монастиръ.
61. Старотракийското село Сестримо и новооткритиятъ граниченъ прекопъ, в. Зора, г. VIII, 2129, отъ 5. VIII. 1926.

Вж. бележки у проф. П. Мутафчиевъ, Стариетъ друмъ презъ Траянови врата, Сп. Б. Ак. Н. кн. LV, стр. 90 и стр. 102.

62. „Момина баня“ въ Водния проходъ (Сулу-дервентъ) презъ древностъта, сп. Илюстрована седмица, бр. 194, отъ 12 септемврий, 1926.

63. „Момина баня“ (bain de la Vierge) dan le Solou devant (passage d'eau) dans l'antiquité. La Bulgarie, nr. 988, 27 октомври 1926.

64. Римски подземенъ ходникъ при Траяновата врата, в. Зора, бр. 2166 отъ 18. IX. 1926.

65. Архивата на гр. Котелъ и едно писмо отъ князъ Ст. Богориди, отъ 1834 г. до чорбаджиитъ, в. Зора бр. 2076 отъ 31. V. 1926.

66. L'emplacement de l'ancienne citadelle romano-bulgare Moria, assiegée par Basile II, le Tueur de Bulgares, La Bulgarie, nr. 1018, 3 Decembre, 1926.

67. Всрѣдъ развалинитѣ на римското и старобългарско градище Мория (Серсемъ-кале), обхождано отъ Василия Българоубиеца, в. Македония, бр. 10 отъ 21. X. 1926.

Преценка вж. у П. Мутафчиевъ, Серсемъ-кале и Мория, Изв. И. Д-во, 7—8, стр. 165—172.

68. Българитѣ презъ последнитѣ десетгодишни на десетия вѣкъ. Съ снимка отъ релефна карта. Часть I, стр. 84. Печатница Глушковъ, София, 1927.

69. Бележка върху пренасяне мощите на св. Краль въ София. Присмѣлъ се хърбелъ (в. Миръ) на щърбелъ (в. Знаме), в. Зора, бр. 2435 отъ 17. VIII. 1927.

70. По поводъ статията По въпроса за Мадарския конникъ, Поганска светиня. в. Зора, бр. отъ 17 декемврий 1928 г.

71. Отговоръ на рецензията на П. Мутафчиевъ върху книгата ми „Българитѣ и пр“, София, 1929, 8°, 16 страници.

72. Ὁ αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ ἡ Ὁ Παλαιόλογος καὶ τὸ ἰδρυθὲν τῷ συνδομῇ αὐτοῦ κράτος τῶν Ογουσῶν παρὰ τὴν δυτικὴν τοῦ Εὖξείνου. (Περὶ ληπτικῆς μελέτης ἀνακοινωθείσα εἰς τὸ ἐν Ἀθήναις Διεθνὲς τῶν Βζαντινολόγων Συνέδριον), София, 1930. 8°, стр. 26.

73. Старо-тракийски светилища и божества въ Мезекъ, Глава Панега, Мадара, Царичина и другаде и тѣхното значение. Съ 78 образи въ текста. София, печатница П. Глушковъ, 1932, 8°, стр. 103.

74. Бележки върху словообразуването въ старотракийския езикъ и сроднитѣ нему езици. Помѣстена като самостоятелна студия въ края на по-горната книга.

75. Българитѣ презъ последнитѣ десетгодишни на десетия вѣкъ и първите отъ единадесетия. Часть II, стр. 32, печатница П. Глушковъ, София, 1932 г.

Рец. отъ Меримовъ. в. Миръ отъ 8. VII. 1933.

76. Нѣколко типични понятия въ езика на старитѣ траки. в. Слово, бр. 1100 отъ 4 февруарий 1926.
77. Предизвиканъ отговоръ, в. Утро, бр. 7222 отъ 17. X. 1933 и 7223 отъ 18. IX. с. г.
78. Античната баня между с. с. Горно и Долно Василици въ Водния проходъ (Солу-Дервентъ), в. Утро, бр. 7193, 13. VIII. 1933.
79. Новонайдениятъ надписъ отъ храма Св. Краль въ София, в. Утро, бр. 7347 отъ 16 февруарий 1934.
80. Научната дейностъ на проф.-академика Л. Милетичъ, София, 1934, 8°, стр. 23.
81. Автобиографни бележки на Синесий, епископъ въ Шипъ и Пловдивъ и митрополитъ въ Одринъ, Охридъ и Скопие. Подъ редакцията на Г. Б. съ пояснителни бележки къмъ текста, София, печатница П. Глушковъ, 1934, 8°, стр. 23.
82. Походитѣ на полско-маджарския кралъ Владиславъ III Ягелло презъ 1443 и 1444 г. противъ турцитѣ и битката при Варна. Съ три образа и една карта, София, печатница П. Глушковъ, 1935, 8°, стр. 24.
83. Die Mitteilungen in der Nestorchronik über die Wlachen am linken Donauufer u. um die Karpathen, sowie über die benachbarten Völker während des Früh- u. Mitte-Mittelalters. Dem V. internationalen Kongress für Byzantinischen Studien zu Rom, 20—27. Sept. 1936, vorgelegt. Sofia, P. Gluschkoff, 1936, 8°, S. 24.

Конгресът на византологите въ Атина

Единъ новъ трудъ на нашия ученъ г. Г. Баласчевъ.
Държавата на гагаузите въ Добруджа

Известниятъ български историкъ-археологъ г. Г. Баласчевъ, поканенъ отъ организационното бюро на III международенъ конгресъ на византологите да участвува въ заседанията, които ще почнатъ отъ 12 и ще траятъ до 18 т. м. въ Атина, е съобщилъ своевременно, че ще чете на гръцки езикъ рефератъ върху тема: „*Отношенията между императора Михаилъ VIII Палеологъ и създадената съ негово съдействие държава на огузите турци по западното крайбръежие на Черно море (1263 г.)*“.

Понеже тази студия на нашия ученъ, който отива като частно лице, е доста дълга и обема около две печатни коли, а въ заведения отъ тоя родъ се позволява да се четатъ реферати само 20—30 минути, г. Г. Баласчевъ намѣрилъ за по-добре да отпечати своя трудъ на гръцки и да го раздаде, споредъ общая, бесплатно на конгресистите, които се интересуватъ отъ горния чисто наученъ въпросъ, но съ уговорка, да направятъ своите научни бележки за изясняването на този интересенъ, но тъменъ до сега въпросъ, за съществуването на Гагаузката държава въ Добруджа и по-наюгъ — по българското крайбръежие.

Споредъ проучванията че г. Г. Баласчевъ, тая самостоятелна държава е превивала около 130 год., докато е била покорена отъ турцитъ, заедно съ дветъ други български царства.

Зора, брой 3379, 10 октомври 1930 г.

Малки бележки

Единъ заслужилъ ученъ.

По поводъ III международенъ византологически конгресъ въ Атина, мѣстните „Масаже Д' Атенъ“ отбеляза, че отъ всичките четени на конгреса трудове, най-голѣмо внимание е привличалъ трудътъ на известния нашъ ученъ г. Баласчевъ.

Той проучилъ основно образуваната въ Добруджа, въ XIII вѣкъ, турска държава — образована презъ време на двадесеттѣхъ на-
шествия на турцитъ отъ Азия въ Балканския полуостровъ. Трудътъ на г. Баласчевъ билъ написанъ на гръцки езикъ и вестни-
кътъ дава много ласкови отзиви за дѣлото и личността на автора.

Ние съ радость съобщаваме горното, защото г. Баласчевъ отдавна е известенъ у насъ и въ чуждина. Сега той е на преклонна възрастъ и, както всички истински български общественици — въ лошо материално положение. М-вото на просвѣтата и Академията на науките сѫ длѣжни да направятъ нѣщо за неговите старини и му дадатъ възможность още да работи въ полето на културата.

в. Дневникъ, брой 9271, 5 ноемврий 1930 год.

34051 | 4203

